

Person- historisk tidskrift

1981

Utgiven av
Personhistoriska Samfundet

Årgång 77 · Häfte 4

Personhistorisk tidskrift

utges av Personhistoriska Samfundet genom dess sekreterare redaktören, docent Göran Nilzén, Svenskt biografiskt lexikon, Box 34106, 100 26 Stockholm. Medlemsavgiften i samfundet är kr. 50:– per år+porto och betalas via inbetalningskort vilket kommer medlemmarna tillhanda i och med utsändandet av årgångens första häfte.

Redaktionsutskott: Huvudredaktör Birgitta Lager-Kromnow (samfundets ordf.), professor Herman Schück och sekreteraren.

Datoriserad släktforskning

Av Ulf Beijbom

Släktforskning är numera en av de viktigaste fritidssysselsättningarna i USA. Intresset för genealogin, med starka paralleller även i Sverige, slog ut i full låga 1976 då negerförfattaren Alex Haleys romantiserade släktkrönika *Rötter* blev århundradets bestseller. Under 1976, då man också firade USA:s 200-hundraårsjubileum som självständig stat, översvämmades plötsligt landets arkiv och genealogiska bibliotek av forskarbesök och skrivelser med släktforskningsfrågor. Veckan innan Haleys roman blev allmänt känd genom en dramatisering i TV diarieförde USA:s riksarkiv 758 genealogiska förfrågningar, veckan efter TV-serien registrerades 2344 brev! Detta var början på en hausse i släktforskning som fortfarande pågår, även om kulmen nu torde vara nådd. Det intresse för bakgrunden som också fört tiotusentals amerikaner till Utvandrarnas hus i Växjö kan ses som ett symptom på länge uppdämda känslor. Sökandet efter rötterna leder amerikanen i de flesta fall till något emigrationsland och den utländska bakgrunden brukade vara något man gärna vill glömma bort. Idén om smältdegeln, där alla omformats till en ny nationalitet, var så stark att inte ens fackmännen ville erkänna att Amerikas historia är dess invandrades. I rötternas tid är det däremot fint att ha "etnisk identitet" och kunna härleda sina anor till Sverige, Gambia eller något annat utvandrarland.

Det stora trycket på de arkiv i USA som förvarar befolkningshistoriskt källmaterial har påskyndat utvecklingen inom arkivvårdens servicedel. Arkivfolket har insett

att släktforskarmanin inte bara innebär ökade arbetsbördor utan också ett inte obetydligt ekonomiskt uppsving. Amerikanerna är känsliga för goodwill och stor sådan kan i dagens läge en delstat, kommun eller ett vetenskapligt sällskap utvinna om deras arkiv fungerar bra. Tacksamma forskare är en utmärkt påtryckningsgrupp när man vill förmå politikerna att satsa mer på arkiven.

Världens största släktforskningsinstitution

För något år sedan otänkbara resurser, främst inom datateknikens område, har på detta sätt ställts till de amerikanska släktforsknarnas förfogande. Världens utan all jämförelse största släktforskningsinstitution, mormonkyrkans Genealogical Society, planerar t.ex. en ny byggnad för sitt arkiv och bibliotek i Salt Lake City. Detta släktforskningens Mekka skall uppföras i fem jättelika våningar. Ändå är det nutida genealogiska sällskapet en stor och hypermodern anläggning som upptar flera våningar i LDS-kyrkans administrationsskyskrapa. Här arbetar hundratals specialister med att dataföra personuppgifter ur ca en miljon mikrofilmrullar representerande fem miljoner 300-sidors kyrkoböcker från hela världen. Biblioteket innehåller 80 000 volymer, bl. a. USA:s största samling svensk personhistoria och topografi. 545 läseapparater står till förfogande för de närmare 4 000 forskare som dagligen besöker The Genealogical Society i Salt Lake City under högsäsongen.

USA:s census och släktforskningen

Mormonerna, vilka genom en grundsats i sin religion, alltid varit släktforskare, har inspirerat en lång rad mer eller mindre kommersiella dataprojekt med genealogisk snabbservice som verksamhetsområde. Ett sådant är Accelerated Indexing System som börjat producera alfabetiska namnlistor för i USA:s federala folkräkningar bokförda personer. Den amerikanska befolkningsstatistikens huvudkälla upprättades 1790. Till en början var personinformationen bristfällig men från 1850, då förutom namn, ålder, yrke och familjesituation för varje individ även födelselandet anges, blev den verkligt intressant för släkt- och emigrationsforskaren.

En här av specialutbildade excerptister går nu igenom folkräkningsmanuskripten, varvid personnamnen med uppgift om township, county, stat och sida i censusvolymen överförs till magnetband för alfabetisk sortering efter familjenamn och utskrift i datacentralen. Den färdiga produkten är en namnkatalog som binds i en volym för varje stat och censusår. 1860 och 1870 Minnesota Census Index är publicerade på detta sätt och kan köpas för 55 respektive 75 dollars, ett synnerligen överkomligt pris i relation till det sisyfosarbete, involverande bl. a. specialister på paleografi, handskriftstolkning, som föregått projektets elektroniska del. Som sannolikt första institution i Sverige har Emigrantinstitutet införskaffat Minnesota Census Index 1870. En utvärdering av detta får ligga till grund för beslut om inköp av ett större antal register. Tidigare i år har institutet förvärvat över 1000 mikrofilmrullar av federal census tagen 1850–1900 i counties med stor svensk invandring, alltså ett material som Accelerated Indexing System erbjuder en nyckel till.

Att promenera genom århundradena

De alfabetiska datautskrifterna för USA:s viktigaste befolkningshistoriska källa blir naturligtvis till ovärderlig hjälp för forskare, vars enda möjlighet tidigare varit att

”blada” censuslängderna och låta fingret följa censusskrivarens rader sida upp och sida ner. Men snart kan släktforskaren låta sina fingrar på några sekunder enligt en reklamslogan ”do the walking through the centuries”, dvs. promenera genom århundradena från 1790 till 1900. I vissa fall kan man t. o. m. börja tidigare. Volymen Early Delaware Census Records 1665–1697, redigerad av Ronald Vern Jackson (1977) ger oss således möjlighet att finna namnen på innebyggarna i det område vi känner som Nya Sverige.

Det är naturligt att just USA:s federala census på detta sätt skulle bli föremål för personhistoriska ADB-projekt. Några av datamaskinens många föregångare utvecklades nämligen av den personal som arbetade med censusstatistiken. S.k. ”punch cards” blev aktuella under arbetet med 1880 års census och 1887 hade dr Herman Hollerith experimenterat fram ett kort som en maskin kunde ”läsa”. En sådan ”censusmaskin” hade en kapacitet på 80 kort i minuten, vilket nedbringade arbetstiden för 1890 års census från beräknade tio till något mer än tre år. Holleriths uppfinning kommersialiserades strax därefter och blev en av urcellerna för IBM, International Business Machines Corporation. Detta företag konstruerade 1944 den första stora elektroniska datamaskinen. Sedan 1951 begagnar sig USA:s Census Bureau, dvs. statistiska centralbyrå, av avancerade datorer för att ta fram hyllmeter statistisk information.

Att datoriserad genealogi har framtiden för sig har en rad med Accelerated Indexing System konkurrerande företag insett. Ett indexeringsprojekt, som presenterar resultatet på mikrofiche (mikrofilmkort) har t. ex. sökt finna en lösning på ett av den amerikanska släktforskningens klassiska problem, de icke-anglosaxiska namnens stavning. Ett efter engelska ljudregler reglerat soundex-system har därför konstruerats för en ljudhärmande stavning av de främmande personnamnen.

Register över en halv miljon emigranter

Omöjligheten att tillämpa uniforma indexeringsregler för namn med otaliga stavningsvarianter påpekas i *Passenger and Immigration Lists Index* (tre volymer redigerade av P. W. Filby och Mary K. Meyer och utgivna av Gale Research Company i Detroit 1981.) Detta synbarligen mer källkritiska projekt har inriktat sig på publicerade invandraruppgifter, arrival records, för 480 000 personer som landstigit i USA sedan 1600-talet och fram till år 1900. Uppgifterna är framtagna ur 300 tryckta källor och inkluderar passagerar- och naturaliseringslistor såväl som John O. Evjens *Scandinavian Immigrants in New York 1630–1674* (1916 och 1972) och N. W. Olssons *Swedish Passenger Arrivals in New York 1820–1850* (1967). I förordet nämns att ytterligare 900 källor har lokaliserats under arbetets gång vilket gör att en redan nu planerad andra edition av PILI kommer att ge persondata för nästan 900 000 emigranter.

PILI ger inte bara namn utan också uppgift om ålder, invandringshamn, invandringsår samt källhänvisning med sidan angiven. Medföljande familjemedlemmar registreras under förnamn direkt efter huvudmannen med uppgift om relation till denne (wife, son, daughter). Dessutom ges deras fullständiga namn med ålders-, invandrings- och källuppgifter på den plats i registret som alfabetet avgör. Korsreferenser är vanliga. Det säger sig självt att ett sådant register till USA:s förvånansvärt omfattande

personhistoriska litteratur är av oskattbart värde för släkt- och emigrationsforskaren, i all synnerhet som man har resurser att snabbt komma med kompletterande utgåvor.

Hur blir det i Sverige?

Den datoriserade genealogin i USA är alltså imponerande redan innan den lämnat inledningsskedet. Vad är att vänta av den fantasieggande kombinationen av personhistorisk forskning och elektronik? Sannolikt kan man i framtiden enligt modell från biblioteksvärlden få en dataterminal, kanske en vanlig tv-mottagare, "datavision", via telefon och satellit kopplad till en amerikansk "Genealogy Computer" som i sin tur har tillgång till alla stora genealogiska databanker i USA och Canada. En annan koppling bör lämpligen gå till UMDAC-datorn i Umeå som lagrar resultatet av den befolkningshistoriska registreringen vid Demografisk databas i Haparanda. Förhoppningsvis skall sistnämnda 1973 inledda projekt öka intresset härhemma för datorns kapacitet i släktforskningssammanhang. Visserligen betjänar Demografisk databas än så länge uteslutande universitetsforskare men i princip är registren öppna även för andra. Den datoriserade släktforskningens möjligheter i Sverige har för övrigt under två år penetrerats av Föreningen för datorhjälp i släktforskningen i Linköping, som ger ut den stencilerade meddelandeserien *Släkt-Forskar-Nytt*.

När adlades Carl Linnæus? Eller till belysning av en historisk fotnot

Av Göran Nilzén

Frågan om Carl Linnæus adlande är otillfredsställande behandlad konstaterar Bengt Hildebrand i en fotnot i en uppsats om Linné och vetenskapsakademien.¹ Två årtal har figurerat i litteraturen, nämligen 1757 och 1762.² För att ta några exempel kan nämnas att redan Th M Fries, som i början av detta sekel skrev en utförlig biografi över Linné, nämner att den kungliga resolutionen av 1757 inte godkändes av riksdagen förrän i slutet av år 1762.³ Det var också först mellan den 18 januari och 8 februari påföljande år som Linnæus började skriva sig von Linné.⁴ I en mycket roande uppsats kallad Linnés adelskap,⁵ som belyser "blomsterkonungens" fåfånga och iver att uppnå adelskapet, visar Arvid Hj Uggla att kungens möjligheter att utdela adelskap begränsades av regeringsformen, som föreskrev att utom vid kröningar inga nya adelsmän fick kreeras. I riddarhuset var vid denna tid oviljan mot nyadlande stor. Det ansågs att landet hade flera adelsmän än det tålde.⁶ Adolf Fredrik var emellertid inte villig att ge avkall på vad han ansåg vara sitt kungliga prerogativ och 1756 lämnade han till rådet en lista på personer han ansåg förtjänta av adelskap (bland dem Linnæus). Ärendet drog emellertid ut på tiden och kom upp först på den riksdag som tog sin början 1760. Frågan gällde nu, fortsätter Uggla, om ständerna skulle låta de av kungen "beviljade adelskapen bli bestående?". De ofrälse stånden hade inga invändningar och trots kraftiga protester på riddarhuset beviljades de ifrågavarande adelskapen.

Detta är i stora drag vad som anförts i dateringsfrågan. Osäkerheten beror uppenbarligen på att sköldebrevet daterats 7 april 1757 och att avskriften av detta finns på sin kronologiskt riktiga plats i registraturet.⁷ Det kan tilläggas att det i den dag för dag förda expeditiionslistan den 5 april samma år står antecknat Ang adelskap för vissa av kungen utnämnda personer.⁸ Mot skölde-

¹ B. Hildebrand, Linné och vetenskapsakademien, Vetenskapsakademiens årsbok, 1957, not 7, s. 388.

² Se t. ex. G. Elgenstierna, Svenska adelns ättartavlor, 5, 1930, s. 41, där datum och år anges vara 7 april 1757. Th M Fries skriver att Linnæus fick kunglig resolution på sitt adelskap 4 augusti 1757 (skall vara 7 april) och att riksdagen 1762 konfirmerade den kungliga resolutionen (Linné, Lefnadsteckning, 2, 1903, s. 351). Th. Krok anför i Bibliotheca Botanica Suecana, 1925, s. 422, att Linné enligt riksregistraturet adlades redan 4 april 1757 och att adelskapet bekräftades av riksdagen 1762. "Adlad blev han, efter en del invecklade turer, 1762.", skriver S. Lindroth i Svensk lärdomshistoria, Frihetstiden, 1978, s. 185.

³ Fries, a. a., s. 350 f.

⁴ Se H. Gillingstams artikel om släkten Linné i Svenskt biografiskt lexikon band 23 och där anförd litteratur.

⁵ Arte et marte 1949, s. 26–31.

⁶ Jämför när det gäller dessa frågor H. Valentin, Frihetstidens riddarhus, 1915, s. 237 ff, 248 ff och 269 ff. Generellt när det gäller nyadlandets betydelse för ståndsförskjutningen och flera hithörande frågor hänvisas till S. Carlsson, Ståndssamhälle och ståndspersoner 1700–1865 (1973). Mera direkt anknytning till de i denna uppsats behandlade frågorna har avsnitten Adlig motattack och ofrälse oro (1760–72) och Konung och adel i samarbete (1772–80), s. 249–53.

⁷ Inrikes-civilexpeditionens registratur 7 april 1757. Sköldebrev för Archiatern Carl Linnæus – v. Linné lyder rubriken. Conceptet till sköldebrevet finns i serien Adelsbrev i RA.

⁸ Expeditiionslista i inrikes-civilärenden 5 april 1757, RA.

brevets datering talar dels det faktum att ständerna först 1762 godkände adlandet och dels att namnformen von Linné började användas i början av år 1763.

För att få en sammanhängande bild av vad som hände och förklaring till dateringsosäkerheten kommer rådsprotokollen i sina aktuella delar – med risk för viss upprepning – att kortfattat refereras.

Det var således i november 1756 som sköldebrevsfrågan blev aktuell genom att statssekreteraren Carl Arnell omtalade för herrar riksens råd att kungen gett honom en lista på 13 personer som han ville se adlade, med befallning att denna skulle anmälas i rådet. Listan upptog en rad kyrkans män som erhöll adelskap för sina barn. Det var biskoparna Eric Alstrin (von Alstrin), Magnus Beronius (Björnstjerna), Engelbert Halenius (Hallencreutz), Olof Osander (Sanderskiöld), Samuel Troilius (von Troil) och kyrkoherden Justus Christoffer Hauswolff (von Hauswolff). De övriga var kanslirådet Carl Reinhold Berch, kyrkoherden, sedermera biskopen, Olof Celsius (von Celse), lagman Karl Dubb (Dubbenhielm), kyrkoherden Peter Juliin (Julinsköld), arkiatern Carl Linnæus (von Linné), arkiatern Nils Rosén (Rosén von Rosenstein) och hovrådet Carl Gustaf Warmholtz.

Riksråden var emellertid betänksamma inför kungens önskemål och beslöt uppskjuta frågan. I april året därpå kunde Arnell berätta att kungen frågat honom hur det gått med adelskapen. Vidare hade Adolf Fredrik understrukt att han ansåg ”detta wara hans ensak, ...”. Rådsherrarna framhöll å sin sida att de redan vid slutet av riksdagen påpekat för kungen att detta ärende måste delges ständerna. En viss betänksamhet över Adolf Fredriks frikostiga utdelande av adelsvärdigheter rådde, och man beslöt att vid nästa riksdag tillställa ständerna utdrag av protokollen i ärendet.⁹

Efter diverse turer, som det här är onödigt att gå in på, godkändes adelskapen av de tre lägre stånden vid riksdagen 1760–62, dock med tillägget att konungen härefter

tillsvidare skulle inskränka på adlandet. Adeln motsatte sig och menade att saken rörde dess privilegier och inte kunde avgöras av de andra stånden. Adelsståndets protester inkom emellertid för sent. På grundval av de ofrälse ståndens yttrande avgjorde rådet frågan.¹⁰ I augusti 1762 föredrogs detta yttrande i rådet och det beslöts att detta skulle delges kungen, ”hwarefter det kommer att gå i värkställighet”. Det var alltså i augusti, närmare bestämt den 17 augusti, som Linnés och flera andras adelskap äntligen bekräftades.

Det är inte bara eftervärlden som har haft svårt att bestämma sig för vilken datering som skulle gälla för Linnés adlande.

I december samma år, dvs 1762, frågade statssekreteraren Joachim von Düben i rådet hur man skulle datera de aktuella sköldebrev. Han fick till svar att eftersom ständerna hävdade att rättigheten att utnämna adelsmän var ett ”jure regale” (antalet var däremot en annan fråga) och eftersom sköldebrev brukade gälla från den tidpunkt kungen undertecknat dem på slottet, skulle också kungens datering gälla även om den låg några år tillbaka i tiden. I Linnés fall var detta således den 7 april 1757. I de fall kunglig datering saknades skulle det datum utnämningen anmälts i rådet gälla.¹¹ Det var alltså först efter den 10 december som Linné rimligtvis kan ha fått sitt adelsbrev. Man kan i detta sammanhang dra sig till

⁹ Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden 9 november 1756 och 5 april 1757, RA. Jämför Valentin, a. a., s. 272. Det kan observeras att flera personer undan för undan tillkom som kungen önskade se adlade. T. ex. Johan Ihre och superintendenten Ingemund Bröms' barn. Se rådsprotokollen i inrikes-civilärenden 2 och 7 december 1756.

¹⁰ Se närmare härom Valentin, a. a., s. 272 ff. Vad man kunde göra på riddarhuset för att gäcka kungens planer var naturligtvis att i det längsta vägra de nya adelsmännen introduktion. För de flesta av de här behandlade personerna kom det också att ta flera år innan de kunde ta säte i riddarhuset. I Linnés fall tog det 19 år, räknat från 1757. Se Valentin, a. a., s. 274 ff.

¹¹ Rådsprotokoll i inrikes-civilärenden 10 december 1762.

minnes att det var i början av nästföljande år som han började kalla sig von Linné.

Det återstår att lösa frågan om hur det kan komma sig att Linnés sköldebrev finns i avskrift i registraturet på sin kronologiskt riktiga plats. Det finns endast en möjlig förklaring. När von Düben i december 1762 expedierade adelsbrevet, måste han ha placerat koncepten i rätt tidsföljd i de säkerligen stora koncephögarna med övriga ärenden, vilka väntade på renskrift. Uppenbarligen släpade registraturskrivningen minst fem år efter.¹² Hur förhöll det sig då med den dag för dag förda expeditionslistan? Det visar sig att till skillnad från de flesta andra ärenden i denna varken resolutionsdatum eller åtgärd antecknats. Efter ”Resol

at” är det blankt. Tydligen har ärendena för dagen uppförts i förväg och tydligen har von Düben inte varit så noggrann att han gått tillbaka och aktualiserat expeditionslistan eller gjort en hänvisning till 1762.

¹² För 1700-talets vidkommande finns mig veterligt inga undersökningar om registraturskrivandets eftersläpning. När det gäller 1500- och 1600-talen finns ett antal sådana där man kan finna exempel på att det gått mycket lång tid mellan beslut och registraturs tillkomst. Se t. ex. E. Nygrens företal i del 2 av Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer (1932), K-E. Wikholms avsnitt, Till karakteristiken av riksregistraturet under Gustav Vasas tid, i Källkritiska studier till Gustav Vasatidens historia (1942), s. 3–18 och N. Ahnlunds Gustaf Adolf inför tyska kriget (1918). För sidhänvisningar i sistnämnda arbete se Wikholms ovan a. a., s. 17 not 1 och 2.

Recensioner

Bror Olsson, *Kalmar stifts herdaminne. Det gamla Kalmarstiftets klerus från äldsta tider till våra dagar. Del 5. Supplement. Tillägg och rättelser. Personregister.* Utgivet av Oloph Bexell. Växjö stiftshistoriska sällskap – Skrifter 2. A.-B.Dillbergiska Bokhandeln/Kalmar i distribution. Uppsala 1980. X + 212 s.

Bror Olssons fyrbandiga arbete Kalmar stifts herdaminne, som publicerades 1947–51, tillhör den svenska matrikellitteraturens standardverk. Avsaknaden av ett register, som upptar alla omnämnda personer, inte bara prästerna, är dock en påtaglig brist, påpekad redan i Bengt Hildebrands i övrigt mycket erkännssamma recensioner (PHT 1947, s. 76 f., 1949, s. 139, 1953, s. 134). Tullförvaltaren Gunnar Bergström, välkänd för dem som arbetar med Gunnar Carlquists Lunds stifts herdaminne, lade emellertid på sin tid upp en lappkatalog med excerpter till ett register för Kalmar stift, liksom han gjorde för Lunds stift. Detta material har nu utnyttjats av Oloph Bexell – själv präst och medlem av en småländsk prästsläkt med fina traditioner i fråga om matrikelutgivning, personforskning och hembygdslitteratur. Med verksamt biträde av bibliotekarien Inga Svennebring har han färdigställt ett omfattande register, som förtecknar prästerna själva, deras anförvanter och övriga i herdaminnet omnämnda personer. Det är alltså inte bara person- och släktforskaren som har nytta av detta register. En genomgång av de många hänvisningarna till namn sådana som Hans Brask, Anders Elfving, Carl von Linné, Henric Schartau, Peter Lorenz Sellergren och Erik Johan Stagnelius ger åtskillig upplysning om det forna Kalmarstiftets kyrko- och kulturhistoria. Tekniskt sett är registret mönstergillt.

Oloph Bexell har emellertid inte nöjt sig med detta. Han har också utarbetat ett supplement, som innehåller tillägg och rättelser till Bror Olssons volymer. Anteckningar av Olsson själv i hans interfolierade exemplar av herdaminnet har därvid varit av stort värde, liksom bidrag av Herman Schück, Folke Petersson, Liss-Eric Björkman m. fl. Utgivaren själv har dessutom hämtat stoff ur både otryckta och tryckta källor. Tilläggen har inte bara person- och släkthistoriskt intresse utan berör också organisatoriska, byggnadstekniska, rättsliga och kulturella förhållanden. Dokumenteringen är om-

sorgsfull, och utgivarens beläsenhet är respektingivande.

Det går alltid att påvisa inadvartenser i matrikelarbeten, även de mest förstklassiga. Ett misstag är det, när utgivaren, egenomligt nog, anser det sannolikt, att styckjunkaren Axel Wallerman skulle vara identisk med en kapten Wallerman, som vid mitten av 1700-talet bodde på Stjärnehult i Anderstors socken (s. 39). Nämda kapten (sedermera major) hette Johan Gabriel i förnamn (S. Carlsson, Anderstorp. Från småbruk till småindustri, 1980, s. 58).

Det bör tilläggas, att den nya herdaminnesdelen också innehåller kompletterande biografiska och genealogiska data för sådana av Bror Olsson redovisade präster, som 1947–51 ännu befann sig i livet. Många av dem är nu avlidna, och åtskilligt är att tillägga om deras familjer. Den noggrannhet som kännetecknar hela volymen framträder även i dessa notiser.

Sten Carlsson

Adliga och andra immigranter

Trots den fortskridande demokratiseringen – eller kanske just med anledning av denna – fortsätter den gamla "överklassen" och dess ståndscirkulerande ättlingar att söka profilera sig genom utgivning av sådana publikationer som adels- och släktkalendrar. Släkt-, person- och socialhistorisk forskning har all anledning att vara tacksam för att så sker, om fakta där redovisas korrekt.

16:e årgången av *Kalender över Ointroducerad adels förening* utkom 1980 (Sthlm: Akademilitteratur AB; IX + 553 s.), redigerad av Lars Wikström. Den nye redaktören är förste arkivarie i Stockholms stadsarkiv och känd som den ene av de båda redaktörerna för *Genealogiska föreningens tidskrift Släkt* och hävd 1966–80 samt genom sin edition av Stockholms stads tänkebok 1618 (1973) och sin doktorsavhandling om Kungsholmen intill 1700-talets början (1975).

De ökade tryckningskostnaderna har tvingat föreningen att skaffa bidrag från Längmanska kulturfonden och publicera den nya årgången i offsettryck, vilket medfört större format såväl ifråga om satsyta som i fråga om sidantal. De i ingresserna ingående historikerna har i stor utsträckning omskrivits och kortats ned. Onödigt och missvisande är emellertid strykningen av föregångarnas uppgift, att släkterna Grills och Munthes kejslerliga vapenbrev är

borgerliga. Hänvisningarna har begränsats till litteratur i våra större vetenskapliga bibliotek, varför i föregående årgång ingående redovisning av material i handskrift strukits. I enlighet med Jan Liedgrens påpekanden (recension i PHT 1976) har föregående årgångs alltför starka förkortningar av titlar övergivits och tinkturbenämningarna guld och silver i vapenbeskrivningarna återinförts i stället för gult och vitt.

Den nya kalenderårgången innehåller inemot hundra släkter, av vilka fem nytillkomna, von Buddenbrock, Lahováry, Mikulowski, von der Pahlen och Révay. För de båda förstnämnda meddelas särskilda "stamtavleutdrag" mot slutet av kalendern. Släkterna von Goeben och Vitzthum von Eckstätt har utgått. En släkt, som borde uteslutas, är den i belgiskt furstligt stånd upphöjda grenen av det svenska kungahuset, ty Gustav VI Adolfs kusin Carl Bernadotte och hans tredje hustru bor numera i Spanien och hans enda dotter med sin andre maka i Atén. Ingendera har markerats som medlem av Ointroducerad adels förening.

Då jag i denna tidskrift recenserade årgång 1964 av denna kalender, var antalet behandlade släkter 64, av vilka 60 "onaturaliserade" med verkligt eller föregivet utländskt adelskap och endast 4 i Sverige adlade släkter som ej introducerats på svenska riddarhuset. Av de senare introducerades släkterna von Braun och Gentzschin 1967, och släkten Ekestubbe har uteslutits (jfr Släkt och hävd 1971, s. 485, not 1, och PHT 1976, s. 85), men fr. o. m. årgång 1967 har i kalendern medtagits släkten von Friedrichs, som 1650 fick svensk adelsrenovation. Förutom den sistnämnda återstår nu såsom i egentlig mening ointroducerad blott den 1778 konfirmerade släkten von Heideken. Svenskt ursprung har endast släkterna Lagergren, Linder, von Löwenadler och Segerstråle, alla med utländskt adelskap. Kalendern är sålunda av speciellt intresse som ett av vittnesbörden om hur stark immigrationen till Sverige varit på senare år, även när det gäller adel. De flesta av de nytillkomna är av tysk eller baltisk härkomst, men flera är från Finland, Frankrike, Grekland, Polen och Österrike och enstaka från Danmark, Skottland och Ungern.

Att de flesta släkterna är av utländskt ursprung ställer stora krav på kalenderredaktörens beläsenhet och omdöme. Jag konstaterade i min förutnämnda recension 1964, att ett par tidigare recenserare ifrågasatt, om vissa i kalendern medtagna släkter

verkligen är adliga, och jag anförde ytterligare exempel på tvivelaktiga fall. Recensenter av kalenderårgången 1970, Pontus Möller i Släkt och hävd 1971, s. 484 f., och Birgitta Lager-Kromnow i PHT 1971–72, s. 188, framhöll, att dessa släkter kvarstod, men att den dåvarande redaktören Leif Pålsson i ingresserna klargjort, om adelskapet är dubiöst. Redaktören av årgång 1975, Christopher von Warnstedt, ställde i flera fall mindre stränga krav på bevisning av adelskapet.

I fråga om släkten von Horn bestred Pålsson uttryckligen existensen av den ännu i T. von Gerbers kalendrar på 1930-talet hävdade svenska "adelskonfirmation" 1719 som Govert Indebetou i sin recension i PHT 1920 ansåg vara avgörande för frågan om denna släkt skulle medtagas. Om dess ursprung uppgav Pålsson, att den "anses härstamma" från en rådsherre, som på 1300-talet levde i Bremen, där då uppträder "såväl väpnare som riddare med samma namn". Warnstedt uppgav, att "den säkra obrutna filiationen" för den till Sverige på 1600-talet inflyttade släkten börjar med de i Bremen i slutet av 1400-talet och början av 1500-talet framträdande borgarna Conrad och Claus von Horn – far och son –, vilka "upprepade gånger uttryckligen", t. ex. 1482 och 1508, nämns som medlemmar av "den adliga släkten von Horn". Wikström presenterar liksom Warnstedt den till Sverige inflyttade släkten såsom "adelsätt från ärkestiftet Bremen". Då man söker de av Warnstedt antydda beläppen från 1482 och 1508 i de av P. von Gebhardt, *Die ältere Genealogie des aus dem Erzstift Bremen stammenden schwedischen Geschlechts von Horn* (1938), publicerade urkundsuppgifterna, finner man emellertid, att de där efter ett 1700-talsarbete citerade urkunderna från 1482 och 1508 (s. 20 f.) gäller ättlingar till en "Huner von Horne", som i brevet uppges vara far till den som "Knappe" nämnde Cord (Conrad) von Horne. Eftersom Warnstedt uppgav Conrad som släktens äldste säkert kände stamfader utan att meddela, att han var son till "Huner von Horne", måste man undra, om beläppen 1482 och 1508 verkligen gäller den svenska släktens förfäder, ty Gebhardts stora, till urkundsbeläppen hänvisande släkttavla över de medeltida släktleden känner flera då levande personer med namnen Conrad (Cord) och Claus.

Om den i slutet av 1700-talet till Sverige inflyttade skotska släkten Kennedy meddelade Pålsson i årgång 1970, att dess

"event. samband" med den skotska klanen Kennedy icke är utrett, varför han ej såsom tidigare kalenderredaktörer ville återge dennas vapen som vapen för den svenska släkten. Det gjorde däremot Warnstedt i årgång 1975 under hänvisning till att släkten "alltid hävdad medlemskap av den skotska adelssläkten Kennedy", att den svenske stamfadern Thomas Kennedy "förde senast från 1805 samma vapenfigurer som earlen av Cassilis", att en på släktens fideikommiss Råbelöv i Skåne förefintlig guldblock, som enligt där bevarade testamentshandlingar tillhört Thomas Kennedy, har earlarnas av Cassilis vapen, och att en på Råbelöv förefintlig stamtavla från 1800-talets mitt uppger Thomas Kennedy som son till Sir Alexander Kennedy till Bonnington, där han enligt andra handlingar på Råbelöv var född. Wikström konstaterar, att "det eventuella sambandet" med den skotska klanen ännu ej är utrett, men menar, att "en stark familjetradition" talar för ett samband och nämner den ovannämnda guldblocken.

Släkten Murray redovisas av Pålsson som en skotsk släkt, vars svenske stamfar var son till en köpman i Memel. Warnstedt uppger, att den svenska släkten "alltid hävdade sig tillhöra" den urgamla skotska klanen Murray, att murrayvapnet finns på en danzigborgares grav, och att flera medlemmar av en familj Murray of Cobairdy bevisligen från slutet av 1400-talet till början av 1600-talet blev borgare i Aberdeen. Wikström refererar Warnstedts uppgifter om murrayvapnet i Danzig och om familjen Murray of Cobairdy utan att yttra sig om ev. samband med den svenska släkten. Hans uppgift, att en släktmedlem introducerades på svenska riddarhuset 1810, lämnas emellertid utan omnämnande av att vederbörande dessförinnan – som Warnstedt nämner – adlats, varför den kan uppfattas som ett argument för att vederbörande hade utländskt adelskap. Introduktionen ägde f.ö. enligt Elgenstiernas ättartavlor rum först 1812. Kalenderns framställning kan numera jämföras med f.d. domprosten Robert Murrays biografi över sin svenske stamfar Andreas Murray (1980).

En recensents möjligheter att kontrollera myllret av uppgifter i en kalender av detta slag är synnerligen begränsade. I några fall har jag emellertid sysslat med de behandlade släkterna under min verksamhet för Svenskt biografiskt lexikon. Då jag där omkr. 1970 skrev om släkten von Heideken, fann jag bland de i Sköldebrevsamling-

en i riksarkivet befintliga bilagorna till löjtnanten Gotthard Johan von Heidekens ansökan om naturalisation 1771 ett utdrag ur Karlskrona dombok 1759, enligt vilket dennes farfar Johan von Heideken, som dog i Karlskrona 1710, "långt för år 1710 flyttat hit till staden från Carlshamns castell, där-est Johan von Heideken gjort underofficers tjänst". Denna information gjorde, att nämnde farfaders fullständiga namn i krigsarkivets rullor 1680–93 kunde fastställas ha varit Gotthard Johan Heideken. Warnstedt, som ej hänvisat till min artikel, påstod, att den naturaliserade hette Johan Gotthard, och identifierade farfadern med en Wilhelm Johan von Heideken, som enligt A. Lewenhaupt, Karl XII:s officerare, var löjtnant vid Estländska infanteriregementet samt först 1709 skall ha flytt till Sverige. Wikström refererar dessa Warnstedts uppgifter, tydligen utan att ha sett min artikel. Det kan tilläggas, att enligt den släkttavla Gotthard Johan von Heideken bifogat sin nämnda ansökan farfadern var bror till Jürgen, Dietrich och Wilhelm von Heideken, vilket ger en helt annan bild av släktförhållandena än den Warnstedt lämnat. Jag vill också påpeka, att Wikström efter Warnstedt uppger, att släkten von Heideken är känd sedan 1490, ehuru H. v. Bruiningk och N. Busch, *Livländische Güterurkunden*, I (1908), som publicerat det åsyftade brevet, föredragit den i den bästa avskriften förekommande dateringen 1492 i stället för 1490.

Ej heller i fråga om släkten Kennedy har Wikström utnyttjat Svenskt biografiskt lexikon. Hans uppgifter, att den svenske stamfadern Thomas Kennedy var född 1772 och flyttade till Uddevalla 1792, motsvaras där av de alternativa födelseåren 1772 och 1773 och av inflyttningsåret 1796. Husförhörlängden för Gustavi domkyrkoförsamling i Göteborg uppger födelsedatum 21 maj 1773, vilket anammats av The Royal Bachelor's Club 1769–1944 (1947), men i Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning 27 oktober 1848 uppges, att han var född 21 maj 1772. Enligt Göteborgs handelskammars protokoll 6 februari 1801 hade Thomas Kennedy före sin resa från Skottland till Uddevalla varit anställd på handelskontor i Edinburgh i sex år och i Leith i fyra år, vilket knappast är förenligt med att han skulle ha kommit till Uddevalla vid nitton eller tjugo års ålder. Enligt samma källa hade han efter tvåårig anställning hos Hegardt & Wallenkamp i Uddevalla fått tjänst hos Peter Åberg Andersson, vilken fick burskap i Göteborg först den 4 januari 1799. I Petter Johansson

Hegardts hus (nr 130) i Uddevalla har "handelsbetjänten Kennedy" tidigast kunnat återfinnas i 1797 års mantalslängd, som är daterad 3 februari 1797. Inflyttningsåret 1796 finns i "Svenska män och kvinnor" och i de äldre årgångarna av Kalender över ointroducerad adels förening. Det av Wikström uppgivna året 1792 har jag tidigare endast påträffat hos Warnstedt.

Smärre detaljfel, som dock förstärker intrycket av att man ej kan lita på kalenderns uppgifter, är att Wikström liksom sina föregångare uppger, att sedermera generalmajoren Rickman von der Lanckens första äktenskap upplöstes 1942 och att sedermera generalen Ernst Linders första äktenskap upplöstes 1904. Svenskt biografiskt lexikon, 22 (1977–79), uppger, att makarna von der Lancken skildes redan 1941, vilket återgår på meddelande från pastorsämbetet i S:t Görans församling i Stockholm, att deras äktenskap upplöstes den 26 augusti 1941. Enligt lexikonets artikel om Ernst Linder skildes han från sin första hustru först 1905. Rådhusrättens skilsmässodom är visserligen daterad den 20 december 1904, men ända fram till 1915 års lag om äktenskaps ingående och upplösning var kyrklig myndighets utfärdande av skiljobrev ett oundgängligt avslutande moment i skilsmässoproceduren. Hovkonsistoriets skiljobrev mellan makarna Linder är daterat den 18 januari 1905.

Det skall än en gång understrykas att de påpekanden och beriktiganden som här har gjorts gäller några av de många uppgifter som denna kalender innehåller. Granskningen har dock visat att Wikström i sin fortsatta gärning inte utan vidare bör acceptera sin föregångare Warnstedts uppgifter. Bristande vederhäftighet från dennes sida har under de gångna åren flera gånger påtalats i PHT (se 1947, s. 59–65 och 104–111, 1950, s. 48–62, och 1976, s. 84–87).

Hans Gillingstam

Västerås stadsbiblioteks publikationer

Vårt äldsta gymnasiums bibliotek är numera en del av Västerås stadsbibliotek. Därifrån utges *Acta Bibliothecae Arosiensis*. De första tre numren voro kataloger över bibliotekets märkliga slaviska handskrifter och tryck, det fjärde ett facsimile av unika blad ur en böhmisk inkunabel. De följande volymerna ha mer att ge personhistorikern. Nr V (1971) är en översättning av J. H. Schröders *Kort historia över kungliga gymnasiet i Västerås bibliotek*. Originalen av år

1816 har översatts och försetts med anmärkningar och en efterskrift av Åke Åberg, bl.a. om kontakterna mellan Schröder och Gjörwell. Som nr VI har Åke Åberg till gymnasiejubileet 1973 utgivit och kommenterat *Västerås domkyrkas bibliotek år 1640 efter Petrus Olai Dalekarlus' katalog*. Åberg har visat att ett stort antal av de däri förtecknade böckerna ännu finns i biblioteket. Ägaranteckningar redovisas omsorgsfullt. Bland forna ägare finner man den lärde Nils Grip (se H. Gillingstam i PHT 1961, s. 40 ff, och i SBL XVII, s. 302), Gustaf Brahe (såsom yngre greveson kallas han endast "herr", se G. Forsgrén, Bidrag till svenska gref- och friherreskapens historia, 1885, s. 95 ff.), Georg Stiernhielm och Johan Stiernhöök, båda en tid lektorer vid gymnasiet. Bland donatorerna finner man Johannes Rudbeckius och en rad tidigare biskopar och präster i stiftet, t. ex. dekanen Gustavus Nicolai Arbogiensis, vars begravningsdatum 25 april 1581 är okänt för Ekströms herdaminne. Namnet Johannes Athanatos, som återfinnes i en Athanasius-utgåva 1522 (III: 5) och i en predikosamling från 1557 (XIII: 29) men ej identifierats av Åberg, är den greciserade namnformen för Johannes Ofeegh, biskop i Västerås 1562–74 (se härom O. Celsius, Konung Erik den fjortondes historia, 2. uppl. 1795, s. 193).

Som nr VII (1973) har Magdalena Hellquist utgivit och kommenterat *Mats Westerbergs Lefvernes Beskrifning*. Denne överårige djäkne (född 1691, inskriven i trivialskolan i Västerås 1711, i gymnasiet 1721 och vid Uppsala universitet 1733) berättar grovkornigt och drastiskt om sina skiftande öden och upptåg. Bl. a. var han som trossdräng med om slaget vid Hälsingborg 1710 och försörjde sig ibland som förläggare av småskrifter. År 1739 tackade han nej till konsistoriets erbjudande att övertaga gymnasietryckeriet i Västerås. I vol. VIII (1975), *Västeråsbiblioteket* har Michæl Rajewski publicerat en bibliografi över litteratur om biblioteket, dess böcker och bibliotekariéer och Magdalena Hellquist under rubriken Bidrag till en bibliotekshistoria utgivit bibliotekarien Wilhelm Molérs brev till G. E. Klemming. Brevet handla om Klemmings bekanta nit att utöka Kungl. Bibliotekets samlingar på bekostnad av de gamla gymnasiebiblioteken. Magdalena Hellquist visar, att Molér var mycket tjänstaktig mot Klemming och ej sällan agerade mot domkapitlets vilja och bakom dess rygg. Så försvunno till KB delar av de Hülpherska småtryckssamlingar, både hela vo-

lymer och vissa tryck ur bundna band, och över 500 blad ur den Silfverstolpeska porträttsamlingen. Nr IX (1977) är första häftet av en katalog över *Silfverstolpeska porträttsamlingen i Västerås*, nämligen Katalog över handteckningar. Denna påbörjades av landsbibliotekarie Helga Lindsten (död 1980) och har slutredigerats av Agneta Åhlén. Häftet prydes med flera fotografier, även i färg, och som inledning omtryckes Gunnar Mascoll Silfverstolpes uppsats om samlingen i Camenae Arosiens 1923. Betydligt omfångsrikare (358 s.) är vol. X (1979), *Prosten Munckells dagbok I*, som fördes under hans tid som komminister i Kärbo 1814–1816. Den bekante herdamannesförfattarens omfångsrika och detaljerade dagbok, som fortsattes under många år, har utgivits av Magdalena Hellquist, som försett den med inledning, ordlista och personförteckning (s. 315–345). Bland illustrationerna märkas kartor och vackra färgfotografier från trakten. Avsikten är att fortsätta utgivningen av denna kulturhistoriskt intressanta dagbok.

Jan Liedgren

Ortnamnen i Skaraborgs län

Bland de viktigaste hjälpmedlen vid studier i svensk lokal- och bebyggelsehistoria äro de länsvis utgivna ortnamnsverken. De redovisa med något växlande fullständighet inom området förekommande bebyggelse- och naturnamn samt kommentera och förklara dem ur språkvetenskaplig synpunkt. Dessa namn ha dels excerperats ur skriftliga källor, främst medeltidsbrev, jordeböcker och kartor, dels återgivits efter uppteckning av det genuina uttalet, helst hos äldre infödda orsbor. Det därvid använda landsmålsalfabetet utformades 1877 av den kända verdandisten J. A. Lundell, slutligen professor i slaviska språk. Han har bl. a. redogjort för dess teckenbestånd i band 15 (1911) av Nordisk Familjeboks andra upplaga. En utförlig framställning gav Adolf Noreen några år tidigare i första bandet av sitt stora verk *Vårt språk*.

Ortnamnsundersökningarna leddes 1902–30 av Kungl. ortnamnskommittén, 1930–70 av Kungl. ortnamnskommissionen, där bl. a. kammarkollegiet var representerat. Som sekreterare fungerade först västgöten docent S. Lampa. År 1906 kunde det första häradshäftet av Ortnamnen i Älvsborgs län tryckas. Häradshäftena II–XIX kommo i ganska rask takt fram till 1923, men först 1930–40 och 1948 utgavos register- och in-

ledningshäftena. Ortnamnen i Värmlands län utkom med häradshäftena II–XV 1922–52 under medverkan av bl. a. professor Gottfrid Kallstenius. Ett registerhäfte trycktes 1962, men inledning och avslutning återstå. Av Ortnamnen i Hallands län utgavos två häften bebyggelsenamn 1948–50, och 1980 kom det tredje, något utförligare, utarbetat av professor Harry Ståhl. Ortnamnen i Blekinge län påbörjades med ett häradshäfte (II Bräkne härad) 1971. Från Norrland ha 4 Ångermanlandshäften av Ortnamnen i Västernorrlands län publicerats 1955–72, alla utarbetade av lektor Torsten Bucht. Professor Björn Collinder har författat en Ordbok till Sveriges lapska ortnamn (1964). Alla dessa arbeten ha letts från Uppsala, där ortnamnsarkivets officiella tillvaro räknas från 1928, och där Jöran Sahlgren 1930 blev den förste professorn i nordisk ortnamnforskning.

Från Umeå har 1980 utgivits ett första häfte av Ortnamnen i Norrbottens län, nämligen Del 7: Kalix kommun, A Bebyggelsenamn. Häftet, utarbetat av Gunnar Pellijs, avviker i sin uppläggning från de äldre serierna, vilket enligt sakkunnig bedömare visat sig lyckosamt i detta fall.

Under ledning av Hjalmar Lindroth började Ortnamnen i Göteborgs och Bohus län utges från Göteborg 1923. Därav ha sedan en rad häradshäfta utkommit, på senare år med namngiven författare, senast bd XII: Lane härad 2 (1978) av David Palm. Serien är mycket utförligare än de från Uppsala utgivna, och det gäller inte bara beståndet av naturnamn, hemmansdels- och ägonamn med utförliga kommentarer och tolkningar. Verket ger också historiska notiser om många fastigheter och deras ägare, företrädesvis hämtade ur jordeböcker och domböcker men även byggda på brevmaterial och andra källor. Mera knapphändig är det från Lund utgivna verket Skånes ortnamn, varav sedan 1958 publicerats 7 häradshäften i serie A: Bebyggelsenamn. — Påfallande är, att ortnamnsverken gälla helt andra landskap än Johan Axel Almquists stora verk *Frälsegods* i Sverige under stormaktstiden.

Till de av Kungl. ortnamnskommissionen utgivna verken hör också *Ortnamnen i Skaraborgs län*, vilket i sin helhet är utarbetat av Ivar Lundahl, som från 1951 till sin pensionering 1960 innehade den Sahlgrenska professuren i Uppsala. Lundahl, som 1948 stod för det avslutande inledningshäftet av Ortnamnen i Älvsborgs län, har också 1974 tryckt ett första häfte av

Ortnamnen i Jönköpings län. Det omfattar bebyggelsenamnen i Mo härad, som var en del av det medeltida Västergötland och alltså tillhör Skara stift. Av Ortnamnen i Skaraborgs län kommo häradsdelarna II–XVI med de territoriella namnen i rask följd 1950–69 och häfte XVII med naturnamn 1971. Av del XVIII kom ett häfte Rättelser och tillägg 1973 och de tre registerhäftena XVIII: 2–4 1974–81. För de rutinmässiga partierna av registren (särskilt häfte XVIII: 2, 1974) har Lundahl haft hjälp av ortnamnsarkivets forna och nuvarande personal. Det hade varit omöjligt för en man, även med Lundahls ihärdiga flit, att på så relativt kort tid genomföra arbetet, om det ej väsentligen begränsats till de by- och gårdsnamn m. m., som förekomma i jordeböckerna, och till de märkligare naturnamnen. Beträffande naturnamnen är Skaraborgsverket restriktivare än Älvsborgs- och Värmlandsserierna, men Lundahl har uppenbarligen menat, att det vore överflödigt att trycka listor över namn, som äro vanliga också i dessa grannlän och kommenterats i dessas ortnamnsverk.

Som medeltidsforskare har rec. ofta irriterats av det synnerligen otillfredsställande sätt, på vilket belägg från medeltiden anförs i t. ex. Älvsborgs- och Värmlandsserierna. Formeln är där endast årtal (utan datum) och "dipl." varvid sistnämnda ord lika gärna kan beteckna ett daterat originalbrev som en notis i ett tryckt arbete av det mest ovederhäftiga slag. Ortidentifieringen lämnar där ofta mycket att önska. Jag minns, hur herdamannesförfattaren Anders Edestam under arbetet med prästserien i Stora Kil (Karlstads stifts herdaminne II, 1965, s. 50 f.) sökte diplomatarieredaktionens hjälp för att från ortnamnsverkets skenbara belägg på detta Kil avskilja alla dem, som gällde andra orter i Värmland eller andra landskap, att ej tala om rena feldateringar (jfr PHT 1959, s. 51). Lundahl däremot redovisar omsorgsfullt både datum och källa. Han har ej nöjt sig med det upsaliensiska ortnamnsarkivets samling av excerpter utan kompletterat materialet bl. a. med riksarkivets pappersbrev och medeltidsbrev i dess olika enskilda arkiv samt med den inte minst för Västergötland viktiga sparreska kopieboken B 16, såsom framgår av förkortningslistan, senast tryckt i häfte XVIII: 3. Själv har han kontrollerat alla belägg mot originalen – varken de tryckta texterna i Svenskt Diplomatarium eller ortnamnsarkivets excerpter äro ofelbara.

Vid lokaliseringen av ortnamnen kan även Lundahl någon gång taga miste. "Rydh" och "Asbothorp", som nämnas i Göstaf Tunessons brev 1344 1/5 (DS 4778), skola identifieras med frälsegårdarna Ryholm och Rya (nu i Beatebergs s:n) och Aspetorp (nu i Bällefors s:n) i Vadsbo härad. Brevet 1344 och de därmed sammanhörande breven 1363 21/7 (DS 6823) och 1370 25/3 förtecknades nämligen bland konung Karl Knutssons jordebrev (C 4, RA). Gårdarna redovisas i hans dotter Magdalenas räkenskaper 1488–90 (C 24, RA) och i hennes jordebok 1494 (UUB, felaktigt kallad "fru Anna av Vinstorps jordebok", se därom Kj.-G. Lundholm i HT 1955, s. 266 f.). Gårdarna tillföll vid arvskiftet 1500 25/1 (orig. perg. Vik-saml, RA) hennes systerson Nils Eriksson (Gyllenstierna) och senare dennes dotterson Gustaf Johansson (Tre Rosor) och hans arvingar (jfr Slott och herresäten i Sverige: Västergötland 1, 1968, s. 371 f.). Belägg 1344 etc. gälla alltså ej ortnamn i Kåkind (VII, s. 80 och 89) eller i Kinne härad (V, s. 71). Även i andra fall torde den, som känner de arkiv- och godshistoriska sammanhangen kunna korrigera ortnamnsverkens ortnamnsidentifieringar. Därvid bör man också uppmärksamma de äldre jordnaturerna. Medeltida köpebrev gälla främst frälsejord och sådan kronojord, som tidigare betecknats som kyrkojord eller arv och eget. Däremot torde fastarna i fastebreven i många fall ha varit bosatta på skattehemman.

Det ligger i sakens natur, att arbetet innehåller ett mycket stort antal etymologiska utredningar och språkliga iakttagelser. Register över dem finnes i häfte XVIII: 4 (1975). Underhållande är förteckningarna över "Ombildningar av ortnamn i skrift" och "Ortnamn som tillskapats genom icke-folklig namngivning". Bland de senare finner man de säregna namnen "Bidum" (i Amnehärad i Vadsbo) och "Bium" (i Gökhem i Vilske), som uppkommit ur jordebokförarens notering "ibidem" (= darsamma-städes) och som båda äro belagda i ortens dialekt. Det senare namnets uppkomst kan exakt dateras till jordeboken 1680.

I inledningshäftet (I, 1972) ger Lundahl en instruktiv översikt över "De viktigaste i länets bebyggelse- och naturnamn ingående namnelementen". Därmed korresponderar det sist utgivna häftets "Register över senare leder" (XVIII: 3, 1981). Man kan där konstatera, att namn på -bäck, -källa, -sjö, -tärn, -udde och -ö icke oväntat mestadels äro naturnamn och att bland de förtecknade

territoriella namnen de på -fall, -hult, -kärr, -lycka, -mosse, -rud och -äng äro vanligare i det skogiga Vadsbo än i andra härad samt att även en stor del av namnen på -torp återfinnas där, som Lundahl påpekat i inledningen.

Den vanligaste efterleden är -gård, -gårdens (XVIII: 3, s. 14—22). Det stora flertalet av dessa gäller ej ensamgårdar utan gårdar i byar. Här förekomma naturligtvis vanliga särskiljande beteckningar, som Nol-, Sör-, Väster- och Östergården, Lille-, Store- och Mellangården, Back-, Bäck och Källegården Skrivare- och Skräddaregården, men även mera ovanliga, som Bossgården och Hulegården och andra svårtolkade namn. Somliga byar på Västgöta-slätten hade emellertid ända till 20-talet jordeboksförda gårdar. Det gamla sättet att särskilja dem med jordnaturen (skatte-, krono-, frälse- etc.), ränta och åbons namn fann länets kamerala förvaltning under den karolinska tiden otillfredsställande. Jordeboken 1685 visar, att endast vissa gårdar av hävd fått ett särnamn av nyssnämnd typ. Nästa jordebok, som Lundahl använt, är från 1715 och den därefter från 1725. Där finner man, att ett stort antal gårdar fått fasta namn efter en åbo från 1600-talets sista decennier. Som exempel kan anföras Hans Larsgården i byn Led i Gösslunda s:n (Kållands hd), uppkallad efter riksdagsmannen Hans Larsson, som var åbo där 1656—89. I åtskilliga fall finner man av Lundahls belägg, att det ursprungligen treledade gårdsnamnet sedan förkortats, så att endast åbons farsnamn eller tillnamn står kvar. Så har Måns Björsgården i Flo blivit Björsgården och Björn Anundsgården i Flo blivit Anundsgården, medan Håkan Werresgården i Friel blivit Verresgården. Man kan i detta sammanhang ifrågasätta, om Lundahls fördelning (i registret XVIII: 3) av personnamnen på dels dopnamn och binamn, dels släktnamn, är praktisk och rimlig. I varje fall från 1600-talets början torde vad Lundahl räknar som binamn ha betraktats som släktnamn. Det gäller t.ex. Werre, som jag känner från prästeståndets protokoll 1660, där överjägmästaren Nils Werre nämns, och Jägh (Jegh), som givit namn åt Jäggegården (Ötums s:n i Skåning) och Jäggeboden (i Flo s:n i Åse härad), som är mig bekant från ryttmästaren Erik Jägg, vars dotter 1655 gifte sig med en prästson från Sala. Den senast diskuterade typen av gårdsnamn är säkerligen mindre intressant för den etymologiska ortnamnsforskningen än för personnamnsforskningen och för person- och

släkthistoriska studier. Från de äldre by- och gårdsnamnen skiljer den sig genom att ortnamnet både kan dateras och evident förklaras. I grannlänets Älvsborgs län har jag endast observerat några enstaka sådana treledade gårdsnamn, och flertalet av dem har förkortats till tvåledade. Den treledade namntypen, som är så pass vanlig i Skaraborgs län, är alltså praktiskt taget unik för länet. Möjligen kan den jämföras med de framförställda släktnamnen eller gårdsnamnen i Dalarne.

Jan Liedgren

Ämbetsmän i Helsingborg

Margit Rooth, *Helsingborgs historia, del VI:1. Personhistoriska anteckningar*. Utgiven på uppdrag av kommunalfullmäktige i Helsingborg (Helsingborg; Uppsala: Almqvist & Wiksell, 1979, 570 s).

Boken omfattar tiden från det svenska maktövertagandet 1658 till 1862, då stadsfullmäktigeinstitutionen infördes. Den är i första hand en matrikel över stadens ämbets-, tjänste- och förtroendemän, men förf. redogör även utförligt för den civila administrationens organisation, utveckling, arbetssätt m.m. När det gäller ämbets- och tjänstemännen är biografierna tidsmässigt begränsade till perioden 1720—1862, för personalia om borgmästare före 1720 hänvisas till ett tidigare band. Förutom borgmästare omfattar biografierna även rådmän, e.o. rådmän, stadsnotarier, vice stadsnotarier, stadskassörer, stadsfiskaler och stadsutridare (de sistnämnda hade till uppgift att göra åtal vid s. k. landsköp) samt stadsvaktmästare. I biografierna redovisas tjänste- och levnadsdata, föräldrar, hustrur, svärföräldrar och barn.

Förf:s huvudintresse har dock varit inriktat på de borgerskapets förtroendemän som kan sägas vara stads- och kommunalfullmäktiges föregångare. När Helsingborg blev svenskt övertog man den danska ordningen med särskilda taxeringsmän som utsågs av borgerskapet. Senast 1667 infördes vid sidan härom ett representativt organ för borgerskapet benämnt "stadens åtta män" (under en kortare period var antalet sexton) av vars ledamöter hälften utsågs av magistraten och hälften av borgerskapet. Dessa bägge organ verkade jämsides fram till 1693 då man utsåg såväl åtta ordinarie som åtta extra ordinarie män. Dessa benämndes 1768—1862 borgerskapets äldste.

Dessa borgerskapets förtroendemän redovisas dels kronologiskt, dels i alfabetiskt

ordnade biografier vilka omfattar namn, levnadsdata, familjeförhållanden, tidpunkt för burskap och förtroendeuppdrag, fastighetsinnehav, ekonomisk ställning m. m. Det är ett personrikt galleri som presenteras och genom att gå igenom alla bevarade bouppteckningar, kopieböcker, rådstugu-, magistrats- och bytingsprotokoll m. m. för den aktuella tiden har förf. lyckats krydda biografierna med kultur-, social- och personhistoriskt intressant stoff. Vi får läsa om uppbyggda och förlorade förmögenheter, olaga näringsutövning, stridigheter vid burskapsansökningar m. m. I ett fall har förf. konstaterat hur psykisk obalans med åtföljande hustryanni gått i arv i tre generationer, medan hattmakaren Michel Löfman, "en helsingborgare när han är som bäst — en hedersman", inte tycks ha varit ärftligt belastad av sin far som beskrivs som "en synnerligen förgelseväckande person".

Den klart största yrkesgruppen bland förtroendemännen är handelsmännen, men även färjemännen, en för staden speciell yrkeskår, är väl representerade. I den stora färjemanssläkten Romare hade inte mindre än tolv medlemmar förtroendeuppdrag och finns följaktligen biograferade, tio av dessa var färjemän. Andra släkter med stor representation är Meisner och Kobb (hattmakarsläkt). Ofta gick yrket i arv från far till son, vanligt var också änkekonservering även om det ibland som bekant fick ske till priset av en avsevärt mycket äldre hustru. Den som väntade på något gott kunde ibland få vänta länge. Det dröjde åtta år innan skomakargesällen Swen Warberg efter visst besvär fick gifta sig med sin förra mästares eftertraktade änka, ett socialt avancemang som sedan synes ha stigit honom åt huvudet.

Nepotism, skråanda och småstadens misstänksamhet mot främlingar lyser ibland igenom. En som uppenbarligen inte passade in i miljön var handlanden Isac Béen som varit till sjöss i närmare tjugu år och fått vidgade vyer. Hans maktlystenhet och långsinthet kombinerad med intelligens och påverkan av den nya tidens frisinnade idéer beredde honom avsevärda svårigheter i den lilla staden.

Rooth har kompletterat förut nämnda källor med uppgifter ur kyrkböcker, mantalslängder m. m. Föräldrar, hustrur, svärföräldrar, barn och ibland även syskon och andra släktingar redovisas. Den relativt stora omsättningen av förtroendemen har medfört att 567 av stadens borgare blivit biograferade. Som förf. påpekar i förordet har

urvalsprincipen inneburit att många kommit med i matrikeln endast därför att de något enstaka år blivit utsedda till exempelvis taxeringsmän, medan andra för stadens historia mer betydelsefulla borgare hamnat utanför. För de stadsbor som ägde fastighet men ej burskap fanns ett enbart rådgivande organ, "husägares utom borgerskapet deputerade" vars representanter finns redovisade i en kronologisk katalog. Här möter vi yrkesgrupper som militärer, läkare, jurister, tull- och posttjänstemän m. m.

Förf. har gått igenom ett omfattande material och lyckats göra en trevlig och redig sammanställning. Boken ger ett vederhäftigt intryck och förf. är nog med källhänvisningar. Visserligen kan man finna enstaka motsägelser och någon uppenbar felaktighet men konstigt vore väl annat i ett sådant faktaspäckat och personrikt material. Värdefullt är att ortregister och två fullständiga personregister, omfattande över 6000 namn, utarbetats. Annu bättre hade det varit om de sistnämnda slagits samman till ett. Det är en förnämlig och ambitiös insats som gjorts och boken utgör ett värdefullt tillskott till den personhistoriska litteraturen.

Carl Henrik Carlsson

Stamböcker

Denna tidskrifts föregångare, Svenska autografsällskapets tidskrift, innehöll 1893 (del 2: häfte 5, s. 97–102, och häfte 6, s. 129 f.) artiklar av sin dåvarande redaktör, F. U. Wrangel, med rubriken Äldre stamböcker. Man får där veta, att personer i s. k. stamböcker "särskildt under resor plägade samla autografer bestående af sentenser jemte namnteckningar af personer, hvilkas bekantskap han gjort, och till hvilka namnteckningar personen i fråga eller samlaren sjelf brukade foga vapenmålningar, porträtt, afbildningar af ställen, folkdräkter, händelser timade under resan eller bilder ur lifvet i de länder som besökts." Wrangel presenterade i sina artiklar fyra stamböcker från 1600-talet, bl. a. riksmarsken Gustaf Horns, förvarad på Tidö, och uppmanade innehavare eller kännare av stamböcker att till tidskriften insända uppsatser om dessa. Uppmaningen hörsammades av Gustaf Uppmark, av vilken följande år i tidskriften (del 2: häfte 7, s. 145–153) publicerades en uppsats om Jöran Göransson Rosenhanes stambok i arkivet på Nynäs i Södermanland. I Personhistorisk tidskrifts första årgång inflöt 1898–1899 (s. 23 f.) en artikel av Wrangel om En gammal "stambok", som

tillhört generalkvartermästarelöjtnanten Mauritz Lillie (jfr SBL, 23: häfte 111, s. 83).

Under de följande decennierna publicerades på olika håll en rad studier om stamböcker (jfr kort översikt i NTBB 1968, s. 33, not 2). Bl. a. kan nämnas Isak Fehrs uppsats i *Bidrag till Södermanlands äldre kulturhistoria*, band 5: häfte 17 (1921), om de tre stamböckerna i Strängnäs stifts- och läroverksbibliotek – bl. a. Axel Oxenstiernas – och Oscar Wieselgrens uppsatser i NTBB 1923 och Svensk tidskrift 1930 om ett par stamböcker i Kungliga biblioteket.

På senare år har stamböcker i Sverige framför allt varit föremål för studier av Åke Davidsson, vilken i samband med en ännu opublicerad genomgång av Uppsala universitetsbiblioteks samling av stamböcker publicerat tre uppsatser om stamböcker i andra stora svenska bibliotek. I NTBB 1968, s. 33–58, skrev han om *Några stamböcker i Lunds universitetsbibliotek*, till antalet tjugo. Vissa av dem saknar anknytning till Sverige, t. ex. den tyske humanisten och skalden Daniel Hermanns (död 1601) med inemot 300 anteckningar och rådmannen i Dordrecht och skattekommissarien för Sydholland Alewinus Petris med 93 anteckningar på latin av deltagare i en synod i Dordrecht 1618–1619. Den danske prästen Christian Poulsen Noviomagus' (död 1613) stambok med c:a 265 anteckningar har endast i två fall spår av svenskar, åbostudenterna Lars och Mikael Carpelan, som han träffade under sina studier i Helmstädt resp. Wittenberg. Sedermera kyrkoherden i Jönköping Petrus Hieronymi Glandius' (död 1623) stambok har bland 100 anteckningar en av sedermera konung Gustav II Adolf som tioåring, en av hans syster Maria Elisabet, en av deras kusin hertig Johan av Östergötland och framför allt en märklig teckning av fornforskaren Johannes Bureus, av Davidsson publicerad i faksimile (s. 45). Av senare stamböcker i Lund kan nämnas sedermera karlstadsbiskopen Carl Adolf Agardhs (1785–1859), som innehåller ett hundratal anteckningar, huvudsakligen från resor på kontinenten, hans son sedermera professor Jacob Georg Agardhs (1813–1901), som dock endast innehåller ett tjugotal bidrag från en resa till Frankrike 1837, och tre stamböcker som tillhört rektor Gustaf Andersson (1812–1862) i Lund.

I Kungl. Vetenskapssamhällets i Uppsala årsbok (*Annales academix regix scientiarum Upsaliensis*) 1969, s. 14–45, ingår Davidssons studie "*In peregrinatione litte-*

raría". *Kring några stamböcker i Stifts- och landsbiblioteket i Linköping*. Där behandlas sexton stamböcker. Sedermera biskop Laurentius Olai Wallius' (1588–1638) stambok innehåller 152 anteckningar, bl. a. av Axel Oxenstierna och av i Tyskland studerande svenska adelsmän. Från sedermera göteborgsbiskopen Georg Wallin d. y. (1686–1760) härrör två stamböcker i Linköping, av vilka den ena innehåller 90 anteckningar, den andra ett 30-tal. Ett par andra stamböcker där har tillhört domprosten och professorn Mattias Asp (1696–1763) i Uppsala och hans son Peter Asp (1733–1785), den förra innehållande c:a 115 anteckningar, den andra c:a 125. Beaktansvärd är också sedermera ärkebiskop Eric Benzeliuss d. y:s (1675–1743) stambok, som innehåller 57 anteckningar på åtskilliga språk och före Davidsson utförligt behandlats av Nils Gombom i *Bok- och bibliotekshistoriska studier tillägnade Isak Collijn* (1925).

Davidssons tredje stamboksstudie, som omfattar 18 böcker, bär titeln *Till vänskapens lov. Kring några stamböcker i Göteborgs universitetsbibliotek* (*Acta bibliothecae universitatis Gothoburgensis*, 12, Göteborg 1971; 67 s. + 4 opag. sidor faksimile). Utförligt har där behandlats grosshandlaren Johan Niclas Lindahls (1762–1813) stambok, som innehåller 520 anteckningar på en mängd olika språk, bl. a. arabiska och kinesiska, men även av en rad kända svenska författare, bl. a. Carl Michael Bellman, och konstnärer, bl. a. J. T. Sergel. Hans hustru Gustava Eleonora Lindahls (1769–1840) stambok innehåller c:a 245 bidrag, främst från Norrköping. Utförligt har också behandlats den vittbereste kyrkoherden Jacob Berggrens (1790–1868) stambok, som innehåller ett 270-tal anteckningar på bl. a. rätoromanska, illyriska, mansju, turkiska och persiska men även av sådana svenskar som Leopold, Tegnér och Wallin. Den äldsta stamboken i Göteborg härrör från en i övrigt okänd Johannes Andreæ Falk och innehåller mer än 200 anteckningar, dels från hans resor på kontinenten 1615–1618, dels från en anonym senare ägares resor i Baltikum, Polen och Tyskland 1698–1726. Fem av stamböckerna i Göteborg härrör från personer som studerat vid den herrnhutiska internatskolan i Christiansfeld i Slesvig i slutet av 1700-talet och början av 1800-talet.

Även utomlands har studiet av stamböcker på senare år blomstrat. Främst bör nämnas Hugo Schünemann, *Stammbücher* (*Schrifttumsberichte zur Genealogie und zu ihren Nachbargebieten*, 2: 3, Neu-

stadt a. d. Aisch 1965, s. 67–108), en bibliografi över tysk stambokslitteratur, omfattande 913 titlar.

I Danmark har 1980 publicerats en särtrycksutgåva av Vello Helks fyra uppsatser *Stambøger fra det 16. århundrede i Det kongelige Bibliotek* (Fund og Forskning, 21, 1974, s. 7–46), *Stambøger fra første halvdel af 1600-tallet* (samma årsbok, 22, 1975–76, s. 39–88), *Stambøger fra tiden 1650–1750* (samma årsbok, 23, 1977–78, s. 33–70) och *Stambøger fra tiden 1751–1800* (samma årsbok, 24, 1979–80, s. 141–176). Särtrycksutgåvan har betitlats *Stambøger i det kongelige Bibliotek før 1800* och är för detta biblioteks vidkommande en motsvarighet till Davidssons förutnämnda studier. Detta gör, att den givetvis är intressantare för danskar än för svenskar. Det kan emellertid påpekas, att Helks framställning orienterar om danska stamböcker i Uppsala universitetsbibliotek (21, s. 8 och 12, 22, s. 60, och 24, s. 164), Lunds universitetsbibliotek (21, s. 12) och Kungliga biblioteket i Stockholm (21, s. 12, och 22, s. 60) och innehåller uppgifter om blad ur en rad i Det kongelige Bibliotek förefintliga stamböcker som hamnat i Erik Wallers samling i Uppsala universitetsbibliotek (22, s. 76, 79 ff., 83 f. och 86). Man får också veta, att Det kongelige Bibliotek har två rent svenska stamböcker, sedermera prosten Andreas Johannis Sæbyensis' (1586–1653) i Lofta med anteckningar från Uppsala, Stockholm, Norrköping och Salsta 1617–1620 (22, s. 62 och 84)¹ och den bekante naturforskaren Peter Forsskåls (24, s. 142 och 168). I en rad fall redovisar Helk, att stamböcker där innehåller anteckningar, som tillkommit i Sverige (21, s. 41, 23, s. 63, och 24, s. 148, 168 f. och 171). Givetvis har också personer från det före 1658 danska men därefter svenska Skåne kommit att figurera i Helks framställning, t. ex. den berömda astronomen Tyge Brahe på Ven, som skrivit i flera av bibliotekets stamböcker (21, s. 20 f., 26, 28 och 38), och riksrådet Tage Thott (1580–1658), kallad "Skånes konge", vars stambok finns i bib-

lioteket (21, s. 22 och 43). Helks redovisning omfattar 74 stamböcker från 1500-talet, 154 från 1600-talets förra hälft, 102 från tiden 1650–1750 och 67 från tiden 1751–1800. Man får också veta, att biblioteket har 60 stamböcker, som påbörjats under 1800-talets förra hälft, och att stamböckerna under 1800-talet så småningom avlöses av poesiböcker och gästböcker.

Hans Gillingstam

Wrangel i sin självbevarelse och sitt självförhållande

Arne Losman, *Carl Gustaf Wrangel och Europa. Studier i kulturförbindelser kring en 1600-talsmagnat*. Stockholm: Almqvist & Wiksell International, 1980. (Lychnos-Bibliotek. 33.) 265 s.

Redan när staten förvärvade Skokloster slott 1967, knöts som expert till biblioteket Arne Losman, som blivit förtrogen med dess samlingar under utarbetandet av sin idé- och lärdomshistoriska licentiatavhandling om bildningsnivån i högadliga kretsar i Sverige vid 1500-talets slut och 1600-talets början. Biblioteksarbetet på Skokloster avsatte redan första året sensationella resultat, bland vilka det viktigaste var identifieringen av Per Brahe d.y:s bortglömda bibliotek på Wisingsborg, som kommit till Skokloster med brorsonen Nils Nilsson Brahes eget bibliotek från Rydboholm, sedan denne gift sig med Carl Gustaf Wrangels äldsta dotter Juliana Margareta. Losman fascinerades under arbetets gång alltmer av slottet som helhet och drogs in i det omfattande statliga inventeringsarbetet, framför allt sedan han 1970 blivit platschef. De administrativa plikterna drog åt många håll, och man får nu vara glad åt att Losman 1976 lämnade Skokloster för att helt kunna ägna sig åt forskningen och författandet av föreliggande avhandling, som därtill fört honom tillbaka till Skokloster som museichef.

Släkten Brahe värdade pietetsfullt sitt arv, det museum över sig själv, som Carl Gustaf Wrangel utformat på Skokloster. Det omfattande arkivet blev 1824 förtecknat av Joh. Henr. Schröder och utnyttjades snart nog av Erik Gustaf Geijer. Sedan skoklostersamlingen 1892 deponerats på Riksarkivet, har den dock inte blivit genomförd som man kunde ha väntat, och det har kunnat förefalla, som om forskningen i generationer hållits tillbaka av någon mystisk jus primae investigationis alltsedan Rudolf Cederströms dagar. I själva verket torde arkivmaterialets överflödande mång-

¹ Helk kallar honom "Anders Hansson Säby", men hans identitet framgår av en anteckning å f 105 i handskriften. Jfr biografiska uppgifter om honom i J. A. Westerlund m. fl., *Linköpings stifts herdaminne*, 4: 1 (1933), s. 6, och uppgifter om hans ursprung och om författaren till nämnda anteckning, Andreas' fars efterträdare som kyrkoherde i Säby Petrus Andreæ (död 1644), i J. I. Håhl, *Linköpings stifts herdaminne*, 3 (1847), s. 318.

fald ha förvirrat och avskräckt hugade forskare. Det är egentligen – vid sidan av krigshistorikerna, som här lämnats åt sig själva – endast Fahlborg och Olofsson, som Losman har att citera i politiska frågor och i de konsthistoriska framför allt Andrén och i någon mån Eimer.

Det måste därför sägas vara ett pionjärbete Losman här utfört, när han föresatt sig att få håll på de tiotusentals breven, sortera dem i fattbara fallor, och ur deras informationsflöde vaska fram den bild de kunnat ge av brevens otalige mottagare och rappe besvarare.

Jämte det obligatoriskt stora antalet lycköskare som – med förhållandevis få brev per person – sökt den mäktige herrens gunst och favörer, utkristalliserar sig brevskrivare, som skrivit brev i tjugotal, hundraden, ja, i inte så få fall i tusenden, med avsnidningsorter fördelade över Europa i ett mönster, som Losman med ett lyckligt grepp identifierat med den svenska stormaktens eget postväsen och diplomatnät. Standardverken om Sveriges allmänna postväsen av Holm och Den svenska utrikesförvaltningens historia tillhandahåller ramen och personförteckningen över de svenska stormännens privata kunskappare de kände som en tvingande nödvändighet att hålla sig med för att behärska uppkomna eller uppkommande situationer i det utrikes- och inrikespolitiska maktspelet. Carl Gustaf Wrangel var inget särfall. Andra exempel är Axel Oxenstierna och Magnus Gabriel De la Gardie. Losman anför formliga avtal med de svenska diplomaterna och postmästarna om regelbunden nyhetstjänst. Det framgår dock inte klart, om Wrangel också betalt dem. Denna nyhetstjänst från statens kunskappare tycks snarare ha hört till sådana tillskansade förmåner som godsräntor, husbyggnadsdagsverken och material, vilka några år efter Wrangels död utlöste förmyndarräffsten. Losman anför åtminstone ett exempel på att Wrangel för sina bokinköp i Holland sammanblandade sina egna önskingar med krigskollegiums. Den polske författaren och agenten Stanislaw Lubieniecki klagomål i Hamburg över utebliven betalning ger ett drygt halvsekelförsenat eko av londonköpmanen Dymochs lamentationer över den uteblivna betalningen av Nils Gyllenstiernas skulder trettio år tidigare, som Ingvar Andersson pekat på för förklaringen av Guildensterns namn i Shakespeares Hamlet (*Svenskt och europeiskt femtonhundratålet*, 1943).

Breven sätter Losman i stånd att först fastställa Wrangels curriculum vitae, framför allt hans olika vistelseorter och när han växlade dem. Detta korta inledningskapitel gör det möjligt för förf. att med större noggrannhet precisera äldre tidsuppgifter och korrigera felaktiga dateringar av Wrangels handlingar och förvärv.

I sju större ortsbundna kapitel undersöks Wrangels förbindelser med konstnärer, författare och förläggare, musiker, konstantverkare och köpmän. Flera av dessa sysselsättningar var ibland förenade i en och samma person.

Personligen deltog Wrangel i fredsexekutionskongressen i Nürnberg 1649–50. Losman visar, att de festligheter, fyrverkerier och teatraliska upptåg Wrangel där bevittnade eller tog aktiv del i, gav honom intryck för livet. Så som han där sett furstars förlustelse och livsföring skulle han själv gestalta sin hovhållning som generalguvernör över Pommern, som sådan betraktade han sig själv som en tysk furste.

Wrangel håller sig à jour med allt som rör sig i tiden, pietismen hos teologen Dillherr, exotismen hos litteratören Erasmus Francisci, porträttmålarna på modet, Sandrart och van der Hulle får hans beställningar liksom astrologerna i ropet, han låter sig hyllas av den ledande poeten, Harsdörffer, och tillsammans med sin gemål beställer han hos de ryktbara guldsmiderna i Augsburg bordssilver, konfektskålar, kryddställ och bestick för 5.813 riksdaler, ett belopp, framhåller förf., som motsvarar värdet av omkring 223 vanliga ridhästar. De skaffade också flera av Augsburgs berömda konstskåp, dessa sannskyldiga encyklopedier av arkitektur och ornament, som Mario Paaz liknat vid John Donne's lärodikter om världens anatomi. Ett av de mest berömda och bäst dokumenterade i beställarens och försäljarens beskrivningar, tillverkat 1631–34, har fångat fantasin genom att med sin upphovsmans, Philipp Hainhofers död 1647, ha försvunnit ur sikte. Med Wrangels brev kan Losman föra dess historia ett steg längre och visa, att det förärats till Wrangel av hertig August av Braunschweig och Lüneburg och varit med såväl i Bremervörde som i Pommern, där det är lätt identifierat i inventarierna omkring 1651. Vart det senare tog vägen är osäkert, men förf. finner det troligt, att Wrangel i sin tur skänkte bort det till drottning Kristina, som fört det med sig ut i Europa.

Av inneastrologerna i Nürnberg med Goldmayer i spetsen beställde Wrangel ho-

roskop för sig och sin familj, vägledd, framgår det, av ångslan för annalkande sjukdom. Han följde därvid modet och sin närmaste förmans exempel, pfalzgreven Carl Gustaf. Wrangels brev belyser ytterligare ett horoskop, som denne bestämt utan att uppge föremålets namn – det är ett av de få som blivit bevarade (i RA) – och Losman har lyckats avslöja vem det gällt, furstinnan Emilie av Hessen (1626–1693), under ett par år kring 1650 förenad i ett hemligt kärleksförhållande med Carl (X) Gustaf.

I Frankfurt passade stadsläkarna på, när Wrangel drack brunn i det närbelägna Schwalbach, att till honom dedicera sina farmakopéer och läkarböcker, skrivna enligt naturläran på modet, paracelsismen; några idéhistoriska slutsatser om Wrangels intresse torde de inte medge. För honom själv var det viktigaste i den staden, att stå på god fot med far och son Merian, förläggarna till den fortlöpande samtidshistorien, *Theatrum Europaeum*. Till dem skickade Wrangel kartor och teckningar, som han lät sina fortifikationsofficerare rita över de fältslag, belägringar och skärmytslingar han deltagit i. Wrangel gjorde dessutom Merian d. y. till sin hovmålare och som dennes hovleverantör av tyska viner fick Merian under en lång följd av år mycket att beställa. Tavlor och böcker förmedlades, men än mer betydde det, att Wrangel ytterligare smorde Merian med att skicka honom 100 dukater då och 100 dukater då. Resultatet uteblev inte. Femte delen av *Theatrum Europaeum* utkom 1647 och behandlade åren 1643–47, dedicerad till Wrangel. Trots att textförfattaren Lotichius snarast var för kejsaren skildrade han svenskarnas insatser om inte direkt pro-svenskt så i varje fall pro-wrangelskt, säger Losman. I sjätte delen följde framställningen av slaget vid Zusmarshausen i maj 1648 Wrangels rapport till Axel Lillie. Senare fick Merians hänsyn till Brandenburg övervikt och det olyckliga svenska kriget mot kurfursten med Wrangel som nominell överbefälhavare beskrevs ur brandenburgsk synvinkel. Wrangels dödsfall blev aldrig noterat. I Merians tidigare planer på das *Schwedische Heldenbuch* 1650 var Wrangel däremot starkt engagerad, och Losman utesluter inte, att Wrangel var den, som först framlade idén om ett större verk över Carl X Gustafs krig för Merian redan 1658. Det skulle som bekant dröja till 1696, innan det alltså eftersökta praktverket kom ut med Dahlbergs illustrationer och Pufendorfs text.

Kapitlet om Stettin skulle ha visat den

pommerske generalguvernören som konsternas och lärdomens högste beskyddare och befrämjare. Eftersom Losman inte funnit skäl att på nytt syna Wrangels befattningsmed Greifswalds universitet, vars historia redan tecknats av Ivar Seth, nöjer han sig med referat av några typfall och koncentrerar sin framställning till den på 1500-talet grundade furstliga pedagogin i Stettin, som under denna tid "till gagnet om än inte till namnet var ett av den svenska stormaktens universitet", "som fallit utanför alla översikter av den svenska stormaktstida akademiska utbildningen" (s. 132). Vad Losman här reder ut om de båda rektorerna Micraelius och Tremellius har stor betydelse med tanke på de många svenskar, som här fick sin högre utbildning.

Micraelius rapporterade till Wrangel 1657 nyheten om publiceringen av Comenius *Lux in tenebris*, och i sina kommentarer om tidens apokalyptiska stämningar och Comenius roll anför Losman studier av Göransson och Runeby, men man saknar hänvisning till de sammanlagt över 40 sidorna om Comenius i Johan Nordströms avhandling om Stiernhielms filosofi, (1, 1924, p. CLXXXIII SQ., CXCI-CCXVIII, CCLXXI-CCCX), "tvivelsutan den mest initierade karakteristik av Comenius som filosof som hitintills presterats" säger Anders Grape i den tredje av hans inte heller citerade studier över Comenius (Lychnos 1936, 322).

De båda rektorerna framställde sig själva som Wrangels "klienter". Till belysning av detta ännu till stor del oundersökta begrepp och dess medvetna anknytning till Cicero kunde förf. ha hänvisat till Björn Rymans avhandling om Eric Benzeliuss d. y. (Sthlm 1978, s. 124 ff.).

Tremellius, en omvänd jesuit, tillsattes som rektor enbart genom Wrangels makt-språk, och generalguvernören röjer här en oklok personalpolitik och vård och genstörtig prestigevakt (rec:s ord). Stridigheterna ledde till att kanslern i den pommerska regeringen Sternbach och prästen Fabricius vid Mariakyrkan tvangs upplösa den furstliga pedagogin 1667 för att senare på året – utan Tremellius – inviga ett nytt Gymnasium Carolinum (s. 149).

Också i Greifswalds universitet grep Wrangel egenmäktigt in och Losman följer några professorstillsättningar i detalj. De ortodoxa renläriga teologerna röjde också i åtskilliga brev misstänksamhet mot ansatser till synkretism som Wrangel vid skilda tillfällen lagt i dagen, mindre av om-

sorg om de oliktankandes samvetsfrid än för att slippa teologgräl i den upphöjt ståndsmässiga återhållsamhet, som han under exempelvis trolldomsprocesserna iakttagit vid Per Brahes sida, enligt vad Ankarloo påvisat.

Den svenska kopparmalmen omlastades i Hamburg för att försäljas i Amsterdam, och i dessa städer hade Sverige sina viktigaste representanter, som också blev de svenska stormännens, inte minst Wrangels. Hans korrespondens om nyheter och inköpsbeställningar härifrån uppgår till flera tusen brev. Losman för oss med på den stora fest, som drottning Kristina arrangerade under sin vistelse i Hamburg 1667 nära sina underhållsländer i Pommern, vars generalguvernör var en av huvudpersonerna. Det var ett s.k. värdskap, "den germanska hovvärldens enda originella bidrag till de europeiska hovens divertissement". Drottning Kristina hade introducerat den i Wien upfunna genren i Stockholm på 1640-talet, och Wrangel hade deltagit i eller själv arrangerat sådana vid flera tillfällen. Nu fick han agera som korstågsriddaren Gottfrid av Bouillon, medan drottningen enligt den "sociala invertering", som hörde till leken, uppträdde som slavinna, i *Le Palais enchanté d'Armide*, efter Torquato Tassos av hov och adel länge älskade riddardikt om Det befriade Jerusalem. Det sällsynta programbladet är bevarat på Skokloster, och festen väckte enormt uppseende i pressen.

Drottning Kristina bodde i Hamburg hos bankiren Texeira, som skötte hennes affärer. Wrangel har senare, 1670–74, anlitat honom för att anskaffa i Hamburg tillverkad choklad, den nya drycken på modet, som Mme de Sevigné beskrivit 1671, och som Wrangel tagit del av omkring 20 år före dess första omnämnande på svenska, i Rålamb's adelige övning 1690.

I Hamburg köpte Wrangel åtskilliga böcker, särskilt antika texter i fransk översättning (han läste inte gärna latin), men också seklets dyrbaraste bokverk, Blaeus största atlas, som 1662 börjat utges i slutligen 9–12 band. Wrangel fick dem i deras franska version. Losman kan ge intressanta och i många fall nya uppgifter om bokhandeln i Hamburg, liksom om Wrangels förvärv av guldsmedsartiklar och konst.

Särskilt intresse väcker Wrangels upprepade inköp av gipsstatyer av antika gudar och kejsare, det första hos agenten Hofstätter 17 nov. 1660, därefter 1662 från Holland och ånyo 1668 24 metallklädda gipsbilder från Hamburg. Dessa inköp bildar, säger

Losman, "en sky av vittnen för tesen att Wrangel som medlem av en i det centrala Sverige relativt nyinflyttad ätt undviker götiska motiv och föredrar motiv ur den grekisk-romerska allmänningen". Tesen är hans egen, och Losman hänvisar till sina tidigare uppsatser om Skoklosterkorridorernas inskrifter, Ord på väggen (Bokvännen 1971) och Vetenskap och idéer i Per Brahe d. y:s och Carl Gustaf Wrangels bibliotek (Lychnos 1971–72). Tesens grund är på båda ställena dekoren i korridoren till första våningen på Skokloster, som "kan" ha inretts av Wrangel, "även om de är säkert belagda först i 1700-talets början": grisaillemålade porträttbyster av nitton romerska kejsare från Caesar till Pertinax.

Det är således en skör grund för den uttalade tesen, som saknar belägg i klara källor. De stora inköpen av kopior av antika byster skulle kanske kunna underbygga tesen ifråga, om det inte vore så, att anskaffandet av kopior av antika skulpturer just under 1660-talet kommit på modet och livligt praktiserades av den götiska historieromantikens främste stöttepelare bland Sveriges magnater, Magnus Gabriel De la Gardie. Det första antikmuseet i vårt land hade grundats av drottning Kristina, och Christian Callmer har i sin bok härom (1954) visat, hur hon följde en tradition ända från Italiens humanister och kyrkofurstar, följd av Frans I i Fontainebleau och Albrekt V i München, samt Karl I och hertigen av Arundel (†1646) i England. Som det andra antikmuseet i Sverige har Magnus Gabriel De la Gardies samling på Jakobsdal presenterats av Sten Karling i *Trädgårdskonstens historia i Sverige* (1931) och han anför två inköp, från Holland 1661 och från Paris 1667 (förmedlat av legationssekr. Esaias Pufendorf). Wrangels inköp gör honom till De la Gardies medtävlare, det första, mindre, inköpet görs ett år före dennes, det andra, mera omfattande, ett år efter. Förvärven av antika byster erbjuder därför snarare belägg för Wrangels på alla områden yppade ambition att stå i täten av det mondäna livet, än att han med dessa antiker skulle ha markerat ett självständigt ställningstagande mot en idéströmning, som utgjorde den svenska politikens kungsådra. Losmans tes kan därför inte upprätthållas på anförda grunder.

Även korrespondenserna med ombuden i Amsterdam visar upp Wrangel som nyhetsjägare: 15/1 1673 beställer han kinesiskt thé och får en tennflaska till det dryga priset av 42 floriner. Det skulle dröja tolv år, innan det théköp gjordes, som hittills gällt för att

vara det första i Sverige.

Direkt nyhetsinriktad var Wrangel också i sina bokinköp. Åtskilliga är de fall Losman anför, när Wrangel beställt böcker som han läst om i tidningarna, som han regelbundet försägs med i stort antal av sina korrespondenter. Wrangel erbjuder det äldsta och från 1600-talet enda kända exemplet på bokköparen per tidningsannons.

Ibland har Wrangels ivriga önskningar inte kunnat effektueras men i stället omsatts i förslag eller inköp av annat, både böcker och tavlor. På så sätt fick Wrangel och Skokloster sin intressantaste tavla, Jan Steens enda vinterlandskap, inköpt i en post på tolv dukar av den svenske diplomaten Harald Appelboom 1651 i stället för det dussin sjöstycken, som den blivande riksamiralen så angeläget efterfrågat.

Som sådan har Wrangel också ingripit i den holländska historieskrivningen, och framtvingit en ändring av en för honom mindre smickrande framställning till en godtagbar. Borgmästaren i Amsterdam Nicolaas Witsen hade 1664–65 publicerat sin moskovitiska resa, och efter åtskilliga påminnelser hos sin agent Gerhard De Geer har Wrangel äntligen erhållit ett exemplar 1672. Där fann han en framställning av slaget vid Öresund 29 okt. 1658, som enligt Wrangels brev varken iakttagit "sanningen" eller "la modestie que tous les Historiens doivent toujours saintement garder a fin de ne point passer pour ridiculer et choquer". Wrangel hade i slaget blivit sårad och hans flaggskepp skadat, så att det manöverodugligt drivit in mot Kronborg och inte kunnat hindra den holländska eskadern att undsätta Köpenhamn. Witsens första version hade bara hunnit säljas i ett dussintal exemplar, uppgavs det, när dess upphovsman tillmötesgick Wrangels klagomål och makulerade de förargelseväckande bladen och ersatte dem med en tillrättalagd text. Losman har undersökt elva ex. och funnit endast fyra med den ursprungliga formuleringen (bl. a. Wrangels ex. på Skokloster och Statens sjöhist. mus.) och återstående sju med den vidtagna ändringen (bl. a. Bielkes ex. på Skokloster, KB och UUB).

I London inköpte Wrangel astronomiska och fysikaliska instrument, såväl kikare som mikroskop. Losmans framställning av den svenske residenten Leijonberghs naturvetenskapliga intressen – han blev den förste svenske ledamoten i Royal Society – väcker stort intresse och ger en kraftig mer smak, allrahelst som denne trots att han

efterlämnat det största av RA:s beskickningsarkiv bland Anglica (85 vol.) inte lockat till någon större artikel i SBL eller någon studie av hans lärda relationer.

Avslutningsvis framhåller Losman att de ortsbundna studierna betecknar ett urval och att förbindelserna med Frankrike skulle förtjänat sin särskilda undersökning, liksom Wien och Schweiz, Gdansk och Warszawa, som han måst lämna åsido.

Trots mängden av information har materialet varit så rikt, att Losmans uppgifter i de allra flesta fall måst begränsas till hänvisningar att uppgifter finns i den med angivet signum refererade brevkapseln i RA. Samtidigt sätter han in notiserna i sitt europeiska sammanhang och i notapparaten lämnas hänvisningar till hela den moderna och intensifierade tyska barockforskningen. På så sätt blir avhandlingen en magistral översikt och vägvisare till Wrangelmaterialet. Man hoppas livligt, att förf. i fortsättningen skall få tillfälle att nyttiggöra sina kunskaper om, var uppgifterna finns att hämta, i kommande specialundersökningar.

Att Wrangel nu står som den förste svenske nyttjaren av choklad och thé visar i första hand, vad Wrangelbrevet har att ge, och i andra hur inriktad Wrangel själv var på att hänga med i utvecklingen, hålla sig à jour med sin tid, och manifesterar sin person, på så sätt en mera "modern" människa än dem man annars möter i barockens århundrade.

Wrangel var inte, säger Losman i sin sammanfattning, någon man med djupa kunskaper eller någon förfinad konstkännare: "han blev alltmer bildad men aldrig lärd", vilket är uppenbart. Däremot är det enligt recensentens mening inte lika obestridligt, när Losman säger: "Han var inte en europeisk intellektuell men ovedersägligen en bildad europé". Man får intrycket, att Losman tar lite väl allvarligt på sin modeinriktade och nyhetsbegivna fältmarskalk. I sin skamlöst uppenbara egoism framstår ju Wrangel långt mindre som någon företrädare för tidens ideal av honnête homme men dess mer som en försenad men framgångsrik renässanskondottier.

Sten G. Lindberg

Viktigt bidrag till Stockholms stads herdaminne

Robert Murray, *Andreas Murray 1695–1771. En personhistorisk studie.* Stockholm 1980. 183 s., ill.

Den svenska släkten Murray, som haft

och alltså har flera framstående företrädare inom vårt offentliga liv, härstammar ursprungligen från Skottland. Redan namnet häntyder därpå. Däremot är det ovisst om släkten tillhört den adliga ätten med detta namn. Inga säkra belägg finns därför.

Under Cromwells regim utvandrade en gren — liksom många andra skotska släkter — till Preussen, där "den store kurfursten" Fredrik Wilhelm var de reformerta skotternas mycket bevågen. Släkten Murray slog sig ner i Memel och ägnade sig där åt köpenskap. Den äldste säkert kände Murray därstädes, köpmannen Johan Murray (1665—1722) hade en son Andreas, som valde den prästerliga banan. 1734 blev denne genom sällsamma omständigheter vald till pastor secundus i Tyska församlingen i Stockholm. Han stannade där levnaden ut och blev stamfader för den svenska släkten Murray.

Om denne Andreas Murray, som var född 1695 och dog 1771, har en sentida ättling, hovpredikanten och förre domprosten Robert Murray nu utgett en biografi, som är både innehållsrik och välskriven. Som den graderade kyrkohistoriker förf. är, har han inte bara med gott spårinne i olika arkiv upptäckt mycket förut okänt material och underkastat detta en källkritisk granskning. Han har också sökt klargöra stamfaderns plats i tiden och redogjort för hans insats i både religiöst och kulturellt hänseende. Framställningen är trots det packade materialet lättflytande och fängslande (det vore därför småaktigt att anmärka på några störande latinska språkfel i texten).

När Andreas Murray år 1734 överflyttade till Sverige, var han redan en mogen och efter dåtidens mått lärd man samt välbeställd kyrkoherde och Klosterprediger i Schleswig. Hans bildningsgång hade varit den för dåtidens teologer vanliga. Efter studier i hemstaden inskrevs han femtonårig vid Königsbergs universitet och skaffade sig där en bred allmänbildning genom att studera filosofi, matematik, språk och teologi. Efter tidens sed uppträdde han flera gånger som respondent vid disputationer. Efter fem år förlade han sina studier till Jena och synes där ha tagit starka personliga intryck av den lärde och fromme filosofen-teologen J. F. Buddeus, som utövade stort inflytande även på svenskt andeliv, främst genom lundafilosofen Andreas Rydelius. Det kan i detta sammanhang påpekas att Andreas Murray både i religiös åskådning och i sin kyrkosyn synes mig påminna om den store kyrkomannen i Lund.

I Jena disputerade Murray för magistergraden med en gammaltestamentlig avhandling och blev därefter "legens magister" vid universitetet. Under en studieresa till Hamburg och England vidgade han sina kunskaper och gjorde sig väl bekant med den engelska litteraturen. 1720 sökte sig Murray till Kiels universitet, där han ägnade sig åt teologiska studier och förvärvade många trogna vänner.

Redan nu framträdde han som teologisk författare. Han framstår därvid som en renlärlig lutheran men är samtidigt öppen för tidens stora kardinalfråga: förhållandet mellan förnuft och uppenbarelse. Som ett slags programförklaring anger han i en av sina skrifter att han "såväl genom förnuftets grunder som genom de böcker vi kristna säga oss ha mottagit av Gud" vill visa "huru väldig gudomens makt är".

I Kiel hade Murray gjort sig så väl känd att han 1725 kallades till "Klosterprediger" vid ett adligt jungfrustift i det närbelägna Schleswig. Samtidigt valdes han till kyrkoherde i Haddeby landsförsamling inte långt därifrån. Det var hans första prästerliga tjänst, och han fullgjorde den med både samvetsgrannhet och glädje. Ute i Haddeby vann han helt de enkla sockenbornas hjärtan. När hans son Gustaf fyrtio år senare besökte orten, hälsades denne med stor värme av de gamla församlingsborna, som med rörelse ivrigt talade om sin forne pastor och hans gärning bland dem. Han hade där med stor omsorg särskilt ägnat sig åt förkunnelsen och samlade sina predikningar till en 1733 tryckt evangeliepostilla (på nära 2000 sidor!). Den blev vida berömd för sin klara stil och sitt centrala innehåll. Den kände bibliografen S. J. Alnander förklarade i sin bekanta Anvisning til et utvaldt theologiskt bibliotek att postillan inte var "blomster utströdda för sinnet att leka med; men förståndet övertygas och hjärtat finner sin föda". Det var sannerligen ett gott omdöme från 1700-talets synpunkt.

I Schleswig kom emellertid Murray oförskyllt i konflikt med centralregeringen och mottog därför med glädje den redan omnämnda kallelsen till Stockholm. Tillställningsproceduren är kulturhistoriskt intressant. Den skedde nämligen genom lottning. Man var inte ense om vilken av de 18 kandidaterna som skulle utses. Församlingens hederspresident den mäktige Daniel Niclas von Höpken verkade energiskt för sin kandidat, men församlingens förre andre pastor, den för sina pietistiska sympatier kände G. J. Conradi, nu generalsuperinten-

dent i Schleswig och Holstein, hade i en skrivelse rekommenderat den i Stockholm alldeles okände Andreas Murray på grund av dennes lärdom, renlärighet och allmänna duglighet. Då Conradi hade många vänner inom församlingen, följde dessa hans råd. Vid valet uppstod en hetsig debatt och man beslöt till sist att företaga lottning mellan de två som erhöill flest röster för att på detta sätt utröna "welchen Gott ausersehen hat" (protokollet är i sin helhet avtryckt av förf.). Lotten föll därvid på Murray.

Seden att företaga lottning, som för nutiden ter sig något säregen, är inte så ny som man kan tro av förf:s framställning. Den omtalas redan i Apostlagärningarna och var högst aktuell just under 1700-talet. Den ovannämnde lundabiskopen Andreas Rydellius framförde förslag därom i sin bekanta promemoria till 1738 års riksdag. Redan i biskop Olof Laurelius' kyrkoförslag vid 1600-talets mitt är det på tal om att "kasta lott" vid prästval. Inom herrnhutismen brukades lottningen flitigt, t. o. m. när det gällde att utse äktenskapspartner. Men därifrån kan inte seden ha kommit till tyska församlingen i Stockholm. Varifrån uppslaget först kommit är inte lätt att avgöra. Det vore en intressant forskningsuppgift att utreda lottningens historia i Sverige.

På grund av de ovan nämnda misshälligheterna lämnade Andreas Murray utan större saknad sitt tyska herdekall och sitt fosterland för att under sin återstående levnad verka i Stockholm. Han blev snart nog primarius i församlingen och erhöill med tiden en stor och trogen vänkrets. Men han mötte också — självklart, vill man nästan säga — ett visst motstånd på grund av sitt fasta uppträdande och sitt nit som församlingsherde. Även nu framträdde han flitigt som författare, främst på det homiletiska och kateketiska området. I boken finns en noggrann bibliografi, som upptager inte mindre än 36 skrifter.

Andreas Murray fick småningom en ganska stor familj. Han var gift två gånger. Den första hustrun avled redan i Schleswig, och i Stockholm gifte han om sig med företrädarens dotter. Inom familjen rådde intim sammanhållning, och där var pater familias den självklara medelpunkten. Förf. citerar en mängd brev som visar den starka släktkänslan och barnens tillit och vördnad för fadern.

Där fanns fyra söner, och de gjorde alla en vacker karriär, som utförligt skildrats av förf. Den äldste Johann Philipp (1726–76) blev historieprofessor i Göttingen, det då

berömda universitetet, där sönerna fick sin akademiska fostran. Även den näst äldste Johann Andreas (1740–91) hamnade i Göttingen, där han som professor i medicin och naturalhistoria blev internationellt berömd genom sina många vetenskapliga arbeten. Den tredje sonen Gustaf (1747–1825) steg högst på rangskalan. Han blev omsider biskop i Västerås, stod Carl XIII nära som hög frimurare och adlades 1810 (ätten är nu utdöd). Från den yngste av bröderna anatomi-professorn i Uppsala Adolf Murray (1751–1803) härstammar den nu levande borgerliga släkten.

Notapparaten till den utförliga framställningen är samlad i slutet. Den är kortfattat koncis och ger tydligt bevis på förf:s forskarmödor och spårsinne. Huvudkällan utgöres av det Murrayska släktarkivet, som samlades av förf:s farfar medicinprofessorn Robert Murray (1846–1931) och är nu deponerat i Kungl. Vetenskapsakademien.

Släktboken prydes av ett intressant och förut delvis okänt illustrationsmaterial från såväl offentliga samlingar som privata ägare. Det består av dels släktporträtt, dels viktiga dokument rörande släkten (med proveniensförteckning och med förklaringar). Ur personhistorisk synpunkt ger det anledning till många reflektioner. Den som personligen känner förf. tycker sig utan svårighet återfinna släktdragen hos stamfadern — sådan "atavism" är ingen märkvärdighet; mången personhistoriker har nog ofta gjort liknande iakttagelser. Två värdefulla kopior (med transskribering) återger Andreas Murrays handstil vid skilda tider (1725 och 1771). Det senare brevet är skrivet med gammalmanshand och inte så lätt att tyda (i första raden står: Ich empfinde, inte empfangen). Ett par för läsaren nyttiga släkttavlor och ett utförligt och noggrant personregister förhöjer bokens värde.

Släktboken om Andreas Murray är ett viktigt bidrag till Stockholms stads herdaminne. Få av huvudstadens svenska präster har erhöillit en så gedigen och vittspännande levnadsteckning som denne tyske invandrade, som livet ut helst använde sitt tyska modersmål. Samtidigt ger boken en god inblick i 1700-talets religiösa och kulturella brytningstid i vårt land.

Hilding Pleijel

Undervisning i skymundan

Den privatinformation som Magnus von Platens nya arbete handlar om är dels den undervisning som äldre skolpojkar i gångna

tider gav åt yngre kamrater, dels den undervisning som läroverkens lärare i stor utsträckning gav både extra åt sina ordinarie elever och åt allehanda andra adepter, de s. k. privatisterna. Att dessa undervisningsformer förekom ännu i på 1800-talet, har väl varit bekant från skilda sammanhang och noterats ibland av skolhistoriker. Men även den som ofta stött på dem i olika lärdomshistoriska kontexter blir förvånad över att de haft en sådan omfattning och varit så förankrade i själva undervisningssystemet, som de här framstår i prof. v. Platens undersökning *Privatinformation i skolan. En undervisningshistorisk studie* (Acta Universitatis Umenensis, Umeå Studies in the Humanities 34, Umeå 1981).

Att dessa förhållanden ofta förtigs i berättande källor, kan säkert, som förf. säger, till stor del förklaras av att de varit alltför självklara för att omnämnas; så t. ex. nämns de mycket litet i Samuel Ödmanns berömda Hägkomster, fastän den privata informationen genom både lärare och elever i hög grad förekom i Växjö på Ödmanns tid. Att förf. ändå kunnat ge en så fyllig bild av den privata informationen beror på en mångårig, beundransvärt inträngande forskning i ett stort och ytterst disparat källmaterial; inte sällan undrar man hur förf. kunnat komma på en uppgift på ett ställe där man inte alls på förhand kunnat vänta den. På så vis är det ett otal välkända, föga kända eller annars okända personer som passerar revy i förf:s rika exemplifiering.

En väsentlig orsak till privatinformationen var de usla lärarlönerna, som helt enkelt tvingade lärarna att skaffa sig extrainkomster. Privatundervisningen krävde ofta hela deras fritid och inkräktade naturligtvis på den ordinarie undervisningen men fick tolereras därför att den var en allmänt erkänd ekonomisk nödvändighet. Och för att hinna med den räckte det inte alltid med att ta emot privatisterna i hemmet: det förekom att lärarna hade dem med i skolan och undervisade dem där t. o. m. i klassrummen vid sidan om de ordinarie eleverna! En annan orsak var kursplanernas otillräcklighet, kännbar särskilt under 1700-talets svårt föråldrade skolordning, helst för dem som inte skulle bli präster. Privatinformationen kunde då ge välbehövliga komplement, i synnerhet i naturvetenskap och i moderna språk och även i svenska, som inte ingick i läroplanen. Somliga lärare var i sitt medvetande om dessa kompletteringars nödvändighet så ambitiösa, att de undervisade gratis i de lärostyckena.

På detta vis uppstod en viss konkurrens mellan de statliga skolorna och å andra sidan privatundervisningen och de små privatskolor, s. k. biskolor, som uppstod på många håll och drog till sig en hel del av de besuttnas söner och kunde erbjuda dem en mera ändamålsenlig undervisning. Men konkurrens uppstod också ibland mellan lärarna och de äldre elever, gymnasister mest, som av ålder meddelade privatundervisning i skolstäderna mot ganska ringa vederlag till de yngre skolgossarna, under ferierna ofta i deras föräldrahem, och därmed skaffade medel till sina egna skolstudier. Att ha en sådan informator var också ofta rent nödvändigt för den yngre för att kunna följa med i skolan med dess orimligt stora klasser – kanske på 80–100 elever – och andra svåra pedagogiska brister. Under universitetsåren fortsatte de flesta med denna privatundervisning, fördelaktigast som informator i välbärgade ynglingars hem, och bekostade därmed de akademiska studierna, som därigenom naturligtvis försenades – det var det normala. Redan skolstudierna kunde fördröjas för många, som samtidigt fick åtaga sig många adepter för brödfödans skull. Det tycks inte ha varit ovanligt att en enda gymnasist hade hand om ett 20-tal, och det omtalas fall med upp till 50. De fick då manuduceras på alla möjliga tider mellan handledarens och elevens ordinarie lektioner, eller långt in på natten eller i svinottan. Och intäkten var ofta klen; det hände att när lönen, vanligen delvis in natura, i efterhand utbetalades till den unge läraren, den inte alls blev vad han hade räknat med för sitt orimliga slit till sitt torftiga uppehälle.

Systemets olika aspekter belyses av v. Platen med åskådliga, ibland drastiska exempel, som gör framställningen mycket levande. Det är helt enkelt ett väsentligt – och ofta heroiskt – kapitel av den svenska bildningshistorien som här omsider har fått sin skildring. Och den som sysslar med de intellektuella skiktens personhistoria kan genom detta arbete bli uppmärksam på viktiga omständigheter som annars lätteligen förbises.

Henrik Sandblad

Uppländska spelmän

Lars Erik Larsson, *Uppländske spelmän under 4 århundraden*. Uppsala: Upplands Grafiska AB, 1980, 333 s. jämte 32 opaginerade s. illustrationer.

Författaren till detta arbete är expeditionsvakt vid Landsarkivet i Uppsala och

barnbarn till en spelman i Nora socken i nordvästra Uppland (s. 167). Han publicerade 1977 en bok om organister och kloklare i Svartsjö kontrakt.

I föreliggande bok behandlar han en intressant men tidigare föga beaktad personkategori inom allmogen. I förordet nämnes Sam Larssons i Svenska landsmål och svenskt folkliv (Serie B, nr 5, 1909; ej 1910 såsom uppges i litteraturförteckningen) publicerade uppgifter om äldre uppländska spelmän och om de spelmän som deltog i spelmanstävlingarna i Uppsala 1909. Dessa uppgifter har Lars Erik Larsson sammanställt med bl. a. ett omfattande uppteckningsmaterial i Dialekt- och folkminnesarkivet i Uppsala, framför allt enkätsvar från spelmanstävlingarna i Uppsala 1912, insamlade genom Upplands nations folkmusikkommitté. Hans litteraturförteckning (s. 302–303) ger värdefulla hänvisningar till ofta föga beaktade hembygdsböcker och artiklar i tidskrifter och tidningar. Viktigt är också, att författaren ur det för honom från hans dagliga gärning välbekanta kyrkoboks-materialet meddelar uppgifter om spelmännens födelsedata, födelseorter, föräldrar och hustrur samt ofta även dödsdata eller åtminstone dödsår.

Materialiet har redovisats i form av nära 600 biografier, som ordnats alfabetiskt efter efternamn. Då de behandlade spelmännen endast i mindre utsträckning hade släktnamn, undrar man emellertid, om inte spel-män med "sonnamn" hade bort ordnas efter förnamn, ty de meddelade uppgifterna om deras fäders namn visar, att "sonnamnen" ej varit ärftiga släktnamn utan patronymika.

Bokens titel är onödigt pretentiös i sin tidsangivelse. De flesta av de behandlade spelmännen levde på 1800-talet, även om många av dem var födda på 1700-talet eller dog på 1900-talet. Om personer som verkat på 1600- och 1700-talen meddelas endast ett tiotal notiser. Något större är antalet behandlade spelmän som är födda på 1900-talet.

De meddelade biografierna är av synnerligen växlande omfång – från ett tiotal sidor till ett par rader. I många fall visar olikheten i omfång skillnader i fråga om betydelse eller berömmelse, men det är tydligt, att den ofta beror på hur mycket källmaterial författaren lyckats uppsåra. Ofta presenteras detta ordagrant, vilket ökat bokens läsbarhet men samtidigt gör ett något osystematiskt intryck, såsom då framställningen kryddats med skrymmande brottmålsre-

ferat (ur domböcker) utan anknytning till vederbörandes spelmanngärning. Larssons personhistoriska intresse är tydligen väl så starkt som hans musikhistoriska. Blandningen av stora och hur små stjärnor som helst påminner om Allhems 1952–67 utgivna Svenskt konstnärslexikon.

Blad de behandlade spelmännen märkes bl. a. "Byss Kalle" eller Carl Ersson Bössa (Boussard), som levde 1783–1847, och över vilken en minnessten restes i Älvkarleby 1947, och "Gås Anders" Ljungqvist, som levde 1815–96, och över vilken en staty av Bror Hjort restes i Björklinge 1944, båda i korthet även behandlade i Sohlmans musiklexikon. Den genealogiskt intresserade urskiljer i boken ganska många släktband mellan spelmännen, i ett fall fem generationer från stallmästaren vid Tobo bruk Olof Hellstedt, född 1745, via dennes son bruksarbetaren vid Tobo Per Hellstedt (1771–1850), dennes svärson skogvaktaren Eric Bohlin (1797–1842) i Ra(vel)bo, Tolfta, och dotterson lantbrukaren där Johan Bohlin (1841–1916) till den sistnämndes son vaktmästaren vid Disagården i Gamla Uppsala August Bohlin (1877–1949). Denna släktkrets har även uppmärksamats i Sohlmans musiklexikon.

Boken är vackert illustrerad med foton (mest porträtt) såväl från Dialekt- och folkminnesarkivet och Nordiska museet som ur privata samlingar. Tyvärr har flera sådana – tydligen av ekonomiska skäl – placerats på samma blad fjärran från vederbörandes biografier och utan hänvisningar från dessa, så att man måste bläddra igenom hela boken för att få veta, om något foto av en viss spelman är med.

Utnyttjandet av detta arbete underlättas av flera register, framför allt "Sockenförteckning och spelmansregister" (s. 305–320), ordnat alfabetiskt efter sockennamn och inom varje socken efter spelmännens efternamn, och "Register över i texten namngivna låtar" (s. 328–333). Det register som författaren kallat "Personregister" (s. 321–327) tycks omfatta endast personer som nämnts utan att vara vare sig spelmän eller anhöriga till dessa. "Sakregister" (s. 334–336) omfattar även en hel del ortnamn.

Hans Gillingstam

Ofrälse "extranationales" i Lund

Ett välkommet komplement till tidigare utgivna matriklar över studenter vid Lunds universitet utgör Barbro Edlunds *Ofrälse studenter i Lund utanför nationsin-*

delningen 1710–1814 (Lund 1981, XX+202 s.). Den lucka som tidigare fanns i utgivningen av universitetets matriklar fylldes 1979, då Lunds universitets matrikel 1732–1830 publicerades genom Edlunds försorg (rec. i PHT 1980, s. 67 f.). Den nu aktuella utgåvan har tillkommit i nära anslutning till denna universitetsmatrikel.

Redan i början av detta sekel dokumenterades Lunds studenter i de matriklar över samtliga nationer som utgavs framför allt av Carl Sjöström men också av Axel Setterdahl och Aug. Herman Lundin. En jämförelse mellan dessa nationsmatriklar och universitetsmatrikeln visade emellertid att antalet studenter vissa år var betydligt större än vad nationsmatriklarna gav vid handen. I gruppen ej nationsinskrivna, s.k. extranationales, som hittills inte ägnats personhistorisk forskning, ingick främst adliga men även många ofrälse studenter; det är den senare kategorien som behandlas i Edlunds arbete.

Matrikeln inleds med en översikt där det ofta komplicerade förhållandet mellan nationsinskrivna, extranationales och olika universitetsmyndigheter under den aktuella tiden berörs. Bruket med studentnationer började utvecklas under 1600-talet. Ett kungligt beslut 1733 fastslog, att studenterna – adelns söner undantagna – skulle vara nationsinskrivna. Eftersom detta system ofta förlängde studietiden och medförde ekonomiska utlägg, valde många, trots hot om uteblivna stipendier och bidrag, att ställa sig utanför nationerna. De akademiska lärarnas söner hade av tradition varit extranationales. För studerande från lägre tjänstemanna- eller borgarhem erbjöd det ett sätt att skaffa sig utbildning. Ett kanslersbrev 1813 ålade med enfass studenterna nationsplikt. Trots detta förekom dock i viss utsträckning studier utanför nationerna de närmaste åren.

Av en tabell över extranationales' härkomst och levnadsbanor framgår att dessa studenter framför allt kom från präst- och lägre civiltjänstemannahem och mot periodens slut från hantverkar- och handlarmiljöer. Många av dem blev lägre civiltjänstemän. Intresset för präst- och lärarkännen sjönk mot slutet av den här behandlade tiden då ett ökande antal ägnade sig åt administrativa sysslor och handel.

De beräkningar och sammanfattningar som redovisas i översikten bygger på de biografier som utgör huvudparten av boken. Dessa är uppställda kronologiskt, datum för inskrivning saknas men återfinns å

andra sidan i universitetsmatrikeln. De biografiska uppgifterna är mycket knapphändiga. I en del fall hänvisas till andra arbeten där personen ifråga är behandlad. Tyngdpunkten inom varje biografi ligger på de genealogiska uppgifterna. Sålunda redovisas för både studenten och hans hustru data för födelse och död, födelse- och dödsort, föräldrarnas namn och faderns yrke. Dessutom lämnas upplysning om tid och plats för vigseln och data för barnen. Källhänvisningar saknas nästan helt för de enskilda uppgifterna. Generellt hänvisas till otryckt bouppteckningsmaterial och respektive församlingsarkiv.

Matrikeln omfattar drygt 1 300 biografier. Endast i ett fåtal fall har utgivaren misslyckats med identifieringen. Däremot är faktaredovisningen i övrigt något ojämn. I de flesta fall beror det troligen på att material saknas, i andra har lättillgängliga data förbi-setts. Sålunda tycks utgivaren inte tagit del av Svenskt biografiskt lexikons (SBL) person- och släktartiklar. Någon hänvisning till detta verk har inte påträffats, trots att flera extranationales biograferats där. Det gäller t.ex. professorn i moral och politik i Uppsala Lars Dahlman (1705–64), professorn i obstetrik i Lund Carl Liljevalch (1770–1844; här refereras dock till Lunds universitets matrikel 1834–47, 1978) och grosshandlaren i Stockholm Carl Fredrik Liljevalch (1796–1870). På många punkter saknas data som redovisas i SBL eller lämnas från lexikonet skiljaktiga uppgifter. För t.ex. Christian Peter och Johan Daniel Kockum, Olof Theodor Liljevalch och Johan Christopher Lemchen hade hänvisningar kunnat göras till respektive släktartikel, som bl. a. meddelar deras dödsår, vilka saknas i matrikeln. – Matrikeln avslutas med ett omfattande personregister, där även ingifta familjemedlemmar är upptagna. Av detta framgår bl. a. att många släkter var representerade vid universitetet av flera extranationales. Exempel härpå är släkterna Arrhenius, Barfoth, Broomé, Cronsioe, Docken, Friis, von Krassow, Laurel, Lemchen, Liljevalch och Weibull.

Det ligger ett imponerande arbete bakom matrikeln, och de här anlagda synpunkterna skymmer inte detta faktum. Den kommer att bli ett värdefullt redskap vid personhistorisk och genealogisk forskning.

Gunilla Karlsson

A O W i svensk bankpolitik

Göran B. Nilsson, *Banker i brytnings-tid*. Stockholm: Institutet för Ekonomisk Historisk Forskning vid Handelshögskolan i Stockholm 1981, 466 s. Personreg.

Göran B. Nilsson kallar sin senaste bok en förstudie till en biografi över André Oscar Wallenberg. Den har också följdriktigt försetts med underrubriken *A. O. Wallenberg i svensk bankpolitik 1850–1856*. Tyngdpunkten i Nilssons framställning ligger på bankernas och kreditmarknadens utformning vid 1800-talets mitt. Det var då grunden till ett modernt bankväsende lades, och det var då Wallenberg på allvar påbörjade sin civila karriär.

Boken ger mycket nytt, är mycket väl-skriven och bitvis mycket rolig, om än inte alltid helt lättillgänglig. Några glimtar ur innehållet ges nedan.

Under 1830-talet började man i Sverige bygga upp det privata bankväsen som slagits i spillror under depressionen efter napoleonkrigen. Sveriges dåligt utvecklade marknadsekonomi var i större behov av långfristiga krediter än kortfristiga lån som utgjorde grunden i det skotska banksystem, som man försökte efterbilda. De svenska bankerna sysslade i hög utsträckning med sedelutgivning vilket begränsade deras expansionsmöjligheter och ledde till en stelbent länepolitik. Skötseln av Riksbanken hade sedan länge varit riksdagens privilegium, och det betydde att regeringen inte hade något direkt inflytande på Riksbankens politik. Regeringen tillät privatbanker att inkräkta på Riksbankens sedelutgivningsmonopol i ett försök att skaffa sig inflytande över regleringen av det privata bankväsendet. I dessa strävanden åberopade man regeringsformens bestämmelser (§ 89) om att den ekonomiska lagstiftningen var förbehållen regeringen.

Den konstitutionella konflikten mellan regering och riksdag varade från 1830-talet fram till 1910-talet. Regeringen företrädde, efter mönster från maktfördelningsprinciperna i 1809 års författning, monarkin och statsförvaltningen, medan det i riksdagen fanns en stark opposition, som med hjälp av en liberal press, förespråkade demokrati och parlamentarism. I dessa motsättningar spelade bankfrågorna en betydelsefull roll. Kontrollen över Riksbanken ville riksdagen släppa ifrån sig och regeringen strävade i sin tur efter att göra inbrytningar på detta område. I mitten av 1850-talet hade den bankpolitiska debatten hamnat i en återvändsgränd. Riksbanken kunde inte

fungera som centralbank. Inte heller kunde den samarbeta med privatbankerna. 1851 försökte riksdagen, med inte alltför stor framgång, skapa ett konkurrerande privatbanksystem, de s. k. filialbankerna. Dessa hade inte rätt att ge ut sedlar, men fick förmånliga krediter i Riksbanken i stället.

I denna situation trädde A. O. Wallenberg in på scenen. Den ekonomiska högkonjunkturen under krimkriget skapade de nödvändiga betingelserna för ett liberalt bankpolitiskt genombrott.

I ett ur personhistorisk synpunkt mycket intressant kapitel, benämnt A. O. Wallenbergs bankprogram, presenteras A O W (som han kallade sig själv), hans bakgrund, studier och avhopp från sjöofficerens yrke. För att dämpa Wallenbergs kritikklusta, som väckt regeringens misshag, beordrades han 1850 att som båtsmanskompanichef flytta till Sundsvall. Han åtföljde givna order men etablerade sig snart som borgare i förvisningen. I Stockholm hade A O W dessförinnan inlett samarbete med firman Lovén & Co och därigenom fått inblick i en affärsverksamhet som bl.a. spände över spannmålshandel, rederiverksamhet och handel med kolonialvaror. Han hade också engagerat sig i Stockholms reformsällskap och medarbetat i L. J. Hiertas Aftonblad och i tidningen Bore, som han hade varit med om att starta. I och med att A O W erhållit burskap som borgare hade han skaffat sig en plattform för inval i riksdagen. Han gjorde även ekonomisk vinning genom sina kontakter med företrädare för den expanderande norrländska trävaruexporten. Riksdagen 1853–54 blev A O W:s första, och han sällade sig till oppositionen i borgarståndet.

I fortsättningen analyserar Nilsson A O W:s planer och följer hans strävanden i och utanför riksdagen fram till grundandet av Stockholms enskilda bank 1856.

Det är svårt att i ett kort referat göra rättvisa åt Nilssons oerhört innehållsrika bok. Den lyfter fram, med utgångspunkt från samhällets politiska, sociala och ekonomiska omvandling och hur denna avspeglas i pressen och i motsättningar mellan regering och riksdag (och mellan grupper i riksdagen), bankfrågornas centrala roll för landets utveckling. Wallenbergs betydelse i sammanhanget beskrivs och värderas utifrån denna historiska helhetsbild.

Läsarna av denna tidskrift har all anledning att med största spänning och förväntan se fram emot publicerandet av den egentliga biografien över André Oscar Wallenberg.

Göran Nilzén

Historik över en stad med växtvärk

André Oscar Wallenbergs betydelse för det svenska bankväsendets utveckling har skildrats av Göran B Nilsson i det ovan anmälda arbetet *Banker i brytningstid*. Som en av de hundra i Stockholms stadsfullmäktige från denna institutions införande till sin död 1886 ägnas Wallenberg också uppmärksamhet i Folke Lindbergs stora arbete *Växande stad. Stockholms stadsfullmäktige 1862–1900* (Monografier utgivna av Stockholms kommunalförvaltning 22: IV 1). Stockholm: Almqvist & Wiksell, Uppsala 1980, XVI, 553 s. Med denna volym avslutas fjärde delen av verket *Stockholms utveckling under de senaste hundra åren*; den del som omfattar skildringen av förvaltningshistoria och kommunalpolitik. De övriga här ingående delarna utgöres av Yngve Larssons På marsch mot demokratin. Från hundragradig skala till allmän rösträtt, täckande perioden 1900–1920, och dennes Mitt liv i stadshuset, som i sin tur består av två delar: Från fåvälde till demokratisk ordning (1900–1954) och I tjänst hos denna stolta stad (1920–1954). Den första volymen kom ut 1967 och de andra tio år senare.

Lindberg har sett som sin uppgift att analysera och beskriva kommunalpolitikens utformning och funktion under en tid som präglades av snabb urbanisering. Hur stadsfullmäktige, ofta efter häftiga dispyter, löste de stora problem de konfronterades med och hur de finansierade de kommunala andelarna av stadens utbyggnad, är ett huvudtema i boken. Ingående och i många fall mycket målande beskrivs bostadsbristen, trångboddheten och arbetslösheten som en bakgrund för förståelsen av dessa frågors behandling i stadsstyrelsen.

I 1862 års kommunalförordning hade stockholmarna tillerkänts rätten att själva sörja för sina gemensamma angelägenheter. Det är därför givet att frågan om huvudstadens invånares intresse av, eller kanske snarare brist på intresse, att engagera sig i den kommunala självstyrelsen ingående studeras. Under hela den här aktuella perioden var det inte många stockholmare som brydde sig om att leta sig fram till vallokaler, som för övrigt hölls öppna på tider som gjorde det svårt särskilt för arbetarna att infinna sig. Ända fram på 1890-talet var valdeltagandet i medeltal inte större än litet drygt 15 %. Givetvis berodde detta till stor del på att många, till följd av rösträttsreglernas snäva utformning, kände att möjligheterna att påverka stadsrepresentationens

sammansättning var starkt begränsade. Det var den graderade rösträttens tidevarv. Arbetarbefolkningens utsikter att få in någon av sina egna bland de hundra var inte stora. Redan inför det första stadsfullmäktigevalet 1863 hade emellertid några liberala tidningar hävdat att åtminstone någon arbetare borde få komma in bland de styrande. Först 1869, genom smeden Henrik Hagermans inval, förverkligades detta. Ett årtionde senare kom järnarbetaren Gustaf Ericsson, framför allt genom Arbetarföreningens agerande, att ta plats i fullmäktige. Dessa kan sägas ha tillhört den tidiga liberala arbetar-eliten och de övergav så småningom sina anställningar och etablerade sig som egna företagare.

Det låga valdeltagandet betydde emellertid inte att stockholmarna var kommunalpolitiskt helt indifferent. Lindberg pekar på att deltagandet och livaktigheten vid valmötena ökade från omkring 1880. Kommunalpolitiskt inriktade klubbar och föreningar av olika slag, som t. ex. Arbetarföreningen, Katarina diskussionsförening, Liberala valmansföreningen, Ringrörelsen (startad av L. O. Smith) och inte minst Anton Nyströms föreningsskapelser började nu utveckla en ganska stor aktivitet. Under sammanträden och allmänna möten diskuterades man hur rösträtten skulle kunna utvidgas, hur valen skulle gå till och valkretsindelningens lämplighet m. m. Lindberg konstaterar dock att det var en ganska liten andel av stockholmarna som stod för detta aktiva engagemang. De som var föreningsaktiva och deltog i valen var relativt välbärgade och tillhörde medel- och överklassen.

Även om Lindbergs framställning i mycket självfallet behandlar rent kommunalpolitiska frågor som 1858–59 års kommunalkommitté, förordningen om kommunalstyrelse i Stockholm 1862, stadsfullmäktiges befogenheter, kommunalförfattningens rösträttsbestämmelser, kandidatnomineringen, valprocedur och valdeltagande, finanspolitiken m. m., finns ändå åtskilligt av personhistoriskt intresse, varpå några exempel skall ges.

Mera allmän uppmärksamhet väckte under 1870-talets fullmäktigeval endast två av tidens stora kommunala förgrundsfigurer, och det var A. O. Wallenberg, vars namn nämnts i inledningen till denna anmälan, och Albert Lindhagen (som för övrigt ägnats en särskild studie i monografiserien: G. Selling, Esplanadsystemet och Albert Lindhagen. Stadsplanering i Stockholm åren 1857–1887, 1970). Wallenberg betraktades

av många som det kommunala penningvårdets mest renodlade representant. Med Enskilda banken bakom sig disponerade han en väldig mängd röster. En genomgående linje i debatterna om stadsfullmäktiges politik var motsättningen mellan sparsamhetsvänner och anhängare av dyra och mera storstilade långsiktiga projekt. Bland de förra var inte Lindhagen populär och han hade stundom svårigheter att bli omvald. Detsamma gällde Wallenberg som redan under 1860-talet rönt mothugg i sin valkrets där man inte underlät att informera honom om att det var bankens 2750 röster han hade att tacka för sin fullmäktigeplats. Vid 1870-års val lyckades han med knapp nöd bli omvald. Om valmännen såg med misstro på honom, gällde detta däremot inte fullmäktige. Där sågs hans erfarenhet, inte minst i ekonomiska ting, som en värdefull tillgång. 1865 utsågs Wallenberg till ledamot av det viktiga beredningsutskottet. 1866 valdes han in i första kammaren och 1875–77 var han fullmäktiges vice ordförande. Vad som förvånar, inte minst efter att ha läst Nilssons bok om bankmannen Wallenberg, är att han inte gav många prov på initiativrikedom i fullmäktigeförsamlingen. Däremot spelade han en viktig roll när det gällde att påverka tveksamma och sparsamhetsivrande fullmäktige under budgetbehandlingarna och diskussionerna om upptagande av de lån, som finansierade den omdaning Stockholm genomgick under den här tiden. Lindberg understryker att det är vanskligt att sätta någon kommunalpolitisk etikett på Wallenberg. I många stycken var han orubbligt konservativ, särskilt när det gällde de stora kommunalpolitiska principfrågorna. 1869 motsatte han sig ett förslag om utvidgad rösträtt, eftersom han ansåg att bristerna i skolväsendet var av den art att den stora massan ännu inte var mogen för ett sådant steg. Någon s.k. sparsamhetsvän var Wallenberg inte. I fullmäktige brukade han ge sitt stöd åt Lindhagens kostsamma stadsplaneringsprojekt.

Albert Lindhagen hade i likhet med Wallenberg tillhört fullmäktige från denna institutions tillkomst. Han tillhörde från 1863 beredningsutskottet. Vid valen 1876 och 1878 hade den livaktighet som återspeglas i valstatistiken sannolikt sin grund i att Lindhagen stötte på allvarligt motstånd. Anhängarna fick kämpa för att rädda hans hotade mandat. Vid denna tid började det synas som om Lindhagens stora stadsplaneprojekt var på väg att realiseras, vilket naturligtvis bekymrade sparsamhetsvänner.

1876 omvaldes Lindhagen, men det satt hårt åt. Två år senare var stadsplanefrågan brännande aktuell. Planerna till det som skulle bli Kungsgatan, Birger Jarlsgatan, Karlavägen och Karlaplan, hade året förut livligt debatterats i fullmäktige. Lindhagen hade mött hårt motstånd men i väsentliga delar lyckats få sin vilja igenom. I hans valkrets på Södermalm var intresset för det kommande valet livligt och Lindberg gör troligt att flera valmöten anordnades i syfte att få bort den store stadsplaneraren från stadsstyrelsen. Trots det energiska motståndet blev Lindhagen efter en hård strid omvald.

Bildningsentusiasten, den temperamentsfulle Anton Nyström, har uppenbarligen fängslat Lindberg. Det var denne man som 1880 tog initiativet till grundandet av Stockholms arbetareinstitut. Nyström betecknas som "tvättäkta tilltalsradikal, fastän till sin politiska åskådning ingalunda extremist". Han bekände sig till den allmänna rösträtten, men ansåg inte att en sådan reform hade något större värde om inte alla samhällsklasser skolades till politiskt medvetande. Nyströms slogan var: "Genom upplysning till frihet". Han inriktade därför sina krafter på att dra arbetare till sitt institut, men framgången var inte iögonenfallande. I ett av sina "varmhjärtade men något förmyndaraktiga" brev (1880) till Stockholms arbetare avslöjar Nyström, att han trodde att högst 400 manliga och ett tiotal kvinnliga besökte institutet. Den socialistiska propagandans revolutionshot ogillade han. Han ville inte kalla sig själv socialdemokrat utan "positivistisk socialist". Lindberg visar att Nyström, ungefär vid 1880-talets mitt, med stöd av den arbetarelit som han lärt känna bl.a. på institutet, hade planer på att bilda ett eget radikalt parti mellan liberalerna och socialdemokraterna.

Det är inte bara Wallenberg, Lindhagen och Nyström som porträtteras utan också, för att ge några exempel, överståthållaren Gillis Bildt, August Blanche, Hjalmar Branting, Hans Forssell, litteratören Richard Gustafsson, Adolf Hedén, Lars Hierta, Julius Mankell, Carl-Fredrik Palmstierna, stadsfullmäktiges sekreterare Moritz Rubenson, grosshandlaren Frans Schartau, disponenten vid Rörstrands porslinsfabrik Holdo Stråle, skraddaren Julius Söderstedt och handelsborgmästaren och rådmannen Lars August Weser.

Folke Lindbergs framställning är gedigen, innehållsrik och välskriven och därför lättläst. Särskilt skulle jag i detta samman-

hang vilja peka på det första kapitlet där författaren på 17 sidor ger en socialhistorisk rundmålning av Stockholm på 1860-talet som i sin konkretion och åskådlighet gör ett ytterst starkt intryck på läsaren. Stockholm rymde då en fruktansvärd social problematik. Förhållandena var jämförbara med dem i S:t Petersburg, där dödstalen under tiden 1856–65 nådde så högt som 42 promille.

Det sista kapitlet, kallat Tillbakablick, är inte som man kan förledas tro en sammanfattning i egentlig bemärkelse utan till stor del en komparativ studie av de kommunala institutionernas problem och försöken att lösa dessa, där Stockholm jämförs med Berlin, Köpenhamn, Paris, S:t Petersburg och Wien. Slutligen skall sägas att arbetet är försett med ett utmärkt personregister med titel- och yrkesangivelser.

Göran Nilzén

Stockholms historia genom 700 år

Staffan Högberg, *Stockholms historia*, 1–2 (Sthlm: Bonnier Fakta 1981, 352+348 s.).

Underrubrikerna i de båda delarna, där tidsgränsen satts ungefär vid 1772, ger Högbergs vision av Stockholms utveckling: Del 1: Den medeltida köpstaden – Hans nådes stad – Stormaktens huvudstad – Borgarnas stad. Del 2: Småstaden – Fabriksstaden – Storstaden.

Som förlagsprodukt är verket utomordentligt med bra papper, tryck, frikostig rubriksättning. För produktion och bildval står Bonnier Fakta Bokförlag AB, redaktionen genom Gunvor Grenholm. Bildurvalet är magnifikt. De kvadratiska sidorna ger möjligheter till eleganta dubbeluppslag med panoramor, till samverkan mellan löpande text med bild i marginalen och till spaltning av texten som omväxling. Uppspaltningen nyttjas främst när det gäller presentationer, skildringar eller litterära citat, som är fristående från den löpande texten. Jag tar här en rad exempel som visar mångsidigheten och som talar för sig själva:

Namnet Stockholm, Utdrag ur Bjärköarätten, Folkungaätten (med liten släktavla), Sankt Erik, Kåpplingemorden, Burspråk, Sankt Göran, Bröllopsöl och morgongåva, Stockholmsmirakler, Tänkeböckernas Stockholm, Krönikeskrivare och fornforskare, Erik XIV:s intåg i Stockholm, Jöran Persson och Karin Månsdotter, Turist i Stockholm (Samuel Kiechel 1586), Erik Dahlbergh och Stockholm, 1600-talsresenärer i Stockholm (Peder Galt, Charles Ogier, Lorenzo Magalotti), Ur instruk-

tioner för Barnhuset 1677, Vetenskapsakademien, Urban Hjärne, Stadsvakt och borggarde, gatubelysning, Ur C.C. Gjörwells brev, Danviken, Eldkvarn, Hos sömmerskor i Stockholm 1912, Första ångbåts-turen (ur Hans Wachtmeisters Anteckningar och brev), Gasen kommer till Stockholm, Nils och Edvard Selander berättar, Koloniträdgårdar, Ivan Bratt och Stockholmssystemet, En husmors höstuppköp i 1870-talets Stockholm (efter Gurli Linder 1924), Stockholm 700 år.

Idén med dessa välvalda fristående inskott är förträfflig; de ger liv och omväxling åt framställningen och måste ha besparat författaren en hel del dispositionsproblem. Bilduppslagen är ofta instruktiva och ganska fria tidsmässigt och kan återge en utveckling t. ex. om Stockholms brunnar, om Slussen, om broarna över Norrström.

Det rika bildmaterialet (över en tredjedel av satsytan) utgör i sig ett åskådliggörande och en beskrivning av staden. Bildtexterna blir en väsentlig del av själva historieskrivningen. Om förlaget skaffat bilderna står rimligen Staffan Högberg själv för texterna och för samspelet mellan bildurval, bildtext och berättande text. Här måste författaren ha ställts inför ett dilemma. "Snabbläsare" av boken går först och främst igenom bilderna och deras text och bör då få en hel del besked bara därigenom. Andra läser allt och kan bli störda av att bildtext och berättande text ibland är för lika. Å andra sidan finns mycket information enbart i bildtexterna.

Man måste beundra Staffan Högbergs mod att ge sig i kast med denna gigantiska uppgift: att skriva Stockholms hela sjuhundraåriga historia på ett så pass begränsat utrymme utan att ge avkall på exakthet och allsidighet. Han har lyckats göra det på ett lättläst, rejält språk, som här och var lyfter sig till skönlitterära formuleringar (ex. text till bild av Kungsgatan, 2, s. 221). Boken fyller den dubbla uppgiften att vara en nöjsam och nyttig läsning och samtidigt en uppslagsbok med många infallsvinklar. En väldig mängd fakta ryms i de två banden. Framställningen är stimulerande, levande och odoktrinär. Läsaren får chansen att själv ta för sig och dra sina slutsatser. Kanske berättargreppet slappnat något i del 2. Materialet är här svårbemästrat i sin rikedom. Vissa upprepningar finns i den utförliga och i och för sig mycket intressanta framställningen om bostäder och villabyggelse.

Författaren är ekonomhistoriker. De bäst

genomarbetade partierna ligger just på de ganska stora avsnitten om hantverk, manufaktur, industri och den gradvisa utvecklingen här genom århundradena. Hans egen avhandling Utrikeshandel och sjöfart på 1700-talet innehåller stockholmsmaterial som smidigt inarbetats (avh. ej nämnd i litteraturoversikten). För fortsatt vetenskapligt bruk – och det är boken verkligen värd – hade den vunnit mycket på exaktare käll- och litteraturhänvisningar. Bara ytterligare 5–10 sidor på slutet med resonerande hänvisningar till använda specialarbeten hade höjt bokens värde och skulle inte ha verkat störande på "nöjesläsningen". Vid direktcitats som t.ex. ur Kiechels reseberättelse kunde noterats att den finns översatt och tryckt i HT 1892.

Författaren uppräknar och karakteriserar dock i sitt avslutande avsnitt Litteratur om Stockholm en rad arbeten. Att ett urval har måst göras är uppenbart. Man saknar uppslagsverk som Stockholms rådhus och råd, Privilegier, resolutioner och förordningar för Sveriges städer och Överståthållarämbetet 1634/1934 men framför allt två avhandlingar i Stockholms kommunalförvaltnings monografiserie: Carl-Fredrik Corins breda framställning Självstyre och kunglig maktpolitik inom Stockholms stadsförvaltning 1668–1697 (1958) och Lars Wikströms stadsdelsundersökning Kungsholmen intill 1700-talets början (1975). Högberg berör relativt utförligt just dessa ämnen. Jean de la Vallée och Olof Thegner är stora gestalter också för honom och Kungsholmens tidigare utveckling ägnas ett särskilt avsnitt "Munklägret blir Kungsholmen".

Hur förhåller sig författaren till andra forskares undersökningar? Hela hans ambitiösa genomförande av uppgiften vore omöjlig utan dem. I någon mån kan jag bedöma läget t.o.m. 1500-talet. Ahnlunds stora bok om det medeltida Stockholm måste ha varit ett stöd, men Högbergs uppläggning, bl.a. med fristående citat och sammanfattningar, gör att han står mycket fri. Detsamma gäller avsnittet Hans nådes stad, dvs. Gustav I:s Stockholm. Peterzéns innehållsrika men litet träaktiga avhandling om denna epok har heller inte bundit honom. För 1500-talets senare hälft finns inte mycket Stockholms historia skriven. Han har valt den ovan nämnda effektiva metoden med samtida skildringar och fristående partier, förutom en rikshistorisk framställning, ett parti om kronohandeln och ett ganska ingående referat av min undersökning om

Stockholms befolkning 1582. Den ligger väl till för Högbergs egen socialhistoriska inriktning. Det blir en rejäl sammanfattning, nära, om än inte ordagrann. Högberg är en seriös och noggrann historiker, som lagt ned mycket möda på att tränga in i de skiftande epokerna. En liten randanmärkning, som rör just denna epok, skall göras. Två ofta återgivna kopparstick av Frantz Hogenberg från 1500-talets slut har av Högberg 1, s. 104 och s. 124, båda daterats till 1574. Sticken visar staden från respektive norr och söder. Den Hogenbergska bilden från söder omtalas också s. 164 men sägs där härstamma från 1580-talet, vilket troligen är sant för bilden från norr. Dateringen av de båda bilderna har varit omdiskuterad länge (jfr t.ex. N. Östman i SSEÅ 1911, s. 123–128). Vad som är helt klart är att bilden från söder är äldre än den från norr och knappast kan vara tillkommen efter 1570. Flera skillnader på tak och torn förefinns om man jämför bilderna. Hans Hansson, som ägnat en hel stor avhandling åt Stockholms stadsmurar daterar sticken till omkr. 1570 (från söder) och 1585 (från norr).

Författarens eleganta och givande förord avslutas med: "Stockholms historia är ett försök att peka på de stora linjerna i stadens utveckling. Men den är också tänkt att ge läsarna tillfälle att något lära känna stockholmsbor från skilda århundraden och den miljö, där de levde och arbetade".

Vid sidan av sin ekonomisk-historiska inriktning har Staffan Högberg otvivelaktigt ett verkligt personhistoriskt intresse. Han har skrivit ett flertal biografier över främst i Stockholm verksamma köpmän i Svenskt biografiskt lexikon. Flera av dem har rimligt nog fått ett relativt rikligt utrymme i boken. Hans små miniatyrporträtt i ord är ofta träffande. En rad namn från skilda tider, förutom ovan antydda, kan belysa spännvidden: Olaus Petri, köpmannen Anders Larsson, Johannes Messenius, Klas Fleming, Erik Larsson von der Linde, Joakim Lillienhoff, Maria Sophia De la Gardie, Daniel Leyonancker, Claës Rålamb, Christoffer Gyllenstierna, Lorentz Pauli, Mårten Triewald, Pehr Wilhelm Wargentin, Urban Hjärne, Erik Tolstadius, Peter Murbeck, Anders Carl Rutström, Carl Christoffer Gjörwell, Carl Gustaf Tessin, Carl Michael Bellman, Carl Sparre, Henrik Liljensparre, Claës Lundin, Fredrik Blom, J. M. Crusenstolpe, Abraham Niclas Edelcrantz, bröderna Carl Gerhard och Jean Bolinder, Samuel Owen, Gustaf de Laval, Jacob Fredrik Ljunglöf, Jacob Essen Hamilton, Frans

Schartau, J. G. Schwan, Gillis Bildt, Albert Lindhagen, Agnes Lagerstedt (fin skildring av hennes sociala insats), C. O. Rosenius, Carl Lindhagen, Yngve Larsson, Fredrik Ström, Oscar Larsson, Zäta Höglund, Hjalmar Mehr, Gustav Sundbärg och en rad arkitekter med Peter Celsing som sista namn.

En sak är alltid säker, när det gäller personhistoriker – vi anser personregistret utomordentligt viktigt. Författarens avsikt har varit att få med också alla de personer som nämns i bildtexterna och många gånger endast där. Registret lider emellertid av stora brister. Boken innehåller betydligt mer personhistoria än vad som framgår, när man slår i registret. Några exempel skall här ges på missade sidhänvisningar. Listan nedan är inte enbart negativt menad. Den vill samtidigt, som i urvalet ovan, visa bokens rika persongalleri. Först några namn från del 1: den kände rådmannen på Gustav I:s tid Olof Eriksson, också kallad Skeppar Olof (s. 111), Erik (Svantesson) Sture (s. 139), målaren Johan Baptista van Uther (s. 139), Gustav I:s dotter Elisabeth (s. 140), Erik XIV:s barn Sigrid, Gustav och Virginia (s. 140), Karl IX (s. 146), Karl XI (s. 218, förd på Karl IX), riksrådet Per (Eriksson) Sparre eller rättare sagt hans palats (s. 154 men står i reg. på s. 196, sammanblandat med Karl Larsson Sparres dito), Meijer, styckgiutarsläkt i fem generationer (s. 201), borgmästaren Hans Hansson (s. 227), skalden Lars Vivallius (s. 242), köpmannen Daniel Leyonancker (s. 253–254 som har särskilt litet kapitel!), apotekareleven Johan Lambert (s. 267), borgmästaren Jonas Robeck (s. 335), borgmästaren Carl Fredrik Sebaldt (s. 336), C. C. Gjörwells brevvän Gustaf Johan Ehrensward (s. 342–343), bryggaren Vogel (s. 342), stortjuven Jacob Guntlack (s. 343), överhovpredikanten Carl M. Wrangel (s. 343), överståthållaren Carl Sparre (s. 348, både bildtext och berättande text). Några exempel på missar i registret kan tas också från del 2: bryggaren Isak Westman (s. 39), rader med handlare (s. 58), John Landquist (s. 176), hela bilduppslaget s. 194–195 (däribland Knut Lundmark, som sägs ha byggt gamla Katarinahissen; förlusten ej så stor, för det skall vara Knut Lundmark, som står på s. 287 med rätt namn men ej i reg.), Arthur Hazellius (s. 216 o. 290), Karl Gerhard (s. 246), "brännvinskungen" L. O. Smith (s. 250), Gotthard Johansson (s. 251 o. 267), Christian Eriksson (s. 297), Carl Larsson (s. 297), grosshandlaren Karl M. Lundberg (s. 307–

308) och pedagogen och kvinnoakademin Anna Whitlock (s. 309).

Jag vill inte skylla författaren för slarv eller okunnighet – mycket litet tyder f. ö. på den saken. Någon annan har troligen gjort registret, kanske under tidspress – men författaren kunde ju ha kastat en blick på det. Att 1500-talets köpmän som Jöns Andersson och Anders Larsson placeras på Andersson och Larsson i stället för på förnamnen är en modell som är så vanlig att man resignerat, men att Erik XIV:s drottning Karin står att finna på Månsdotter är svårare att försona sig med. Ebba Brahes palats är avbildat 1, s. 232, men också grevinnan själv. I registret återfinns hon på E under Ebba Brahes palats! Handelshuset Charles Lindegren & Son återfinns på C som i Charles. Detsamma har drabbat Charles Apelquists metallfabrik. Storköpmannen Erik Larsson, adl. von der Linde (som f. ö. ej var av holländskt ursprung, 1, s. 225) står i reg. på Larsson, Erik, adlad Berg von Linde! Personer med det franska "de" före har placerats än på D än på övriga ledet av namnet. Den litet svårmanövrerade regeln är, att de som kan betraktas som svenskar skall stå på D. I detta registret har tydligen stor eller liten bokstav varit utslagsgivande: *De la Gardie* men *de Laval*.

– Registret är ett blandat register i den meningen att det också omfattar en rad andra uppslagsord, t. ex. namn på gator, torg, platser osv. men också typ: luftskydd, luftfiskhandel, lykttändare, malmgårdar, manufakturfonden, murare, mästarprov, nummerlotteriet, nunnor, papegojskjutning osv. Även här finns märkliga inplaceringar. Att sätta AB Diesel eller AB Primus osv. på AB gör det inte lätt för uppgiftssökaren.

När man lägger boken åt sidan – f. ö. för att mycket snart plocka fram den igen – är man mättad med fakta, skönhetsintryck och social medkänsla. Det är egentligen bara två områden, där man saknar uppgifter. Det första är en kort redogörelse för de uppseendeväckande resultaten av de nya utgrävningarna på Helgeandsholmen. Högberg antyder deras betydelse i sin komprimerade litteraturredogörelse men har tydligen inte hunnit eller haft nog säkra uppgifter för att ändra i det första kapitlet (närmast s. 12). Det andra området är Stockholm som kulturstad. Vetenskapsakademien är med men inte Svenska akademien. Gustav III:s insatser för litteratur, teater och opera är inte berörda. De är ofta nära knutna till Stockholm. Teatrarna är nämnda som byggnader, inte som institutioner. Detsamma gäller

Operan (Jenny Linds namn bara skymtar); detsamma gäller museerna. Att Stockholm är en högskole- och universitetsstad torde inte vara docenten Högberg främmande men det tål också att nämnas. Läroverken skymtar bara. Klubbar, sällskap och stadsbibliotek lyser med sin frånvaro liksom modernare musikliv och idrott. De stora tidningarna behandlas också rent geografiskt (Hiertas Aftonblad undantaget). Det är mycket som är trist under 1800-talet, men en del gick ju faktiskt framåt. Något litet kvinnoemancipation kunde fått komma med. Fredrika Bremer sitter på en bild ihop med andra men Ellen Key och Elin Wägner är inte ens nämnda. Ett avsnitt om Stockholm i modernare konst och litteratur hade också varit välkommet.

Bildurvalet är som sagt mycket vackert och rikt, delvis också okonventionellt och fräscht. Här saknar jag egentligen bara två bilder. Den ena finns i Hans Hanssons förut nämnda avhandling och visar pedagogiskt befästningsanläggningarna genom tiderna, den andra finns det flera alternativ till men den skulle visa landhöjningens oerhörda betydelse för Stockholms tillväxt.

Det tar aldrig slut på önskemålen. Den som fått mycket vill ha mer. Kanske någon av dessa önskningar kan tas till vara för nästa upplaga, för det blir säkert en sådan. Till sist en gratulation till ett lyckligt genomfört arbete och en uppmaning till PHT:s läsare: Köp boken, ni kommer inte att ångra er.

Birgitta Lager-Kromnow

Antavlor

I Victor Örnbergs *Svenska ättartal* publicerades i band 4–12 (1888–98) "anträd" för mer än hundra personer, dels personer ur historien såsom Gustav II Adolf och Karl XII, dels med utgivaren samtida (se register i band 14, 1908, s. 304–306).

På senare år har antavlor tryckts i Genealogiska föreningens publikationer, först professor Natanael Beckman, *Mina anor* (Genealogiska föreningens släktböcker, 3, 1939), sedan i tidskriften *Släkt och hävd*. I den senare lägger man framför allt märke till rektor Erik Hellerströms antavlor för August Strindberg, Gustaf Fröding, Selma Lagerlöf, Ivan Aguéli, Gustaf Hellström och Emil Sjögren. Huvudresultaten i de flesta av dessa sammanförde Hellerström i boken *Diktarens arv* (1969) med på annat håll publicerade rön om Dan Anderssons och Johan Fredrik Höckerts ursprung samt med

utredningar om Eyvind Johnsons, Sven Lidmans, Verner von Heidenstams och Esaias Tegnér's börd.

Sedan dess har den genealogiska bakgrunden för ytterligare en av våra skalder utretts i Ludolf och Mirjam Häusler, *Karlfeldts antavla*, 1–2 (Skrifter utgivna av Avesta kulturnämnd, 2, Avesta 1979, 221 s. + utvikbar antavla). I detta digra arbete har varje anpar bland Erik Axel Karlfeldts förfäder tillsammans med sina barn ägnats en sida, och framställningen har ytterligare svällt genom att personalier ur dödböckerna publicerats. Den sammanfattande utvikbara antavla, som avslutar del 2, visar, att Karlfeldts anor kunnat kartläggas fullständigt tillbaka till de 64 anorna i sätte led, alla från 1600-talets slut och 1700-talets början. Av de 128 anorna i föregående led saknas endast ett 20-tal, medan av de 256 anorna i åttonde led nästan ett 80-tal kunnat utforskas, i allmänhet födda i början av 1600-talet. Eftersom kyrkoböckerna varit huvudkällorna – i någon mån dock kompletterade med hjälp av bouppteckningar, mantalslängder och längder för Älvsborgs lösen 1613 –, visar det anförda effektiviteten i den av västerås-biskopen Johannes Rudbeckius införda kyrkobokföringen. Alla Karlfeldts förfäder tillhörde nämligen allmogen i Västerås stift, huvudsakligen de tre socknarna Grytnäs, Folkärna och By i "Rump-Dalarna". För jämförelse kan nämnas, att den knappt fyra år äldre Gustaf Frödings antavla, som omfattar personer från Värmland, Skåne, Västergötland och Finland, enligt Hellerströms framställning i *Släkt och hävd* 1957 kunnat fullständigt kartläggas endast tillbaka till de 16 anorna i fjärde led, och att endast ett 30-tal av de 256 anorna i åttonde led där är kända, ehuru det där till stor del är fråga om förfäder i högre samhällsklasser. Om domböcker och landskapshandlingar hade utnyttjats för utredningen om Karlfeldts förfäder, torde åtskilliga ännu äldre anor ha kunnat uppspås.

Föreningen Genealogisk ungdom, som sedan 1977 gett ut en tidskrift med fyra allt tjockare häften per år, har också producerat *Svenska antavlor* 1–4 (Göteborg 1980–81, 144 s.). Det första häftet i denna serie inleds med bibliografier över antavlor som publicerats i *Släkt och hävd* 1950–79 resp. Genealogisk ungdoms tidskrift 1977–79. Sammanlagt innehåller de fyra häftena 25 antavlor av växlande omfång, meddelade av 20 personer, i allmänhet amatörer med allmogeförfäder i olika trakter av Sverige,

ej enbart Väst-Sverige. Av mera allmänt intresse är numera förste arkivarien Thord Bylunds antavlor för statsminister Nils Edén (nr 9 i häfte 2, s. 44–50) och för författaren Olof Högberg (nr 23 i häfte 4, s. 134–138). Sockenregister finns på varje häftes omslag.

Hans Gillingstam

Personhistoria om Kalmar

Sigvard Malmberg fick uppdraget när Sparbanken i Kalmar inför 150-årsjubileet i år ville hedra hemstaden med en kulturhistorisk krönika. Valet av Aftonbladets f.d. chefredaktör som författare av boken *Det började vid Kalmarsund. En personhistorisk krönika* (Sparbanken i Kalmar 1981, 173 s.) var både dristigt och begåvat. Malmberg är nämligen inte bara den eleganta stilisten och journalistiskt rappe berättaren, han är dessutom urkalmarit med ett fullkomligt överväldigande minne för människor och miljöer. Också för Sigvard Malmberg började det vid Kalmar sund. En oktoberkväll 1922 klev den 16-årige gymnasisten med hjärtat i halsgropen in på tidningen Barometerns redaktion. Han skulle skriva ett referat från en föreläsning i Tullskolans aula. Referaten blev med tiden så många att han blev en välskild profil på tidningsredaktionen. I maj 1924 erbjöd så chefredaktör Gustaf Petersson ett vikariat på nattredaktionen. Under de följande två åren var Malmberg vid sidan av studierna journalist i Kalmar – han skrev inte bara för Barometern utan också för liberala Kalmar Läns Tidning. Under denna tid konkretiserades barndomens minnen genom en rad möten med framstående kalmarbor. Även sedan Malmberg kommit till Stockholm var hans liv mer eller mindre kringsnärjt av kalmariter. Detta blev särskilt påtagligt från 30-talets början då kalmarsonen och finansmannen Torsten Kreuger blev Stockholms-Tidningens huvudägare. Malmberg hade arbetat där sedan 1929 men hade lyckan att vara för obetydlig för att beröras av Kreugers rationalisering i Klarakvarteren – Stockholms Dagblad slogs ihop med Stockholms-Tidningen vilket medförde många avskedanden. Den 29 november 1931 firades tidningsfusionen med en fest på Grand Hotel dit också Malmberg var bjuden. Några månader senare, den 12 mars 1932, deltog han i en annan fest, denna gång på Gillelet. Plötsligt kallades Malmberg och två andra ST-journalister till telefonen. I luren hördes redaktionschefens upprörda: "Ivar

Kreuger har skjutit sig, kom ner och jobba!"

Brodern Torsten Kreuger drabbades också av depressionstidens olyckor. Han åtalades och dömdes för bedrägerier inom ett av sina obetydligaste företag, Högbroforsens trämassesfabrik i Jämtland. Malmberg anser liksom flera ledande jurister som studerat det skandalomsusade högbroforsmålet, att Torsten Kreuger dömdes oskyldig. När Kreuger 1937 avtjänat sitt fängelsestraff utnämnde han Malmberg till redaktionssekreterare och inviterade samtidigt till en middag i våningen på Strandvägen. Malmberg och de två andra inbjudna tidningsmännen förvånades över att den stora våningen var så spartanskt möblerad. Enda undantaget var det enorma matsalsbordet som tidigare stått i Tändsticksbolagets styrelserum i Berlin. Med som vanligt orörlig min förklarade värden att kronofogden varit där och tagit möblerna i utmätning. Skadan kunde dock snabbt repareras ty nya miljoner var på inrullning. Genom hela sin fortsatta tidningsmannakarriär stod Malmberg i nära förbindelse med den korrekt vänlige men kyligt oåtkomlige tidningskungen Kreuger. Förutom om tidningarna – från 1949 verkade Malmberg på Aftonbladet – ville Kreuger helst tala om ungdomens Kalmar, varvid han gav prov på ett fantastiskt minne. Kalmar blev alltså den intima länken mellan direktören och chefredaktören, men till vänskap mognade aldrig den 20-åriga samvaron. När Kreuger 1956 chockerade omvärlden med att sälja sina tidningar till LO, bröt Malmberg upp, "inte precis under vänskapliga former". Salt på såret strödde Herbert Tingsten, när han i en ledarkommentar i DN beskrev Malmberg som en av Kreugers lakejer. "Men den uppfattningen hade inte Kreuger – tvärtom", sammanfattar Sigvard Malmberg.

Den 24 oktober 1929 fick Malmberg uppdraget att kliva på norrgående kontinentaltåget i Nyköping. Ombord satt tändsticks-kungen Ivar Kreuger som nyligen beviljat Gustaf Stresemanns Tyskland ett lån på 125 miljoner dollars med tändsticksmonopolet som motprestation. Med sig hade Malmberg den oemotståndlige pressfotografen "Foto-Calle" Carlsson. Kreuger ville varken bevilja intervju eller fotografering, men ändrade sig när han fick höra att Malmberg var från Kalmar. Nu bar det sig inte bättre än att finansfursten hade tidningen Social-Demokraten liggande bredvid sig och den kom med på "Foto-Calles" bild. Trots att Stockholms-Tidningens redaktionschef be-

fallde att den fatala ingrediensen skulle ersättas med en inkopierad Stockholms-Tidning kom den oretuscherade bilden att publiceras av misstag. Social-Demokraten tog tillfället i akt och smällde upp en annons med bilden beledsagad av texten "Finansfurstar och arbetare – båda läsa de Social-Demokraten".

I Kalmar uttalar man aldrig Kreugers namn med "y" utan med "ö" för där vet man att släktens anfäder var bagaren Johan Kröger, invandrad från svenska Pommern och burskapsägande borgare i Kalmar 1710. Sonen Anders, som stavade sitt namn med "eu" och blev kopparslagarålderman förde släkten vidare. Hans sonsens sonson, grosshandlaren och skeppsredaren A. L. Kreuger var en av de första insättarna i den 1831 öppnade sparbanken i Kalmar. A. L. Kreuger var farfar till den skicklige affärsmannen Ernst Kreuger, vilken startade Kalmar Tändsticksfabrik som 1913 blev första byggeklotsen i sonen Ivars tändsticksimperium. Ernst Kreuger var kejsarlig rysk vicekonsul, en titel som han begagnade sig av också efter 1917.

Gamla Kalmar var en stad för resar, dådkraftiga och intelligenta män som räckte över vallarna och kunde se ut i stora världen. Men fötterna stod stadigt i Kalmar, härifrån hämtade resarna arbetsinspiration, poetisk glöd och sina livspartners – påfallande många av de familjer Malmberg skildrar var ingifta med varandra. Konsul Ernst Kreuger gifte sig t.ex. 1876 med Jenny Forssman, tillhörande en annan kalmarmiljö med halt av kraft och snille. Hennes farbror, ingenjören Alaric Forssman, hade 1844 utvandrat till Sydafrika där han grundat farmen Scandinavia vid floden Vaal i boerrepubliken Transvaal. Med tiden blev han en av landets största jorddrottare. 1862 reste Alaric Forssman hem till Kalmar för att värva arbetskraft. Han gick då i kompanjonskap med brodern Magnus som var lantmätare och själv slöt sig till den grupp på 35 män, kvinnor och barn som seglade från Kalmar till Sydafrika dit man anlände i december 1863. Med på färden hade man trävaror, lantbruksredskap, kvarnstenar, öl från Kalmar bryggeri och järnspisar. Det kan tilläggas att Carl Gustaf Trotzig (i PHT 1979, s. 31–37) behandlat den Forssmanska kolonialexpeditionen till Sydafrika. Jenny Forssman, hon som skulle bli finanskungarnas mor; var med i emigranttruppen. Hennes syster Anna – det fanns fem flickor Forssman – har skildrat den exotiska resan med oxvagnar över ett 2000

meter högt pass genom Drakensbergen och över det vilda höglandet, där lejon och nakna zulukaffer strök omkring. Efter veckor av skumpande i tältvagnarna var man framme vid farmen Scandinavia som genast gjorde nybyggarna besvikna. Landet var nämligen ökenartat och husen invaderades av termiter. Efter en tid flyttade därför lantmätare Forssman med sin familj till staden Potchefstroom, där han tog upp sitt yrke. Magnus Forssman blev slutligen general-lantmätare för Transvaal och uppbar en lön som ofta utgick i natura. Hustrun Gustava fann sig däremot inte till rätta och återvände 1868 med sina flickor till Kalmar. Fyra år senare dog lantmätaren och hedrades med statsbegravning i Pretoria, där han ännu hyllas som en av landets stora pionjärer. Den märkliga emigrationens initiativtagare Alaric Forssman gick över på engelsmännens sida i kriget 1877–80. Boerna dömde honom då till döden, men han klarade sig efter att ha utstått en fjorton veckor lång belägring som kostade två av barnen livet. Alaric Forssmans ättlingar finns spridda över Sydafrika och är starkt medvetna om sitt svenska ursprung. Strax efter återkomsten till Kalmar gav Gustava Forssman livet åt en son. Denne John Forssman blev den förste svensk som fick studera vid Pasteurinstitutet i Paris. 1911 utnämndes han till professor i patologi och bakteriologi i Lund. Internationellt känd blev han för upptäckten av de s.k. Forssman-antigenerna.

När Alaric Forssman besökte Kalmar 1862 medförde han två svarta tjänarinnor, varav Sarah Magdalena, kallad Svarta Sarah, stannade. Hon var en grann 17-åring som blev mamma till dottern Millan. 1864 döptes mor och dotter i domkyrkan, varvid stadskommunminister Uddenberg höll ett senare publicerat Tal vid Hedniska Kafferqvinnan Sarah Magdalenas dop. Svarta Sarah blev husa hos rektorn på Rostad, flickskolepionjären Cecilia Fryxell. Livet ut vägrade hon att sova i säng. Hon förblev ogift trots intensiv uppvaktning vid ett tillfälle av landsmannen och cirkusartisten Mr. Jack, "världens starkaste zulukaffer". Psalmdik-taren Lina Sandell träffade Sarah och blev inspirerad till den sorgliga visan "Svarta Sarah", som hon 1865 publicerade i häftet Missionssånger för barn.

En av de verkligt grandiosa familjerna i Kalmars 1800-talshistoria är tvivelsutan släkten Palme, också den med utländska rötter som går i dagen omkring 1600 då den holländske prämskepparen och religiöse

flykten Lyder gick iland i Ystad och öppnade bryggeri med tillhörande källarkrog. "Palme i källaren" blev stamfår för en vittförgrenad släkt med otaliga lysande namn, t. ex. Christian Adolph Palme, "den mest kände kalmariten under 1800-talet". Vid 28 års ålder utnämndes denne till landssekreterare i Kalmar, en befattning som han innehade under nästan ett halvsekel. C. A. Palme var den siste innehavaren av den medeltida lagmanstiteln, som 1943 återuppstod som domartitel. Denne höge jurist var också en framgångsrik affärsman som var med och grundade Kalmar Ångkvarn och Kalmar-Emmaboda Järnväg. Palme tog dessutom initiativ till stadens första sjöförsäkringsbolag. Samtidigt var han en ledande kulturperson och ställde sig bakom såväl teaterbolaget som musiksällskapet. Ett tag var han Kalmars mest uppburne skald och flitigt anlitad som deklamator. Under nödåret 1869 gav den till allt annat filantropiske mannen ut dikt- och prosasamlingen Brödsmlur med underrubriken Till förmån för den nödlidande arbetarebefolkningen i Kalmar län. C. A. Palme var gift två gånger och far till två barnkullar om tillhopa sju pojkar och tre flickor. De kom alla att lämna Kalmar. När sonen Henrik skulle skickas till Uppsala för att studera juridik låg C. A:s affärer i botten och konkursshotet ruvade i bakgrunden. Resan med hästdiligenser de 50 mil till Uppsala var lång och dyrbar, varför Henrik utrustades med en hink kroppkakor. Han tog sedan aldrig en kroppkaka i sin mun. Däremot blev Henrik Palme en lysande affärsman som grundade Inteckningsbanken och tog initiativ till villastaden Djursholm. Brodern Sven var en minst lika stor affärsbegåvning med karriär inom försäkringsbolaget Thule. Under två perioder satt han som liberal riksdagsman. — En rad kända personer i nutidens Sverige är ättlingar till Palmes nere i Kalmar, t. ex. förre statsministern Olof Palme, sonson till Sven Palme, och skådespelaren Ulf Palme, sonson till Henrik Palme. En okänd men även för släkten Palme märklig familjemedlem är den nu 90-åriga Elna Palme Dutt i Genève. Hon är barnbarnsbarn till C. A. Palme, medan fadern var en indiskfödd läkare med karriär i England. Den mycket språkkunniga Elna fick på tjugotalet tjänst på Nationernas förbund, där hon kunde bistå svenska delegater som Hjalmar Branting och Richard Sandler. Senare har hon haft tjänst på Internationella arbetsbyrån, ILO. Malmberg beskriver hennes hem som fyllt av svenskminnen och hon berättar om sitt om-

växlande liv på moderns språk. — Hundratal livsöden passerar revy i Sigvard Malmbergs personhistoriska krönika. Där möter vi t. ex. den lika åldrige som intellektuellt spänstige biskop Gustaf Aulén, den formidabla mångsysslaren Ruben Wagnsson som avancerade från seminariet i Växjö till residenset i Kalmar, eller Birkagårdens grundare och Raoul Wallenbergs medhjälpare Gillis Hammar. Vi får stifta bekantskap med en rad lärdomsprofiler som verkat både i Kalmar och vid universiteten, konstnärer som ölandsmålaren Nils Kreuger eller äventyrets gunstlingar som Per-Olof Fäste, en gång yngste båtsman på Nordenskiöldss Vega. Också en för personhistoria sval läsare hålls hela tiden fängslad, kanske därför att Sigvard Malmberg hade det roligt när han skrev denna bok. Från första sidan har jag intrycket att äntligen, efter en i det närmaste 60-årig karriär som journalist och skriftställare, har Sigvard Malmberg begåvats med det ämne som väntat just på honom.

Ulf Beijbom

Memoarer och biografier som källmaterial till socialhistoria

Gunnar Boalt, Ulla Bergryd et al: *Professionalization and democratization in Sweden*. Sthlm: Almqvist & Wiksell 1980. 264 s.

Det skall med en gång sägas att Boalts m. fl. bok är hårdsmält kost för den som inte är väl hemmastadd i sociologisk metod och statistisk teknik. En anmälan i PHT är ändå befogad med hänsyn speciellt till det okonventionella valet av biografier och memoarer som källmaterial för statistisk bearbetning. Däremot bör det följande inte ses som något försök till bedömning ur sociologiskt perspektiv av författarnas problem, metodval och resultat. Hårtill är anmälnaren inte kompetent.

Undersökningen har tillkommit som ett pilotprojekt med ekonomiskt stöd från samhällsvetenskapliga forskningsrådet. Källmaterialet avgränsas till efter 1904 publicerade biografier och memoarer överstigande 100 sidor, som skrivits om eller av då eller senare levande svenskar. Populationen har därmed blivit 1079 personer, varav 150 kvinnor. En mångfald uppgifter ur respektive texter om bakgrund, egna sociala förhållanden, externa kontakter m. m. har bildat underlag för ett omfattande kortregister. Bakgrundsdata har i många fall behövt kompletteras ur gängse biografiska

uppslagsverk (bland vilka dock saknas t. ex. Svenskt biografiskt lexikon).

Valet av källmaterial för tankarna till diskussionen inom bl. a. etnologisk forskning om "oral history". Bland etnologerna intar levnadsbeskrivningar, intervjuer m. m. en central och relativt oomstridd plats. Inom sociologisk vetenskap däremot synes värderingen av vad man skulle kunna kalla mjukdata ("case histories and life documents") gentemot hårddata i form av rent kvantitativa källor och metoder vara mer kontroversiell och underkastad pendelns svängningar under det sista halvsekket. I boken möts på sätt och vis båda synsätten genom att biograferande texter analyseras med uteslutande statistisk teknik. Bortsett från denna metodfråga uppvisar – vilket visas i boken – det amerikanska och svenska samhället likheter i form av stor social rörlighet ("upward mobility").

Naturligtvis kan man ifrågasätta om memoarer och biografier är ägnade att behandlas statistiskt för att ge svar på frågor av socialhistorisk karaktär. Författarna driver själva i förordet och kapitel 1 en mycket ingående diskussion kring detta och betonar bristerna i representativiteten och det innehållsligt ojämna i texterna, vilket ligger i sakens natur. Vilka omätbara omständigheter kan vidare ha påverkat biografiers eller memoarers tillkomst överhuvud taget liksom deras sakinnehåll? Antagandet att speciellt antalet biografier avspeglar en yrkesgrupps status och på samma sätt kan aktivt användas i statushöjande syfte är exempel på ett förhållande, som påverkar representativiteten men inte kan leda till praktiska konsekvenser eller korrektiv i själva bearbetningen. I och med att materialet behandlas kollektivt kan liknande resonemang knappast föra längre än till en ökad försiktighet vid tolkningen av resultaten. Här och var har dock källkritiska överväganden kunnat påverka urvalet av uppgifter. I fall när både biografi och memoarer föreligger föredrar man t. ex. memoarerna för att dokumentera kontakter, biografin i övrigt. Hur som helst måste man hålla med författarna om att det som de helst velat komma åt – det sociala kontaktmönstret dokumenterat i att personer i populationen möts "face to face" – svårigen hade kunnat hämtas ur någon annan källa (totalt dokumenteras något över 6000 sådana kontakter). Möjligen då ur bevarad brevväxling, men där torde representativitetsproblemet bli om möjligt ännu större. Skillnaden är ändå att brevväxlingen – i varje fall när

den genom sin blotta existens belägger skriftlig kontakt – måste betraktas som kvarleva, medan biografier och memoarer rimligen avspeglar ett efterhandsurval av intressantare eller mer "betydande" kontakter.

Även grupperingar och definitioner har av naturliga skäl medfört problem. Klassificeringen i 17 yrkesgrupper – sex "högre" och elva "lägre" beroende på andelen fäder i socialgrupp 1 – är t. ex. knappast helt invändningsfri. Även socialgrupperingen har delvis fått skräddarsys med hänsyn till den annars överlastade socialgrupp 1, som sålunda måste underindelas i tre nivåer. För att få en tidsaxel har gjorts en grov uppdelning mellan en äldre och en yngre grupp personer med födelseåret 1880 som gräns, men även tioåriga ålderskohorter används. Tekniken är genomgående att finna statistiskt säkerställda positiva eller negativa samband (korrelationer) mellan olika variabler samt helst också kombinationer eller mönster av sådana samband (clusters) som medel att beskriva vissa grupper eller "typer". Författarna andas härvidlag en viss optimism – "... it is up to a point possible to predict the contacts of a person, using his sex, age, name, social class, occupation, political affiliation, group membership and kinship".

Den grundläggande diskussionen kring källmaterialet upptar i huvudsak förordet samt de tre första kapitlen. I de närmast följande kapitlen 4–6 vidtar analysen av nyckelbegreppen "professionalisering" och "demokratisering", dvs. det egentliga undersökningsobjektet. Professionalisering definieras därvid som att en yrkesgrupp alltmer begränsar kontakterna till sina egna, annorlunda uttryckt exklusivitetssträvanden. Med demokratisering menar man här att en ökande andel av en yrkesgrupp har fäder i lägre socialgrupper, i praktiken sålunda en spridning av möjligheterna till högre yrkesutbildning, yrkesval och karriär. Något logiskt samband mellan de två begreppen vill man inte känna vid, t. ex. så att de skulle vara a priori negativt korrelerade och därmed oförenliga med varandra. I stället hävdar man att tendenser till sammanhållning och exklusivitet inom en yrkesgrupp (och därmed ofta höjd status) i varje fall teoretiskt inte utesluter en samtidig demokratisering av själva nyrekryteringen. Detta antagande bildar egentligen utgångspunkten för hela undersökningen, professionalisering och demokratisering. Författarna ser bl. a. ett positivt samband

professionalisering-demokratisering som kännetecknande för ett expansionsstake, medan en maximalt slutet (och därmed definitionsfyllt ut professionaliserad) yrkesgrupp med statistiskt eller avtagande antal utövare tvärtom tenderar att socialt begränsa tillträdet. I det senare fallet blir i stället sambandet negativt.

Av de olika yrkesgrupperna visar sig endast tre – högre ämbetsmän, skådespelare och författare – avvika från förväntningarna och genom minskade kontakter inom gruppen enligt definitionen icke professionaliseras. Förklaringen här till vill man söka i bildandet av fraktioner eller undergrupper, som sugit åt sig kontakterna. Vad gäller ämbetsmännen för man i den centrala statsförvaltningens starka expansion från 40-talet och framåt och en därav följande insnävning av kontakterna till den egna förvaltningsgrenen eller det egna verket (från att tidigare mer ha omfattat ämbetsmannakategorin som helhet). Vidare antas kontakterna ha ökat utåt, med den politiska nivån. Kanske kan man på denna punkt föreställa sig att den i förväg bestämda grupperingen påverkat resultatet. Naturligtvis skulle en omgruppering i efterhand lika väl kunna sägas ha gjort detsamma. Även demokratisering – med inledningens definition i minne – kännetecknar flertalet yrkesgrupper vid en jämförelse mellan ålderskohorterna. Intressant är företagarkategorin ("industrialists" och "managers"), som inte visar tecken på ökad rekrytering utifrån. Betydelsen av att i näringslivet inte enbart ärva ekonomiska resurser utan kanske ännu mera tillgången till ett socialt kontaktnät understryks kraftigt och säkert med rätta. Störst benägenhet i övrigt att "ärva" faderns yrke (om vi bortser från det ringa antalet arbetare i materialet) uppvisar ämbetsmän och officerare. I botten ligger bl. a. högre fria yrken, journalister och läkare.

En annan iakttagelse rör proportionerna mellan ingående (= av andra rapporterade) och utgående (= av en själv rapporterade) kontakter. Övervikten förskjuts efterhand från de förra till de senare med nollpunkten vid ålderskohorten 1871–1880. Författarna vill här gärna se ett samband med de förändrade umgängesvanorna inom övre medelklass och uppåt med färre mottagningar och middagar i hemmen, som man menar blev en varaktig följd av första världskrigets ransoneringsklimat och värderingsmässiga omvälvningar. På enskilda punkter som denna kanske läsaren inte blir fullt övertygad om i vilken utsträckning statistiken av-

speglar en förändrad verklighet, förändringar i sättet att beskriva denna (källorna) eller en för långtgående bearbetning (tolkning). Detta hindrar inte att det föreslagna orsakssambandet verkar rimligt, även om det knappast kan ledas i bevis på detta sätt.

Inom amerikansk sociologisk forskning har man ofta hållit fram advokat- och läkaryrkena som vägbrytare för sociala förändringar. Författarna menar att de sociala rörelserna i det svenska samhället inte på samma sätt kan knytas upp kring ett fåtal yrkesgrupper utan att man i stället möter ett bredare samspel mellan yrke och samhälle – "an interaction often resulting in spiraling movements upward or down in the prestige and power of professions". En annan central fråga på amerikanskt håll är uppenbarligen de ideologiska faktorerna kontra de ekonomiska för att förklara social mobilitet. Även detta problem tangeras i boken men får knappast någon riktigt samlad eller klarläggande behandling, vilket nog inte heller hade varit att begära.

De enskilda yrkesgrupperna specialstuderas i kapitlen 7–15 liksom vissa referensgrupper av allmän karaktär som lokala och religiösa. Bland yrkesgrupperna analyseras främst politiker, militärer, diplomater, präster, författare och konstnärer. Vidare märks en mindre studie av Frisinnade klubben och Sällskapet Idun. Målsättningen är i första hand att studera fraktionsbildningar och undergrupper ("cutting lines") samt intern succession ("sequence").

Utrymmet medger ingen närmare redovisning av resultaten. En slutsats av mer generell natur, som författarna vill dra, är emellertid en klar skillnad i strömmen uppåt inom yrken med mer ideologisk respektive byråkratisk prägel. De förra tenderar, i och för sig knappast oväntat, att nyrekryteras språngvis (i "skolor" eller generationer), de senare förnyas mer fortlöpande och omärkligt utan klart uttalade grupp- eller generationsmotsättningar. Ungkyrkorörelsens framträngande inom svenska kyrkan tycks här representera en mellanform trots sin klara ideologi och grupp känsla – "... no opposition, only a slow infiltration, difficult to separate from the usual slow promotion pattern".

Jag har på några punkter fäst uppmärksamheten på den betydelse som själva grupperingen av materialet kan få för slutresultatet, vilket författarna själva starkt betonar. Risken att i strävan efter ett så strömlinjeformat resultat som möjligt råka in i cirkelbevis eller tillrättalägganden i efter-

hand kan naturligtvis inte heller helt undvikas. Vid analysen av relationerna inom och mellan de politiska partierna (med utgångspunkt från 70 politiker födda efter 1880) konstateras t. ex. föga förvånande att kontakterna nära sammanhänger med det politiska avståndet. Emellertid visar bondeförbundare upp fler kontakter än liberaler-frisinnade med socialdemokraterna. Detta tas till intäkt för att på höger-vänsterskalan placera bondeförbundet närmast till höger om socialdemokraterna. Författarna stöder denna "radikalisering" av bondeförbundet även på det faktum att de vid två tillfällen gick i koalition med socialdemokraterna. Alltså: kontakter (= ideologisk närhet) leder till koalition. Frågan är om inte orsakssammanhanget i detta fall lika väl, eller snarare hellre, kan vara det omvända: koalitionen leder till fler kontakter.

I kapitel 16 skärskådas betydelsen av de 97 släktkretsar omfattande totalt 266 personer, som man – uppenbarligen med viss möda – lyckats lokalisera. Därvid anser man sig kunna belägga klara positiva samband när det gäller bl. a. kontakter och yrkesval. – Kvinnorna erbjuder undersökningen igenom speciella problem genom att de är för få i materialet för att annat än undantagsvis erbjuda ett statistiskt tillräckligt underlag. I ett sådant fall konstaterar man emellertid en könsbarriär, nämligen den att kvinnor nämner ungefär tre gånger fler kontakter med personer av det egna könet jämfört med en teoretiskt antagen normalfördelning. Motsvarande tendens finns också för männen men avsevärt svagare. Att kvinnorna i materialet i mycket lägre utsträckning än männen gifter sig förvånar mindre. Valet av äktenskapspartner får en kort specialstudie i det avslutande kapitel 17, där man framför allt försöker belysa skilda slag av kompensationsmekanismer hos kontrahenter med olika bakgrund och villkor.

Förutsättningar och resultat sätts samvetsgrannt in i sitt vidare sammanhang inom sociologisk forskning, som ju – i likhet med flertalet beteendevetenskaper – är starkt transatlantiskt inspirerad. Sammanfattningen ("summary"), som löper kapitel för kapitel, ger möjlighet till en snabb allmänorientering i boken. Slutmärkningarna ("final remarks") tar i ett efterhandsperspektiv upp principfrågan om representativiteten liksom de definitioner och grupperingar man haft att arbeta med. Personregistret innehåller omkring 400 namn. Sociologer av facket är bokens målgrupp. För

andra är den mer svårforcerad. Härtill bidrar i sin mån det ibland omständliga sätt, på vilket läsaren i texten får följa forskarmödorna och diskussionens olika faser. Hur hedervärt detta än må vara, saknar man ändå en notapparat och exkurser, dit en del stoff kunde ha förts. Kanske behövde inte heller samtliga tabeller (138 st.) ha tryckts. Slutintrycket blir att en rad betydelsefulla frågeställningar kring det senaste seklets sociala förändringar passerar revy och blir föremål för tankeväckande resonemang. I mitt tycke intressantast är bokens senare del, där den genom specialstudier av bl. a. flera yrkesgrupper får en konkretare prägel. Den rent statistiska behandlingen av biografier och memoarer är onekligen ett originellt grepp, vars begränsningar emellertid också tydligt framträder. Så får den egentliga nyforskningen sin styrka mer i det deskriptiva, belysningen främst en ny vinkel av i princip ofta kända sammanhang, mindre i bevisföringen och beläggandet av orsakssamband. Några direkt uppseendeväckande nya resultat finner man alltså inte. Desto fler idéer och uppslag till vidare forskning, även om redovisningen här fått begränsas till axplock. Boken avslutas med en välmotiverad varning för att överarbeta och framför allt övertolka statistik – "make too much out of trivialities".

Leif Gidlöf

Kreugers fall

Björn Gäfvert, *Kreuger, riksbanken och regeringen*. Stockholm: Liber, 1979, 340 s.

Omslaget till Björn Gäfverts doktorsavhandling pryds av tre fotografier, som föreställer huvudpersonerna i den sista akten av det märkliga dramat om Kreugerkoncernens sammanbrott; Ivar Kreuger själv, riksbankschefen Ivar Rooth och statsminister Carl Gustaf Ekman. För två av dessa fick dramat ett djupt tragiskt slut. Koncernchefen Ivar Kreuger, som i hög grad också var koncernledningen, tog uppenbarligen sig själv av daga i Paris den 12 mars 1932. Knappt fem månader senare tvingades C. G. Ekman avgå från statsministerämbetet och från posten som ordförande i Frisinnade landsföreningen. Påföljande år lämnade "riksvägmästaren" definitivt politiken. Den omedelbara orsaken till Ekmans avgång var att han hade mottagit, men offentligt förnekat detta, ett understöd av Ivar Kreuger; affären vittnade också om oklar gränsdragning mellan partifinanserna och Ekmans privata ekonomi.

Trots att det efter Kreugers död också stormade ordentligt kring Riksbankens agerande som kreditgivare och stötta till Kreugerkoncernen, lyckades Ivar Rooth bättre än de två andra huvudpersonerna. Häftiga angrepp riktades mot riksbanksledningen från i synnerhet högern och bondeförbundet i riksdagen, men Rooths ställning som chef för Riksbanken var knappast hotad. Han kvarstod på denna post till 1948 och vann successivt ökad respekt och erkänsla för den penningpolitik som fördes. Särskilt hans lyckosamma agerande som koordinator mellan Riksbank, Riksgäldskontor och kreditmarknadsinstitutionerna under krigsåren med dess statliga anspråk på kreditmarknaden har betonats (t. ex. i I. Nygren, Riksgäldskontoret 1939–1945. Statens upplåning för beredskap och räntestabilisering. Medd. fr. Ekon. hist. inst. vid Göteborgs Universitet 44. Göteborg 1979).

Även om de nämnda personerna intar en central plats, är det som företrädare för "sina" institutioner som deras handlande analyseras i Gäfverts avhandling. De egentliga aktörerna är således, som boks titeln ger en vink om, Kreugerkoncernen, Riksbanken och regeringen, om än frågan om individerna överskred sina befogenheter – eller snarare de ramar inom vilka deras beteende kunde förväntas hålla sig – också diskuteras.

Fotografierna, liksom avhandlingens titel, är ägnade att framhäva sorgspelets karaktär av triangeldrama. I jämförelse med undersökningens faktiska innehåll är detta missvisande, och ytterligare en aktör borde ha lyfts fram på titelsidan. Denne aktör förekom i alla de fyra fullbordade låneförhandlingar som undersöks, vilket faktiskt är mer än vad som gällde för regeringen. Den aktör som jag tänker på är Skandinaviska Banken/Skandinaviska Kreditaktiebolaget, som – företräd av styrelseordföranden, tillika verkställande direktören vid bankens Stockholmskontor, Oscar Rydbeck – var Kreugerkoncernens viktigaste bankförbindelse.

På detta sätt skulle både de svenska affärsbankernas roll i koncernupplösningen få en kraftigare markering och den personligt tragiska dimensionen av Kreugerdramat ytterligare understrykas. Oscar Rydbeck tvingades avgå och frånträda sin anställning i banken redan i april 1932. Han åtalades sedermera och dömdes till tio månaders fängelse jämte ett anseeligt skadestånd; först genom senare forskning har hans insatser som bankman fått rimligare propor-

tioner (E. Söderlund, Skandinaviska banken i det svenska bankväsendets historia 1914–1939. Almqvist & Wiksell, Uppsala 1978).

Oscar Rydbeck, som för samtiden framstod som mycket nära lierad med Ivar Kreuger, närmast som dennes finansiella rådgivare, har också i ett mer trivialt avseende spelat så stor roll för den gäfvertska avhandlingen, att ett porträtt vid sidan av de övriga kanske hade varit på sin plats. Som den ende av de i finalen inblandade huvudaktörerna har Rydbeck efterlämnat kontinuerligt förda dagboksanteckningar, och förf:s ambitiöst detaljerade rekonstruktioner av händelseförloppet bygger till stora delar på denna källa.

Nu är förf. starkt medveten om de källkritiska problem som är förknippade med ett utnyttjande av berättande källor. Dessa problem diskuteras dock mest i allmänna termer i bokens inledning, och man får ett intryck av att detta skett som pliktskyldig eftergift gentemot en källkritiskt inriktad metodutbildning. I den konkreta rekonstruktionen av vad som inträffat, eller hur man skall tolka kvarlevfragmenten för att få mer "kött på benen", finns mycket lite av källkritiska diskussioner, som visar, att förf. medvetet försökt distansera sig från materialet.

Just frågan om relationerna till Rydbecks dagböcker har en principiell och för den nyvaknande seriösa Kreugerforskningen mycket stor betydelse. I frånvaro av jämförbart, konkret källmaterial från andra inblandade, hur undgå att indirekt påverkas av en aktörs (Rydbecks) sätt att uppleva och tolka verkligheten? I någon mening måste ju all historisk verklighetsbeskrivning bli avhängig av källmaterialsituationen; kan det ligga någon fara i att de flödande rydbeckska källorna påverkar den bild vi nu fått av Kreugers relationer till sina svenska kreditgivare under dramats slutfas?

Som arbete för doktorsexamen är avhandlingen utomordentligt välskriven, väl disponerad och framför allt mycket spännande. I undersökningen rekonstrueras ingående ett händelseförlopp, där människorna i hög grad framträder som levande varselser som tar initiativ, förhandlar, kompromissar, överväger och fattar beslut. Närheten till det konkreta är avhandlingens styrka. Detta gäller i första hand den noggranna kartläggningen av vad som faktiskt inträffade, men till viss del också de människor som träder fram på scenen och levandegörs

genom sina handlingar. Att Ivar Kreuger även i Gäfverts framställning blir något av en skuggfigur, en karismatisk ledargestalt som ofta på behörigt avstånd i Paris eller New York får marionetterna att röra sig, är knappast förf:s fel. Av egen erfarenhet vet jag, att människan Ivar Kreuger framträder mycket lite i det samtida källmaterialet. Svårigheterna att få grepp om honom beror inte minst på den mystik som han sannolikt medvetet byggde upp omkring sin person som en kombination av integritetsskydd och PR-stimulans.

Avhandlingens är uppbyggd kring tre huvudfrågor, av vilka två är knutna till själva låneförhandlingarna: varför parterna agerade som de gjorde, och vad de alltmer utvecklade relationerna betydde för de inblandade. Den tredje frågan, om problemet med det stora, internationella företaget och det lilla hemlandet, har inte analyserats på det principiella plan där den hade varit intressant. Genom att analysen läggs nära empirin, finns svaren på frågan i själva verket redan inbakade i svaren på den första frågan. Orsaken till att Riksbank och regering agerade som de gjorde var – inte oväntat – en kombination av konjunktur-, sysselsättnings-, valuta- och bankpolitiska hänsyn, vilka utmynnade i ställningstaganden som man i den rådande situationen upplevde som mest tilltalande, eller minst skadliga, också ur allmän politisk synpunkt.

Det är således riktigt som förf. säger i sin sammanfattning, att i synnerhet regeringen "med sitt breda politiska och ekonomiska ansvarsområde i viss mening kan sägas ha varit koncernens gisslan" (min kurs.; se s. 273). Men det torde samtidigt vara en grov överdrift att hävda, som någon slags generell princip, att Kreugerkoncernen betraktades som så stor och betydelsefull, att de kreditgivande organen i Sverige inte ansåg sig ha något annat val än att stödja den. På denna punkt kan stödet till Kreugerkoncernen från Riksbank och regering i många avseenden jämföras med t. ex. det stöd som den svenska regeringen 1975–76 gav, inte minst till varvsindustrin, för att landet skulle "hoppa över" den internationella konjunktursvackan.

När Gäfvert som generellt svar på den andra huvudfrågan om relationernas betydelse hävdar, att aktörerna knöts ekonomiskt allt närmare till varandra, renodlar han just aspekten om en successivt minskande reell valfrihet för de tre inblandade huvudaktörerna på kreditgivningssidan (till vilka indirekt även regeringen får räknas).

För varje ingripande man gjorde för att rädda koncernen växte ansvaret, och kraven ökade att också ställa upp vid nästa kris. "Fullföljdes inte den linje som man slagit in på tills depressionen upphörde och koncernen kom på fast mark skulle resultatet bara bli att man kastat bort pengar till ingen nytta" (s. 267). De allt fastare bindningarna till koncernen får t. o. m. förklara varför Riksbanken som villkor för februarikrediten 1932 krävde Ivar Kreugers medverkan i en genomgripande utredning av koncernens ställning: "man skulle bättre kunna förutse kommande kreditbehov, och därmed i god tid vidta nödvändiga åtgärder för att underlätta långivningen" (ibid.).

Förf:s tolkning har knappast stöd vare sig i bevarat källmaterial eller i kreditteori. Det finns åtskilligt som tyder på att kreditgivarna (inkl. regeringen) med tiden blev allt mindre benägna att fortsätta stödverksamheten, vilket grundade sig på ökade farhågor för att koncernens ställning var undergrävd. I själva verket skulle det ju vara högst förvånande, om de återkommande kreditanspråken från Ivar Kreuger inte väckt misstankar i denna riktning.

De första lånen till Kreugerkoncernen, i vilka Riksbanken blev inblandad, beviljades i mars och maj 1931. Lånen betingades av de stora låneutbetalningar som Ivar Kreuger avtalsmässigt skulle göra till Polen och Tyskland för sina tändsticksmonopol. De var speciella på så sätt, att det var fråga om mycket stora betalningsutfästelser av engångskaraktär, som Kreuger gått in på när förhållandena på den internationella kapitalmarknaden – och framför allt förväntningarna om förbättring – var annorlunda. Att Kreuger nu tvingades vända sig till den svenska kreditmarknaden kunde motiveras utan att vare sig koncernens soliditet eller "normallikviditet" egentligen behövde ifrågasättas; lånen var fortfarande lån för expansion, betingade av en tillfällig och exceptionell likviditetskris.

När Kreuger under sensommaren och hösten 1931 återkom med nya låneframstötter, måste detta ha övertygat de svenska kreditgivarna om att koncernen hade allvarliga problem. Den direkta orsaken var lätt att peka på. Den våg av kredituppsägningar och ökade krav på amorteringar som fr. o. m. sommaren 1931 följde i den tyska bankkrisens spår drabbade också Kreugerkoncernen; i hur hög grad berodde på de korta krediternas omfattning. När det slutligen visade sig, att Kreuger undanhöll de svenska kreditgivarna viktig information

om sina skulder och framtida betalningsförpliktelser, måste misstankarna att allt inte stod rätt till ha stärkts.

Vid förhandlingarna om den s. k. februarikrediten 1932 är det tydligt – vilket Gåfvert påpekar men undviker att dra konsekvenserna av – att de svenska kreditgivarna, inkl. regeringen, var beredda att låta koncernen gå över styr, bara de utlösande krafterna inte kom från Sverige. Man överlät ansvaret för Tändstickaktiebolagets stora amerikanska dotterbolag International Match Corporation (IMCO), på de amerikanska bankerna och uppsköt avgörandet med Kreuger & Toll-krediten, tills man fått veta om de amerikanska långvarna skulle bevilja omsättning av den IMCO-kredit som förföll till betalning den 27 februari.

Tolkningen att kreditgivarna blev allt hårdare uppbundna till Kreugerkoncernen och dess framtid måste bygga på föreställningen att man med nödvändighet skulle förlora hela – eller stora delar av – kreditbeloppen vid betalningsinställelse och eventuell konkurs. Allmänt sett behöver det ju inte alls vara så. I kreditprövningssammanhang, då man skall avgöra om kredit skall beviljas, innebär ett riskundvikande beteende inte med nödvändighet att man nekar krediten om förtroendet för ledningen, företaget eller branschen sviktat. Försiktigheten kan ju också ta sig uttryck i en mycket striktare säkerhetsprövning. Om säkerheterna utgörs av lätt realiserbar realpant, vars marknadsvärde är mer eller mindre oberoende av låntagarens solvens, är ju förlustrisikerna – och därmed bindningarna till kredittagarens framtida öde – helt andra, än om den ställda säkerhetens värde klart understiger kreditbeloppet eller över huvud taget inte kan realiseras. Denna sida av kreditgivningen till Kreugerkoncernen borde ha diskuterats utförligare i avhandlingen, om den gåfvertska tolkningen skall kunna vinna tilltro.

Utan att här närmare kunna gå in på en diskussion av belånings- och marknadsvärdet på de ställda panterna är det mycket tydligt, att de svenska långgivarnas säkerhetsprövning var mycket rigorös. Man kan knappast hävda, att bankmässigheten i kreditprövningen var eftersatt, i varje fall inte före den under stark tidspress beviljade februarikrediten 1932. Allteftersom marknadsvärdet av realpanterna sjönk, tvingades Kreuger till upprepad förstärkningar av lånesäkerheterna. Oktoberlånet 1931 på 40 milj. kr., uppseendeväckande därför att det innebar att Riksbanken för första gången

gav ett direkt lån till koncernen, var kringgårdad med sådana garantier, att Riksbankens risktagande kan betraktas som obefintligt. Staten fick dessutom en eftertraktad option på samtliga Kreugers Bolidenaktier, vilka lades som säkerhet för Riksbankslånet jämte Skandinaviska Bankens garanti för halva kreditbeloppet.

Det är tyvärr så, att negativa sidor tenderar att överbetonas i recensioner, inte minst av det praktiska skälet att uttrymmet krävs för att utveckla och underbygga kritiska synpunkter. Därför förtjänar det avslutningsvis att understrykas, att Björn Gåfverts avhandling är ovanlig på många sätt. Som helhet är det ett ovanligt gediget och väl dokumenterat arbete, språket är stramt men ovanligt njutbart, och innehållet är ovanligt spännande. Till de positiva sidorna bidrar inte minst ett utförligt personregister och en väl genomarbetad notapparat, som innehåller en myckenhet av skarpsinniga kommentarer till text och källor.

Håkan Lindgren

Fröken Ottill

Anne Marie Rådström, *Fröken Ottill, en bok om Ottilia Adelborg – barnens konstnär och en pionjär för folklig kultur*. Falun 1980. 104 s.

Anne Marie Rådström, känd journalist och teaterledare, är sedan några år sommartid bosatt i Gagnef i Dalarna. Hon har med denna bok velat hugfästa minnet av en kvinna som långt tidigare blev trolldunden av denna bygd och rotfast där för en stor del av sitt liv.

Ottilia Adelborg (1855–1936) var dotter till kommandörkaptenen Bror Jakob A. och upplevde sin barndom i Tygmästarebostället på Örlogssvarvet i Karlskrona. När hon var nio år dog emellertid fadern och familjen flyttade först till Uppsala och sedan till Stockholm. Nitton år gammal blev Ottilia elev vid Tekniska skolan, nuvarande Konstfackskolan, och 1878 vid Konsthögskolan. Av hennes två systrar blev Gertrud en verksam kvinnosakskvinna och Maria en begåvad och originell textilkonstnär. Fadern hade konstnärliga intressen och både han och farfadern hade framträtt som talangfulla tecknare.

Efter moderns död 1903 skaffade sig systarna sommarbostad i Gagnef och där blev Ottilia sedan kvar. Övre Dalarna hade hon lärt känna redan tidigare, särskilt Rättvik, där hon blivit god vän i den sedermera så kände konstnären Jerk Werkmästers föräld-

rahem. Efter några år byggde systrarna vid Tallbacken nära Österdalälven ett eget hus, som så småningom blev något av ett kulturcentrum både för den omgivande bygden och för en vid krets av gästande vänner.

Förf. har nedlagt stor möda på att uppspåra och sammanföra data om sitt föremåls biografi, vilka utan tvivel blir av bestående värde. Ibland ses förhållandena väl mycket ur nutida synpunkt. När hon försöker att sätta sig in i faderns ekonomiska ställning vid hans bortgång, förvånar hon sig t.ex. över att tillgångarna i så stor utsträckning var placerade i reverslån och tänker inte på att det var det normala sättet före affärsbankernas tid att göra sina besparingar räntebärande. På flera punkter kompletteras Rådströms skildring av Gerda Boëthius initierade och välskrivna uppsats i Fataburen 1944, som dock störes av åtskilliga oriktiga tidsangivelser, vilka nu synes bli korrigerade. En huvudkälla både för Boëthius och Rådström är de 37 skissböcker och 6 dagboksvolymer (fr. o. m. 1899) som genom testamentariskt förordnande tillföll Nordiska museet.

Efter det biografiska avsnittet följer en genomgång av Ottilia Adelborgs märkliga verksamhet på olika områden: som författare och illustratör av på sin tid mycket spridda och uppskattade barnböcker, Pelle Snygg och andra, som fri konstnär, som författare till böcker för vuxna, som befrämjare och inspiratör av hemslöjden och som kulturminnesvårdare. Man får samtidigt många värdefulla inblickar i de knappa förhållanden, under vilka fria konstnärer och författare nödgades arbeta under Ottilia Adelborgs verkamma tid. Ett index över alla personer som möter på bokens sidor är till god hjälp för läsaren.

Skriften om Fröken Ottil har blivit en mycket vacker bok, fylld som den är av fängslande bilder, många i färg efter hennes egna skisser. Man får av dem ett levande intryck av vilken betydande konstnär hon var, framförallt som tecknare och akvarellist. Hennes otaliga bilder har på samma gång genom sin verklighetsnärhet ett mycket högt dokumentariskt värde. De miljöer hon skildrade är nu nästan helt utplånade och hennes litterära verk, främst kanske Gråns – en by som varit (1918), vittnar om djup inlevelse i folkligt tänkesätt.

Anne Marie Rådströms bok är skriven i gångse reportagestil, vilket ibland kan verka en smula påfrestande. Men den bäres upp av en förvisso rättmätig beundran för den särpräglade och imponerande kvinna

som här skildras. Hon var utan tvekan en solskensmänniska. "Det vet var och en som mötte hennes fängslande konstnärsgestalt och betvingades av den strålgans som stod omkring henne av skönhet, renhet, idealism och intensiv forskarhåg. Men hon var för anspråkslös för att själv förstå det. Det var en hel del av tjusningen hos denna rikt facetterade personlighet, att hon var omedveten som ett barn och ung till sinnes som om hon verkligen varit 17 år 1903, då hon bosatte sig i Gagnef – som hon skämtsamt brukade säga – och inte 47" (Gerda Boëthius).

Gösta Berg

Om Elin Wägner, en kvinna och hennes vision.

Ulla Isaksson & Erik Hjalmar Linder, *Elin Wägner 1922–1949. Dotter av Moder Jord*. Sthlm: Bonnier, 1980, 333 s., personreg, ill.

Författarparet Ulla Isaksson – Erik Hjalmar Linder har fullbordat ett biografiskt storverk med denna andra del (rec. av del 1 i PHT 1979). De karakteriserar inledningsvis sin bok om Elin Wagners liv från hennes 40:e år till hennes död vid 67 års ålder som "historien om en kvinna i kamp med övermäktiga krafter i sin samtid". Liksom i första delen ger deras in- och djupgående biografiska metod rik utdelning och nyckeln till förståelsen av hennes romaner, som man får stark längtan att hinna läsa eller läsa om.

Efter några oroliga år av problem i äktenskapet med John Landquist och av sökande efter en meningsfull uppgift hade Elin Wägner i januari 1922 med en kappsäck i handen lämnat hemmet i Stockholm. Hon fick bo hos sin vän Elisabeth (Lisse) Tamm, som själv skötte sitt gods Fogelstad i Södermanland. Elin hade hos sig sin tvååriga brorson Vanni, som stod under hennes vård. Snart var hon i gång med arbetet på vad som skulle bli romanen Den namnlösa, en av hennes "stora". Hon ville vara fri, och hon längtade ut till Europa. I november lyssnade hon till "nöd- och lockrop" från Pfalz. Tillsammans med den engelska kväkaren Marion Fox gjorde hon inför en fredskongress i Haag en inspektionsresa i det besatta området vid Rhen. Hon återknöt – uppenbarligen på ett varmare känslöplan – kontakten med en tysk officer och motståndsmann som hon träffat nyåret 1921. Biografiförfattarnas skickligt valda Wägner-citat ur brev, romaner eller den högtintressanta "arbetsboken" ger mer än långa

utredningar, t. ex. "Hon avskyr kriget, men hon älskar krigaren". Hennes tysk-franska resor (ny Rhenlandsfärd 1924) avsatte givetvis litterära resultat, dels en reportagebok *Från Seine, Rhen och Ruhr*, dels några år senare romanen *De fem pärlorna*, som karaktiseras som en pacifistisk thriller. Elin Wägner har haft en tidig insikt om att den tyska förnedringen kunde förorsaka ett nytt världskrig.

Dramatik på ett annat plan utspelade sig däremellan på Fogelstad, som kring den starka, generösa maktmänniskan Lisse Tamm, under några år riksdagsledamot, blev en samlingspunkt för en grupp särpräglade begävningar i Riksförbundet Frisinnade kvinnor. Till den inre kretsen hörde utom Lisse och Elin läkaren Ada Nilsson (vän till ryska ambassadören Alexandra Kollontaj), advokaten Eva Andén, Honorine Hermelin, som skulle bli rektor för Fogelstadskurserna, och riksdagsledamoten yrkesinspektrisen Kerstin Hesselgren. Nära kretsen stod också läkaren Andrea Andreen. Lisse sökte med alla medel binda Elin vid redaktörskapet för gruppens planerade tidning *Tidevarvet*, men hon ville ännu en tid stå fri och kunde inte ens bestämma sig för egen bosättning.

Det var viktiga år för svensk kvinnorörelse efter rösträttsstridens lyckliga slut. Det gällde att skola de politiskt otränade kvinnorna att fortsätta frigörelsekampen. 1922 samlades den s. k. "urkursen", ett förspel till vad som 1925 blev medborgarskolan på Fogelstad. Själv bidrog Elin till "urkursen" med ett blygt och hackigt föredrag om konsten att tala! Först efter många föredrags-turnéer skulle talarrampfebern släppa sitt tag om henne. Bland lärarna och deltagarna på Fogelstadskurserna märks utom Tidevarvskretsen Ebba Holgersson, som undervisade i mötesteknik, skådespelerskan Gerda Lundequist och pianisten Elsa Stenhammar.

Elin Wägner kunde inte längre undgå att ta på sig ansvaret för *Tidevarvet* och var dess redaktör 1924–27. Prenumerantantalet steg aldrig över 3 000. Trots hennes egna både kvicka och tungt vägande artiklar (bl. a. om fredsarbetet, om kvinnosaken och om Gandhi) och trots tillgång till de "rätta" medarbetarna ville det inte lyckas. Tidningen krävde för mycket av sina läsare. De tillgängliga skribenterna hade sina brister: Elisabeth Tamm var för principiell, Emilia Fogelklou för djupsinnig och Klara Johanson alltför lärd! Uppfriskande kåserier och skisser av debutanten Helga Johans-

son, dvs. den senare Moa Martinson, eller dikter av Harry Martinson förslög inte för att hjälpa upp situationen. Maktsjuka, känslighet och svartsjuka gjorde samarbetet inom den inre Tidevarvskretsen svårt. I fredsfrågan var Elin Wägner kompromisslös. Det moderna kriget är "en hädelse mot Gud och människor". Total avrustning var hennes krav under försvarsbeslutets år 1925. Alla kunde inte följa henne så långt.

Under redaktörstiden hade Elin Wägner en ny känslopers att genomlida. I januari 1925 deltog hon i ett släddparti på Siljan och kom liksom det övriga sällskapet i det iskalla vattnet. Alla klarade livet. Med i släden var en annan framgångsrik författare, Sigfrid Siwertz, och det blev upptakten till en ny passionerad kärlekshistoria. Båda parter tog väl vara på sitt känslö- och erfarenhetsmaterial. Det litterära resultatet var för Siwertz' del två böcker, för Elin Wägners fyra! Brevmaterialet är ännu inte tillgängligt, men de av Isaksson–Linder sammanställda citaten ur romanerna ger klara besked. Hon hade åter blivit sviken. Det tog henne fyra år att komma över krisen, men för hennes litterära skapande var den fruktbar.

Redan 1923 hade Elin Wägner köpt en tomt nära kyrkan i sin mors hemsocken Berg i Småland. Vistelserna här på Lilla Björka, som var ämnat som sommarställe, blev allt längre. Den förnyade och fördjupade bekantskapen med Småland skulle också litterärt sätta djupa spår, först i novellsamlingen *Gammelnördja*, där ämnet är brytningen mellan gammalt och nytt och i flera romaner. Från en senare tid är den charmfulla *Tusen år i Småland* (1939), som kanske kan kallas en turisthandbok för Tiohärads lagsaga men är så mycket mer och annat, framför allt ett möte med en nordisk modern kvinna Nerthus eller Frigg. Blendasagan återger hon sarkastiskt men dess varianter och livskraft fascinerar henne.

Elin Wägners känslighet inför motgångar och även inför den utrikespolitiska utvecklingen i Europa tog sig fysiska uttryck. Krisen 1926/27 följdes av en ny 1930, då hon blev förlamad och synen svek. Hon hämtade sig efter en tid (arbetsboken 1931: "Ursäktade blodspår, sa den skjutna"). Den litterära produktiviteten tog ingalunda skada, och hon började läsa Bertha Eckstein-Dieners *Mütter und Amazonen*, med ingressen: "Am Anfang war die Frau ...", och Otfried Eberz' skildring av ett manssamhälle i färd med att förgöra sig självt. Hennes kris utmynnade i den kampglada

tendensromanen Dialogen fortsätter (1932), som sätts högt av den Isaksson–Linderska sakkunskapen: "Den analyserar dagsläget och predikar kvinnosak som Tidevarvet gör vid samma tid . . . Det betyder ingalunda att skönhetsfläckar saknas – vanligen av den typiska wägnerska sorten: de alltför rutinerade greppen, de gamla Pennskaftstagen".

Genom resor och brev höll Elin Wägners kontakten med 1930-talets mörkande Europa. Ett upprop av Amelie Posse, som gift bosatt i Tjeckoslovakien, startade den s. k. Förstaseptemberrörelsen 1935 där Elin satte helhjärtat. Idén var skyddsrumsvägran för att visa rustningarnas orimlighet, "ett kvinnornas vapenlösa uppror mot kriget". Vid det stora kvinnoprotestmötet den 1 sept. på Auditorium talade också Elin Wägners, som hon själv tyckte "klämmigt", och fick applåder. Hon reste sedan med några andra som delegat från mötet till Genève. Det blev väl ingen succé, men det var först vid hemkomsten slaget kom. Kretsen var åter oenig inbördes, och på YK uppträdde bl. a. Lydia Wahlström mot aktionen. Elin Wägners hade åter engagerat sig och genomgick den eviga kurvan "ansats, passion, besvikelse och förtvivlan".

Under 1936 deltog Elin Wägners i en liten konferens med den europeiska kvinnoeliten i Salzburg. Med på resan var hennes unga vän Flory Gate, som skulle komma att betyda så mycket för henne. Efter konferensen reste de tillsammans med psykologen Sofie Lazarsfeld till Wien. I "arbetsboken" har Elin själv återgivit det samtal hon som "patient" förde med den österrikiska psykologen. Hon berättade om sitt dominerande "överjag, vars fordringar jag aldrig förmått tillfredsställa" och om den stränga kristliga miljö hon kom från men också om sina förödmjukelser i det erotiska livet. Då sa Lazarsfeld: "Wie so Demütigung? Es geschieht einem nie Unrecht" eller i Elins egna korta och kärva, ofta använda översättning: "Allt som sker är rätt åt en".

En ny och viktig impuls fick Elin Wägners 1937 i Bratislava genom mötet med Mina Hofstetter, en schweizisk bondkvinna som hade utarbetat ett eget jordbruksprogram med originella kompostmetoder (Elin Wägners: "Jorden kräks upp för mycket tillsatser"). Jordfrågan, Lisse Tamms specialitet, hade hört till Tidevarvskretsens stora diskussionsämnen. Resan gick för Elins del vidare från Tjeckoslovakien tillsammans med systemen Ester och svågern Gregor Paulsson till Grekland. I Delphi, där Apollon trängt ut modergudinnan Gaia från hen-

nes mörka klyfta och på Kreta med ormgudinnor och de obefästa palatsen tyckte hon sig se spår av det ursprungliga matriarkatet. De båda viktiga sammanhörande romanerna Genomskådad och Hemlighetsfull kom nu till. Hjältinnan Agnes och i viss grad en kvinnlig journalist är Elin själv. Arbetsboken: "Kvinnorna återvinner sitt självförtroende så sakta som jordytan höjer sig för landisens tryck."

Elin Wägners mångåriga vänskap med Emilia Fogelklou blev under åren 1936–39 till en studiegemenskap i teologi och i svåra luntor som J. J. Bachofens om grekiska myter och C. Briffaults trebandsverk "The Mothers". Elin hade länge varit dragen till kväkarna. Ännu 1932 ansåg hon sig inte "from" tillräckligt. I slutet av år 1936 tog hon steget in i kväkargemenskapen, där Emilia redan var förankrad. Mot 1930-talets slut rotade sig Elin Wägners helt på Lilla Björka, och vännen Flory skaffade en gård i närheten, där hon sökte tillämpa Mina Hofstetters jordbehandlingsprinciper under Elins intresserade ögon. När kriget kom 1939, var det för pacifisten Wägners en oerhörd chock. Hon upplevde, som Barbro Alving omvittnat, krigsvändan kroniskt och inpå bara själen. I Arbetsboken står det: har "sett en helhetssyn, som jag borde åtminstone kunna antyda innan jag dör". Det var bråttom. Hon kunde mista friheten att skriva och tillgång till tryckpressar. Resultatet blev Väckarklocka, en kvinnlig pacifists uppgörelse med hela den "manliga", högmåda västerländska kulturen och ett försök att återupptäcka kvinnornas glömda historia.

Väckarklocka mottogs inte med den förståelse hon hoppats på. Aldrig mer skulle hon syssla med kvinnosak. Omedelbart tog hon itu med uppdraget att skriva en biografi om Selma Lagerlöf, som blev en stor framgång. Genom åren höll Elin alltid brevkontakt med sin förre man filosofen John Landquist och undrade efter akademiledamoten filosofen Hans Larssons död februari 1944, om han kanske skulle komma att efterträda Larsson i Svenska akademien. Det blev Elin Wägners som valdes i maj, och hon skrev då till John L.: "Angående Akademien, så tycker jag ju att Platon och inte Xantippa ska tala över Sokrates. Men samtidigt så är det klart att man känner sig smickrad . . . ". Hon tog faktiskt itu just med Hans Larssons filosofi och lyckades väl i sitt inträdestal. Invalet i akademien liksom ledamotskapet i Samfundet De nio gjorde stockholmsresor nödvändiga men

helst ville hon vara på Lilla Björka eller hos Flory Gate på det närbelägna Rösås, där hon hade ett rum stående. Där dog hon efter en tids sjukdom januari 1949 efterlämnande några inte avslutade men fina kapitel om Fredrika Bremer.

Det är en högklassig produkt om en fascinerande kvinna som Ulla Isaksson och Erik Hjalmar Linder skänkt oss.

Birgitta Lager-Kromnow

En prost i Nederluleå

Arne Nordberg, *Prosten, hans tid och hans socken. Albert Nordberg 1871–1954. Biografiska anteckningar.* Luleå 1981. 232 s.

Prosten Albert Nordberg var född i Medelpad som son till en snickarmästare och senare stadsarbetsförman, "stadsbas", i Sundsvall. Efter skolgång i hemstaden kom han till gymnasiet i Umeå och fortsatte där efter sina studier i Uppsala. Efter ett par tre års förordnanden i Lappmarken kom han att från 1901 verka i Nederluleå församling, först som 2:e komminister och slutligen som kyrkoherde fram till emeritusåldern 1947. Här bodde han kvar till sin död 1954. En av hans söner, fil. dr Arne Nordberg, tidigare välkänd särskilt genom sin stora biografi över Petrus Laestadius, har nu ägnat honom en minnesskrift. Den är skriven med mycken kärlek, men präglas samtidigt av en omsorg och akribi, som gör den till en värdefull personhistorisk källskrift. Ett personregister ger anvisning på alla dem som omnämnas (Bertil Waldén har dock både där och i texten råkat få sitt namn stavat med två l!).

Sitt särskilda värde får biografien genom den osparade möda som förf. nedlagt på att skildra de olika miljöer, i vilka den gamle prosten haft sin varelse under ett långt liv. Det sker delvis med hjälp av hans självbiografiska anteckningar och bevarade brev. Men detta material har kompletterats också ur andra källor. Även äldre generationer ägnas uppmärksamhet och de glimtar som i detta fall ges från det gamla Sundsvall men även från andra håll i landet förmedlar mycken värdefull, delvis skrämmande kunskap om de sociala förhållandena vid 1800-talets mitt. Också de uppgifter som lämnas om studiegång och kamratliv i skola och vid universitet är av intresse som vittnesbörd om hur förhållandena tedde sig från de studerandes synvinkel.

Självfallet har en huvuddel av boken ägnats åt Albert Nordbergs prästerliga gär-

ning som inte blott kom att omfatta själavården i egentlig mening utan även en mängd administrativa och organisatoriska uppdrag av skilda slag. Det står helt klart att prosten hade en mindre vanlig begåvning och väl även fallenhet för sådana angelägenheter. Han hörde med andra ord till den elit bland svenska prästerskapet som genom insatser långt utöver sina ålagda ämbetsplikter avsevärt har bidragit till det svenska samhällets stabilisering och utveckling.

Men prostens intellektuella begåvning och andliga vitalitet räckte till för ännu mera. Han kom också att gripas av intresse för äldre tiders förhållanden i den bygd, där han var satt att verka. Kanske började det med själva kyrkobyggnaden, den märkliga katedral som den mäktige ärkebiskopen Jacob Ulfsson låtit uppföra här uppe i norr som ett slags missionskyrka. Prosten har också största förtjänsten att dess inre med de medeltida kalkmålningarna nu framstår i all sin skönhet.

Men det stannade inte vid detta. Närmast genom en tillfällighet hade prosten kommit att intressera sig för innehållet i den stora arkivkista som förvarades i kyrkobyggnaden. Med stor energi grep han sig an med studiet av dessa handlingar och detta medförde i sin tur omfattande forskningar både i annat arkivaliskt material och i tryckta källor. Det ledde så småningom till utgivandet av det även bland fackmän högt värdesatta arbetet *En gammal Norrbottensbygd 1–2* (1928; ny uppl. 1965–70). Både långt tidigare och senare skrev Nordberg ett stort antal andra, delvis omfattande uppsatser, baserade på lokalhistoriskt material. En tyvärr dock inte alldeles fullständig bibliografi är tryckt i den andra upplagan av det ovan anförda huvudarbetet.

Om denna vittfamnande och inspirerande livsgäring ger Arne Nordbergs biografi utförligt besked. Men han har också på ett föredömligt sätt förstått att ge oss en vacker bild av faderns personlighet och umgänges-sätt i familjen och bland sina församlingsbor.

Gösta Berg

Vilhelm Moberg

Magnus von Platen, *Den unge Vilhelm Moberg. En levnadsteckning.* Sthlm: Bonniers 1978. 343 s.

Litteraturhistoriskt sett är detta en bok om hur Ville i Momåla blev Vilhelm Moberg, en spännande historia om en slingrande och stenig väg fram till genombrottet med Ras-

kens och de följande verken från 30-talets början. En omättbar läshunger hos pojken övergick till en lika obetvinglig skrivklåda hos ynglingen med många bakslag och mycket tråget arbete inom journalistik och populär förströelselitteratur innan den stora epiken tog form. Författaren Moberg kallar själv åren 1919–1927 för "min svåra förberedelses år", och det är nästan ett understatement. Samtidigt är denna bok, såsom framgår av titeln, en levnadsteckning, och som sådan hör den till de mest omsorgsfullt dokumenterade och nyanserat utformade i vår biografiska litteratur. I slutkapitlet karakteriserar förf. sin uppgifts svårigheter på följande sätt: "Den litteraturhistoriske biografikern är en jonglör, som försöker hålla flera bollar i luften. Han vill teckna diktarens levnadslopp. Han vill fånga den inre utvecklingen. Han vill karakterisera skrifterna. Slutligen vill han gärna visa sambandet mellan verken och diktarens individualitet och livsöde, läsning och samhällsliga miljö". – Här tillkommer ett speciellt källkritiskt problem. Som så många andra stora och små författare har Vilhelm Moberg bearbetat en myckenhet självbiografiskt stoff i sina verk både i direkt självbiografiska utsagor och i *fiction*. Han var också själv redan från ungdomen intresserad av att klarlägga flödet mellan liv och dikt och att lämna uppgifter om sig själv i en omfattning som kan föra tanken till Strindberg, även om han inte hemföll till dennes förrådiska vana att maskera romaner som förment självbiografiska dokument. Frågan om vad som är *Dichtung* och vad som är *Wahrheit* är alltså ovanligt tillspetsat i detta fall. Förf. analyserade sitt problem i en artikel i Svensk Litteraturtidskrift (1978, nr 1) och återkommer i delvis samma ordalag till saken i inledningen till sin bok. De självbiografiska romanernas bild kan avstämmas mot en redan tidigt rikt flödande korrespondens – även här finns en kvantitativ parallell till Strindberg. Platen har också lyckats uppspara och i vissa fall få personlig kontakt med bekanta och närstående ända från 20-talet.

Kvald och hetsad av sin skapardrift fann den unge Vilhelm Moberg vänner och förtroga, ja rentav biktfäder bland de lärare och journalister han kom i beröring med. Detta ger boken ett personhistoriskt intresse som sträcker sig utöver huvudföremålet. En av de förtroga är Martin Sjöstrand, redaktionssekreterare på Växjöbladet, när Moberg sökte sig dit 1919, och sedermera dess redaktör. Han har nedskrivit minnes-

anteckningar om sina relationer till dikteren under 1920-talet och underhöll korrespondens med honom långt fram i tiden. I en avskedsintervju när Moberg flyttade från Alvesta till Råsunda 1929 blir han redan geniförklarad. Men han kunde också skriva kritiska recensioner, som den eljest ömtålige dikteren saktmodigt tog emot. En annan är den fyra år äldre målarmästaren och bygdeförfattaren Sven Henning Almqvist. Som ledare för ett amatörsällskap i Klavreström framförde han 1922 Mobergs pjäs *Hjonelag skall med bönenman byggas*. Deras brevväxling hade börjat föregående år och fortsatte femtio år framåt. Här lik-som i breven till Sjöstrand yppar Moberg sina självtvivel och sina depressioner. Almqvist hade förlöst hans litterära talang, och 1926 efter den första verkliga succén i hans liv (den gällde lustspelet *Kassabrist*) skriver han, alltså deprimerad, till Almqvist, att han hade levt i en bitter vetenskap om att med undantag för Martin Sjöstrand och Almqvist inga människor längre trodde på honom. Andra som i ungdomen bistod med uppmuntran och tröst var den mycket äldre allmogeförfattaren Johan Göth, som utan konflikter rörde sig i ett ömtåligt konkurrensområde, samt en kamrat på Växjöbladet, Henning Hellvi, som bl. a. upplevde en spiritistisk period hos dikteren i början av 20-talet, då denne påstod sig ha fått kontakt med såväl Harald Blåtand som Katarina den andra av Ryssland!

Den som träffade Vilhelm Moberg i hans krafts och framgångs dagar kunde få intrycket av en överströmmande vitalitet, en frejdig kampanj och en suverän berättarglädje. Nu vet vi vad många visste redan tidigt, att detta bara var den maniska sidan av en läggning som i betydligt högre grad dominerades av svåra depressioner, dem inte ens litterära succéer kunde följaga. Svartalferna skulle följa honom livet ut, säger Platen. Han tillägger också, att den unge Mobergs brev ofta ger intryck av att ha skrivits av en åldring eller sjukling, som vet att hans tid är utmätt. Döden gick hela tiden bredvid honom och övermannade honom till sist när han kände skaparkraften sina. Så ger porträttet av den unge Moberg perspektiv ända fram till slutet. Författaren säger själv i inledningen, att hans bok "är tänkt som första delen av en levnadsteckning över Vilhelm Moberg". Det blir en väldig uppgift, om fortsättningen skall få samma proportioner. Men han har tydligen i hög grad fängslats av den åtminstone skenbart för honom väsensfrämmande dikteren.

Därför hoppas man livligt, att uppsåtet skall kunna förverkligas.

Sven Rinman

Verklighetens skaff och trähandtag

Sonja Erfurth, *Harry Martinsons barn-
domsvärld och Harry Martinson och vägen
ut*. Stockholm: Bonniers, 1980, 222 s. resp.
1981, 215 s.

Sonja Erfurth kartlägger i sina båda böcker verklighetsbakgrunden till *Nässlorna blomma* och *Vägen ut*, som omfattar Harry Martinsons sexton första växlingsrika år – hans barndom och uppväxt fram till 10 augusti 1920, då han mönstrade som sjöman. – Är det nu ur litteraturvetenskaplig synpunkt mödan värt att konfrontera en diktares liv med hans verk, att fördjupa sig i en författares verkliga platser och förhållanden, hans grogrund och rötter? Även en textcentrerad forskare som Peter Hallberg menar att "ett sådant studium kan kasta ljus över själva den poetiska arbetsprocessen, över författarens sätt att sovra och omvandla upplevelseprocessen". Just i detta avseende är Erfurths arbeten givande. De ger oss en inblick i en diktares verkstad, visar på hur omvandlingen från verklighet till dikt kan ske. Men de har mycket att ge därutöver.

Under två decennier har Erfurth med hjälp av omfattande arkivstudier, över 300 intervjuer, brevuppgifter och samtal med Martinson själv sökt rekonstruera den martinsonska verkligheten, hans upplevelser i en fattig miljö i en avsides skogsbygd på gränsen mellan Skåne och Blekinge, hans många och vidsträckta vandringar, hans läsning – allt som utgör "stoff" till dikt. Vad som framförallt ger ryggrad åt verket är intervjuundersökningarna, som påbörjades redan 1959. Där är Erfurths kriterier stränga och förebildliga. Hon arbetar med ett stort material, bedömer varje muntlig utsaga för sig och tar hänsyn till om den intervjuade är skildrad i någon av böckerna. Först då flera intervjuade personer yttrar sig på likartat sätt om förhållanden och händelser och dessa uppgifter i sin tur stöds av t. ex. samtida dokument godtar hon dem. Erfurth drar naturligtvis också nytta av tidigare författares rön. T. ex. Lars Ulvenstams Harry Martinson, ett utkast (1950), Georg Svenssons Harry Martinson som jag såg honom (1980) och framförallt Ingvar Holms Myter målningar motiv (1960). Hon är också väl förtrogen med martinsonlitteraturen i vidare mening och refererar till

forskare som Tord Hall, Johan Wrede och Kjell Espmark. Till detta fogar hon egna noggrant redovisade uppgifter. Hennes verk blir på så vis en summering av hur långt forskningen på området till dags dato har hunnit. Längre lär den väl knappast komma när det gäller personhistoria eftersom Martinson själv och många av de intervjuade nu är döda.

Sonja Erfurths *Harry Martinsons barn-
domsvärld* koncentrerar sig på bakgrunden till *Nässlorna blomma* (1935) och behandlar författarens första tretton levnadsår 1904–1917, hur han av socknen efter faderns död utackorderas på olika gårdar och slutligen kom att vistas på Jämshögs ålderdomshem. Från barndomshemmet i Nyteboda i Blekinge flyttade familjen 1909 till Skåne, som sedan blev deras hem till 1912. Under åren 1912–1915, när Martinson var mellan 8 och 11 år gammal utackorderades han på tre bondgårdar i Jämshögs socken: Gillesnäs, Alltidhult och Näbbeboda (motsvarande Vilmäs, Tollene och Norda i *Nässlorna blomma*). Erfurth går också in på hans vistelse på ytterligare en gård, som författaren inte har tagit med i boken. Slutligen kommenteras hans tid på ålderdomshemmet hösten 1916 till sommaren 1917.

Harry Martinson och vägen ut beskriver bakgrunden till *Vägen ut* (1936) och omfattar de tre år från 1917 till 1920 då författaren under ett stort antal rymningar och vandringar ströfvade omkring i olika delar av Sverige. Till sist mönstrade han 10 augusti 1920 på motorskonaren Willy i Göteborgs hamn. Man får här "verkligheten" bakom kapitlen Ekevik, Öxa och Mossen (arbetet med torven på Vakö myr), erfarenheterna från skeppsgossekapet i Karlskrona, från Majornas barnhem i Göteborg, tiden på bomullsspinneriet i Jonsered. Avsnittet "bildningskällor" som redogör för Martins-Harrys intresse för bilder och läsning är kanske särskilt väsentligt. I kapitel 14 för Erfurth med hjälp av Holms ovan nämnda arbete fram sin martinsonbiografi till 1927, då han börjar skriva på allvar, och belyser i korthet åren 1920–1927, då han var "luffare, arbetslös och sjöman". Värdefulla är också kapitlen "Harry Martinsons sysstrars öden i Sverige" och "Moderns och systrarnas öden i Amerika". Harry Martinson skrev *Nässlorna blomma* 1934–1935 och Erfurth tar upp Holms påpekande att de mörka stämningarna speglar författarens egen sinnesstämning under denna tid som präglades av utrikespolitisk oro och framförallt av kriser och stridigheter i hans äktenskap. Ar-

vet är en av de faktorer som hon dröjer vid. Där var Martinson ovanligt lyckligt lottad. I faderns släkt fanns poetisk begåvning, i moderns sinne för matematik och i båda släkterna en ovanligt god förmåga att minnas. Hon avlivar också en del myter som länge har hållit sig kvar, framförallt den att Martinson och hans syskon skulle ha sålts på fattigauktion. När det gäller psykologiska sammanhang är Erfurth mycket varsam och undviker slutgiltiga uttalanden. Ett tema som ständigt återkommer är moderns "svek" mot barnen, när hon far till Amerika och överger dem. Erfurth tecknar en bild av Martins föräldrars äktenskap, som också är ett försvar av moderns, Bettys, beteende och en förklaring till det. Martinsons minne av sin förtvivlade moderslängtan och sin besvikelse över moderns flykt gör att han i berättelsen har en benägenhet att göra bilden av modern orättvist mörk medan han däremot tonar ner faderns brutalitet. — Nässlorna blomma är i högre grad ett fantasiverk än Vägen ut som mera strikt följer verkligheten.

Erfurths båda böcker är illustrerade med 16 sidor väl valda fotografier. Vad man däremot saknar är person- och ortnamnsregister samt litteraturförteckning. Den otydliga kartskissen över Harry Martinsons hembygd är inte till stor hjälp för läsaren, inte ens om han har goda ögon, helst som inte ens landskapsgränsen Skåne/Blekinge finns utsatt. Harry Martinson är född i Nyteboda by, Jämshögs socken, i Blekinge alldeles på gränsen till Skåne. Landskapsgränsen skär rakt igenom byn.

Det är viktigt att ha klart för sig att författaren tillbringade sina första år i en avlägsen skogsbygd och inte i ett samhälle som Jämshög. Det var först när han var tolv år gammal, som han på egen begäran togs in på ålderdomshemmet där. Erfurth understryker vilken grundläggande betydelse födelsebygden och barndomsupplevelserna hade för Martinsons utveckling som diktare. "Kanske var det så mellan honom och hans bygd att längtan bort befäster roten, att allting flyter men att det ändå har sin rot" låter författaren Martin tänka i Vägen ut. Martinsons födelsebygd är särpräglad genom att den är en landskapsgräns men också för inte så länge sedan riksgräns, skiljelinje mellan Sverige och Danmark och skådeplats för hårda snapphanestrider. Göinge, benämningen på nordöstra huvuddelen av Skåne blir för Martinson ett nyckelord, ett slags diktarprovins, som han utvidgar och flyttar på allteftersom det passar

honom. Han säger i Blekinge (utg. som Bonniers julbok 1978) om Jämshögs socken att det "representerar med sin nordvästra del ett göingeblandat Blekinge med karg jord, fattigt folk, små materiella möjligheter, svärmod, religiositet", han beskriver hur Näbbeboda gård (Norda) ligger på en höjd i ett landskap, som är sammanplockat både från blekingska och nordskånska socknar. Göinge dyker upp i hans prosa och hans poesi också utanför barndomsskildringarna. I Resor utan mål talar han om att marken på pampas rör sig "som ljungen i Göinge under boskapens hovar".

Det är framförallt detta diktarens förhållande till hembygden och dess verklighet, som gjort Sonja Erfurths uppgift så tack-sam. I Blekinge betecknar Harry Martinson sig själv som verklighetsromantiker: som en sökare "med verklighetens skaft och trähandtag i handen". Erfurth är vederhäftig, varsam och kärleksfull i sitt letande efter detta "skaft och trähandtag". Med *Harry Martinsons barndomsvärld* och *Harry Martinson och vägen ut* har hon gjort en bestående insats för utforskandet av Harry Martinsons barndoms- och ungdomsår och hur dessa framställs i hans författarskap.

Ingalisa Munck

Svenskamerikansk tidskrift i genealogi

Amerikanernas intresse för sina "rötter" har nu givit upphov till kvartalstidskriften *Swedish American Genealogist*. Utgivare och redaktör är den kände svenskamerikanske personhistorikern Nils William Olsson vars forskningar kring svenska utvandrare 1820–50 givit oss två standardverk kring emigrationspionjärerna. Den intensivt verksamme f. d. diplomaten och historikern Olsson var f. ö. redan 1950 med och startade den fortfarande utkommande tidskriften *Swedish Pioneer Historical Quarterly*, som alltid varit ett måste för den som intresserar sig för svensk emigrationshistoria och begreppet Svensk-Amerika. Vid sidan av diplomatkarriären och författandet har Olsson dessutom hunnit med att 1976 grunda *Swedish Council of America*, som skall vara en samordnare av den svenskamerikanska organisationsfloran. Dess utmärkta informationsblad *Swedish Council News*, som uppger sig ha 25 000 läsare, har ävenledes Nils William Olsson som upphovsman och redaktör.

I sin anmälan till *Swedish American Genealogist* berättar redaktören att en svensk-amerikansk personhistorisk tidskrift länge

varit aktuell i en tid av växande intresse för släktforskningen. Från svensk synpunkt kan tidskriften te sig som ett vågstycke men den är ingalunda den enda etniskt orienterade representanten i USA:s enorma flora av genealogiska tidskrifter. Där finns t. ex. redan ett organ för norskorienterade släktforskare, *Norwegian Tracks*. *Swedish American Genealogist* presenterar sig för världen med 45 sidor, inneslutna av pryddt blå-gula pärmar med det genealogiska stamträdet som vinjetbild. Innehållet är en imponerande manifestation av redaktörens arbetsamhet. Han har nämligen själv skrivit samtliga fem uppsatser jämte avdelningarna "genealogiska spörsmål" och "litteraturrecensioner". Av anmälan framgår dock att vi i fortsättningen kan vänta oss fler författare. Från svenskt håll är bl. a. professor Sten Carlsson och fil. dr Erik Wikén i Uppsala och den kände släktforskaren Henric Söllbe i Norrköping vidtalade att ställa upp som medarbetare.

Trots att en författare skrivit allt är innehållet både omväxlande och lärorikt. Det är naturligtvis vinklat mot amerikaner och ägnar sig därför ibland åt problem som kan förefalla en svensk personhistoriker som elementära eller ointressanta. Då gäller det att komma ihåg att syftet är att hjälpa vår "okända släkt" i letandet efter rötterna och att vårt land och vår kulturhistoria är ganska så okända även bland svenskamerikaner. I en artikel diskuteras t. ex. de anteckningar om ägarens släktförhållanden som ofta infördes i familjebiblarna. Sådana medfördes på resan till Amerika och kan ge nyckeln till emigrantförsamlingens kyrkoarkiv i de fall där bibeln är den enda informanten om utvandargenerationen. Olsson behandlar också hur andra familjeklenoder, kanske en snusdosa av silver med inskription och uppgift om tillverkare, kan ge ledtrådar som sträcker sig århundraden bakåt i tiden. I en uppsats ges läsarna en spännande lektion kring uppkomsten av svenska personnamn. Först förklaras de patronymica, dvs. son-namn, som var det vanligaste namnskicket i äldre tid och kan bli nog så förvillande för den oinvigde, särskilt som de växlar generation för generation. Nils Anderssons son Olof får namnet Olof Nilsson osv. Sedan övergår Olsson till de släktnamn som började bli vanliga också bland icke-ståndspersoner under 1800-talets slut och som konfunderar i emigrations-sammanhang, eftersom utvandrarerna ofta ändrade sitt son-namn till ett familjenamn, ofta taget efter naturfenomen, Sjöstrand,

Lindholm, osv., i samband med emigrationen. I en ordlista förklaras den engelska betydelsen av de många lövträd och geografiska formationer som berikat de amerikanska namnregistren med en lång rad obehagliga svenska substantiv.

Efter fem år i Amerika kunde utvandrarerna anhålla om medborgarskap. Härvid upprättades personakter, naturalization records, som när de är detaljrika ger släktforskaren en lång rad persondata som kan leda honom till utvandrarens hemförsamling i Sverige. Före 1906 förvaras medborgarskapshandlingarna hos de olika county courts som var ansvariga för emigrantens naturalisering. För senare tid finns de tillgängliga på justitiedepartementet i Washington DC. Nils William Olsson har studerat de ansökningar om medborgarskap som mellan 1851 och 1870 lämnades in till myndigheterna i Rockford, Illinois, en av Mellanvästerns mest kända svenskstäder. De applikanter som är eller kan förmodas vara svenskar — namnformerna gör det ofta omöjligt att avgöra om en person var svensk, norsk eller dansk — har listats i en förteckning som börjar den 26 april 1852 med en Christopher Kittleson.

I ingressartikeln uppmärksammar *Swedish American Genealogist* att det nu gått litet mer än hundra år sedan redaktörerna Eric Johnson och C. F. Peterson gav ut den numera synnerligen rara historiken *Svenskarne i Illinois*. Denna grund för all kunskap om svensk invandring till Mellanvästerns första svenskstat ger förutom ett tusental biografier en bred framställning av den materiella och andliga odling som i imponerande omfattning utövades av de svenska pionjärerna i Illinois. Eftersom Eric Johnson var son till "profeten" Erik Jansson har avsnittet om dennes religiösa koloni Bishop Hill blivit ovanligt detaljerat och välvilligt. Sannolikt begränsade Johnson, som livet ut bar titeln "kapten" till minne av deltagandet i inbördeskriget 1861–65, sitt författarskap till detta avsnitt medan kollegan och bohuslänningen C. F. Peterson fick dra det tunga lasset. Denne var i hög grad uppgiften vuxen, eftersom han var en av Svensk-Amerikas verkligt begåvade skribenter. Längre fram i livet utgav t. ex. Peterson en historiebok och en lärobok i samhällskunskap tillrättalagd för svenskamerikaner. De många artiklarna i *Prärieblomman* och andra kalenderar och inte minst den mycket personliga boken *Sverige i Amerika* gjorde Peterson läst långt utanför Chicago, där han verkade som tidningsman mellan 1871 och sin

död 1901. Tillsammans med kapten Johnsson redigerade han t.ex. *The Illinois Swede*, som bytte språk och namn till *Nya Verlden* strax innan den flyttades till Chicago. Eric Johnson var däremot av lika orolig läggning som sin far och flyttade ständigt mellan svenskbygderna, hela tiden i färd med att starta nya tidningar som han efter ett tag tröttnade på och övergav. När han 1919 slutade sina dagar i Omaha kunde han se tillbaka på en journalistkarriär som låtit ett dussintal svenskamerikanska tidningar se dagens ljus.

Dessa begåvade tidningsmäns tyngst välgande insats är boken *Svenskarne i Illinois* som Nils William Olsson ägnar en ingående analys. Han påpekar att författarna ingalunda var historiker av facket utan journalister med snabba pennor. Alla personuppgifter måste därför, om möjligt, kontrolleras. Kvartalstidskriften *Swedish American Genealogist* är ett imponerande uttryck för Sverige-intresset i dagens USA. När detta intresse som här samlas upp av en ledande personhistoriker blir tidskriften inte bara ett intresse för svenskamerikaner utan för alla som är intresserade av svensk personhistoria.

Ulf Beijbom

Anteckningar från kriget

Professorn i rättshistoria vid Uppsala universitet Karl Gustaf Westman intar en bemärkt plats bland de dagboks- och memoarförfattare som vi i mycket har att tacka för vår kunskap om svensk utrikespolitik under andra världskriget. Representativa utdrag för åren 1939–1941 publicerades 1972 av Krister Wahlbäck i *Regeringen och kriget* och nu föreligger i sin helhet K. G. Westmans *Politiska anteckningar september 1939–mars 1943* utg. av professor Wilhelm Carlgren. Stockholm: Berlings, Arlöv 1981, 237 s. (del 6 i *Handlingar från Kungl. Samfundet för utgivande av handskrifter rörande Skandinaviens historia*).

Redan under första världskriget gjorde Westman som ecklesiastikminister i Hammarströms regering 1914–17 tämligen regelbundna anteckningar om överläggningar och förhållanden inom regeringen. Han återupptog verksamheten när han 1936 som representant för bondeförbundet blev utrikesminister i Pehrsson-Bramstorps "semmesterregering" och fortsatte den som justitieminister i först Per Albin Hanssons "röd-gröna" koalitions- och efter december 1939 i hans samlingsregering. I augusti 1943

tvungade ohälsa Westman att lämna regeringen; han avled i januari 1944. Avsikten är att utge också anteckningarna från tiden före andra världskriget.

Intet tvivel om att Westman är både en god historiker – anteckningarna präglas i regel av precision och sinne för väsentligheter – och en säker stilist som vet att formulera sig. Däremot gör han personligen knappast något sympatiskt intryck. Hans inställning till flertalet människor är nedlåtande, i bästa fall välvilligt nedlåtande. Och Westman förefaller alltför övertygad om att i kraft av sin historiska skolning äga en överblick som är andra förmenad. Med tanke på hans självproklamerade fördomsfrihet blir det desto mera stötande när läsaren möter utslag av ren antisemitism som i återkommande anspelningar på kabinettssekreterare Bohemans (halv-) judiska börd och i formuleringen att Torgny Segerstedts "judiska älskarinna" hade "undanträngt" Segerstedts själ och "ersatt den med en jude-själ". Westman vill också tillskriva utrikesminister Günther vagt antisemitiska omdömen; vad gäller Boheman motsägs de av Gunnar Häggblöf (recension i *Göteborgs-Posten* 14 jan.) och överensstämmer föga med vad man annars vet om Günther.

Westmans anteckningar är, påpekar Carlgren, "förda i etapper". Först korta, ofta under pågående överläggningar gjorda, noteringar. Dessa har sedan utarbetats till "en sammanhängande och litterärt anspråksfullare text", vilken ofta tillförs ytterligare sakuppgifter. Vissa omständigheter ger vid handen att utskrivningen stundom har skett tämligen sent. "Vid sådan sen nedskrivning kunde onekligen", skriver Carlgren, "tillfälle ges till justeringar och reflektioner för att styrka författarens realism och framsynthet".

Ett exempel på sådan "efterrationalisering" erbjuder av allt att döma Westmans anteckningar kring 9 april 1940. I anteckningen daterad 8 april heter det: "Det är klart att tyskarna ämna handla under natten. I morgon får vi se." Även om det inte kan bevisas följa mycket för att det här rör sig om ett litterärt arrangemang som ger dramatik åt framställningen men som från andra synpunkter ter sig diskutabelt.

Anteckningarna april–juli 1940 hör annars till det värdefullaste hos Westman. Smått klassisk är skildringen av samtalet på Slottet 9 april mellan ett antal statsråd samt kungen och kronprinsen med Gustaf V som stannar i tapetdörren och "tämligen otåligt" kallar på kronprinsen vilken "höll på

med det tämligen trögkörda företaget att bearbeta Bramstorp till förmån för sina lyriska (Wahlbäck har läst 'krigiska') synpunkter". Påfallande är Westmans flera gånger dokumenterade negativa syn på kronprins Gustaf Adolf, detta i motsats till hans uppskattning av kung Gustaf. Det kan nämnas att konsulten Nils Quensel hade samma inställning.

Också anteckningarna från de kritiska dagarna i mitten och slutet av maj – då regeringen avvisade det tyska kravet på vapentransitering till Narvik – är av största värde; bortsett från deras rent sakliga innehåll förmedlar de känslan av överhängande katastrofhot med det upplevdas intensitet. Orosmolnen ligger också tunga över regeringens diskussioner om Sovjetunionens planer mot Finland sommaren 1940 och den svenska politiken i händelse av ett nytt ryskt angrepp.

Men redan överläggningarna hösten 1939 med den hetsiga duellen mellan Sandler och Wigforss om Sverige, Finland och Åland skildras klart och koncist, med känsla för väsentligheter. Självt befinner sig Westman i stort sett i politikens mittfält och står väl ett streck till vänster om partiledaren Pehrson-Bramstorp, i den mån dennes ståndpunkt låter sig fixeras.

Sammanfattningsvis kan sägas att K. G. Westman i sina anteckningar ger en mycket god helhetsbild av hur den svenska regeringen fungerade under några allvarsfyllda år. Man möter tongivande statsråd i karaktäristiska situationer. Den temperamentsfulle försvarsminister Sköld med återkommande vredesutbrott åt olika håll – utan att det sedan händer något. Den passionerat bleke Wigforss, av Westman betraktad med världsvis skepsis. Den hetsige Gustav Möller, den något beskäftige Gösta Bagge. Och slutligen Per Albin Hansson, den föga talföre centralgestalten för vars personliga egenskaper man anar en växande respekt hos Westman.

Det finns hos oss tyvärr ingen motsvarighet till engelsmannens "cabinet file" från regeringens överläggningar under andra världskriget. När de är som bäst kan K. G. Westmans anteckningar tjäna som en ersättning.

Boken har ett personregister som tyvärr behäftas av vissa brister. Så har t. ex. redaktören Al Vanner (s. 129) i registret förvandlats till författaren Allan Vannérus. För Gustaf V hänvisas endast till de sidor där namnet är utsatt, däremot inte till de

talrika ställen där Westman skrivit "kungen".

Ulf Brandell

En öländsk återvändare i retrospektiv

Hur ofta har jag inte uppgivet måst konstatera att emigrationsforskningens skriftliga källmaterial sviker? Jag har läst brevsamling efter brevsamling, ögnat igenom dagböcker från utvandrarepoken och studerat ett rikhaltigt fotomaterial – ändå har det enskilda emigrantödet ständigt gäckat mig. Den levande individen har hållit sig dold bakom de folkliga skrivschablonernas noli-me-tangere. I sådana stunder väljsnär emigrationsforskaren intervjun, på ljudband eller som uppteckning, med dess säregna förmåga att återge känsla och upplevelse. Historikern är av tradition misstänksam mot ett så subjektivt och opreciserat medium som muntligt vittnesbörd. I och med att brett folkliga fenomen som utvandring och folkrörelser börjat utforskas har emellertid fackhistorikern måst acceptera intervjun som hjälpmedel. Numera beklagar emigrationsforskarna uppriktigt att de inte långt tidigare insett värdet av etnologens "oral history". Under de många år vi brottats med skriftligt källmaterial har nämligen tusentals sagesmän hunnit lämna det jordiska.

Intervjun ligger väl till för en journalist. När redaktör Anders Johansson i Kalmar började intressera sig för utvandrarepoken var det givet att han skulle forska på ljudbandsmikrofonen i hand. Forskningsfältet låg på andra sidan Kalmarsund, på Öland som upplevde en sällsynt intensiv amerikafeber under 1800-talets sista decennier och detta sekels början då emigrationsintensiteten tävlade med Irlands.

Anders Johansson träffade en av Ölands många återvändare, förre småbrukaren Einar Eklöf, född 1893 i Sandby socken och på ålderns höst bosatt i Färjestaden. Eklöf visade sig vara den ideale informanten med fantastiskt minne, berättarglädje och ägare av stora kompletterande samlingar brev, dagböcker och bilder. Anders och Einar kom att tillbringa hundratals timmar på den långa vandringen genom en öländsk amerikafarares och återvändares liv. Resultatet av den märkliga resan, som också innebär en ettårig vistelse i Einars invandrarbygd för Anders Johansson, föreligger nu i boken *Mitt liv. I Sverige och Amerika och i Det stora kriget berättat för Anders Johansson* (LT:s förlag, 1981, 206 s.). Det är

en märklig bok, som närmast påminner mig om Nordiska museets arbetarminnen men så mycket mer levande och detaljspäckad. Knappt någon gång tidigare har ett vanligt svenskt emigrantöde fått tillfälle att exponera sig i ett dylikt helformat. Det är svårt att veta vem som skall vara tacksmäst, Johansson för att han mötte Eklöf eller sistnämnde för att han vid 98 års ålder presenteras detta minnesmärke över sitt liv. Vanligt emigrantöde? Naturligtvis har alla emigrantöden en unik kärna, vilket inte hindrar påståendet att ett visst schema upprepade sig i flertalet livsmöster. Med undantag av de blodiga upplevelserna i första världskrigets Frankrike 1917–19 förefaller mig Einar Eklöf passa ganska väl in i schablonen för en öländsk bondpojke som utvandrar, sparar en slant och återvänder till fädernetorvan. Också i Einar's fall hade fadern och otaliga släktingar och vänner varit i Amerika. Under två USA-perioder hade fadern sparat ihop inte mindre än 5000 riksdaler. Det var en tingens ordning på sekelskiftets Öland att unga män, ja även som i faderns fall familjeförsörjare, skulle göra transoceaniska arbetsvandringar till de höga arbetslönernas USA. Därför emigrerade Einar Eklöf med föräldrarnas välsignelse i april 1912. Han kom att stanna ett dussintal år i "Det förlovade landet" och återvände i november 1924 som en på erfarenhet men knappast pengar förmögen man.

När Anders Johansson i denna vackra bok – sällan har jag sett bättre amerikabilder – ger oss ett praktiskt bevis på intervjuens spännvidd tillkommer äran i minst lika hög grad den eminente berättaren Eklöf. Minnena är distinkt profilerade, mänskliga och miljöer lever och fascinerar som i en naturalistisk roman. Det måste ha varit frestande för den i högsta grad skrivkunnige författaren att ta steget fullt ut och skapa en färgsprakande roman. Men Anders Johansson blev för fäst vid informanten för att bedra honom på hans livs historia. *Mitt liv* har därför blivit en dokumentärskildring av händelser som Johansson lyssnat och levt sig in i om och om igen för att komma berättaren och skeendet så nära som möjligt. Som en sentida Zola har Johansson känt sig tvingad att se och känna de lokaler som utvandrar, soldaten och återvändaren Einar Eklöf rört sig i. Detta har säkrat Johanssons förankring i det skeende han nu rekonstruerar med huvudpersonens egna ord.

Stora delar av *Mitt liv* kan nu läsas som etnologi. Bokens kristallklara minnessek-

venser från fattigdomens Öland speglar ett arbete och liv som tycks oss lika avlägset som medeltiden. Ändå upplevdes detta i en fortfarande levande sagesmans barndom: I det vindpinade isolatet Öland levde gamla arbetsmetoder, sorger och glädjeämnen kvar längre än på de flesta håll i övriga sydsverige. – De sällsynt levande minnena från amerikaresan via Malmö, Esbjerg, England, New York och Kanada till Seattle ger en intensivare beskrivning av den långa resans spänning och vedermödor än vad jag tidigare kunnat läsa mig till ur detta amerikabrevens favorittema. Einar Eklöf blev som så många andra svenskar i USA:s nordväst skogsarbetare. Berättelsen om arbetsliv och teknik vid hanterandet av de enorma trädjättarna har om möjligt ändå större kulturhistoriskt värde än minnena från barndomens Öland. För första gången bibringas jag här en klar bild av en "lumberjacks" tillvaro i staten Washingtons urskogar vid tiden för första världskriget.

Einar Eklöf kom med i det stora kriget därför att han blivit arbetslös genom de många strejkerna. Men han sögs också med av den äventyrsdallrande patriotismen, han tyckte att Uncle Sams finger på den berömda affischen pekade just på bondpojken från Öland. Därmed ramlade Eklöf ned i den gigantiska malström som ingen kom ur annat än som död, invalid eller med starkt förändrad personlighet. De skrämmande minnena har säkert förstärks av att Eklöf i Johanssons sällskap besökt de gamla slagfälten och krigsmonumenten i Flandern och Frankrike. Eklöf var i allt den perfekta soldaten som var med om typiska soldatfuffens och alltid lydde order. Han blev nästan blind av senapsgas och sårades tre gånger under en attack rakt mot de tyska kulsprutorna. Att Eklöf överlevde eller undgick invalidisering får ses som ett mirakel. Därför kunde han återvända till Seattle som krigsdekorerad korporal och med tackbrev från general John Pershing. Han fick t. o. m. deltaga i segerparaden genom Manhattan. Vid återkomsten till brodern Emil och hans familj i Seattle kände sig Einar svårt sjuk. Doktor Silverberg undersökte och utfärdade dödsdomen: "Jag skall ge dig sex månader, sedan blir det ett hål i jorden, hjärtat är dåligt och lungorna angripna". Einar blev förbannad och for upp till skogarna kring Mount Rainier, där landsmannen John Engström gav honom jobb på brädgården. Strax före jul var Einar tillbaka hos doktorn som undersökte och konstaterade: "Lungorna är bra och hjärtat är som på en

gammal häst. Får det vara så här så tar det aldrig slut”.

Det förefaller egendomligt att en man som riskerat livet för Amerika, blivit amerikansk medborgare, lärt sig språket och funnit en utkomst i de friska skogarna kring Seattle, där hundratals svenskamerikanska vänner bodde, höll fast vid tanken på att återvända till den karga efterblivenhetens Öland. Vid tjugotalets begynnelse började brev från fadern komma, där denne uttryckte sin önskan att Einar skulle komma hem och överta gården. Där fanns också ungdomsvännen Constance Sjögren, som vuxit honom nära i hundratals brev. Trots att han nyss förlorat 3 000 dollars i en bankkrasch och att USA mer än någonsin lockade med drömmen om pengar beslöt sig Einar Eklöf att återvända. Resan tillbaka tecknar sig dock i mörka färger. I novembermörkret 1924 kom han tillbaka till barn- och ungdomens öländska småbrukarliv. ”Jag borde ha väntat med hemresan till 1929, när depressionen började. Hade jag varit kvar till dess kunde jag haft 5 000–6 000 dollars med hem istället för drygt 8 000 kronor”, grämde sig återvändaren under den första tiden i den hembygd som kändes så främmande. Det var dock ödesbestämt att en oförvagen man som Einar skulle finna sig till rätta igen och utvecklas till en framgångsrik ölandsbonde. Att han sällan ångrat sitt återvändande ger ålderdomens fräscha minnesgo-belång bevis för.

När man läst Anders Johanssons bok inställer sig reflektionen att gamla fattig-Sverige var ett på människokraft rikt land. Valfärdsstaten hade varit otänkbar utan osentimentala karlar som Einar Eklöf.

Ulf Beijbom

En pedagog ser tillbaka

Torsten Husén, *En obotlig akademiker. En professors memoarer*. Stockholm (tr. i Borås): Natur och Kultur, 1981, 222 s.

För en recensent, som är van vid att syssla med memoarer från 1700- och 1800-talen och på sin höjd har nått fram till författare av Konrad Adenauers och Herbert Tingstens generation, känns det en smula ovant att granska en självbiografi, som är skriven av en praktiskt taget jämnårig f. d. nationskamrat (f. 1916). Frågan reser sig, om det inte hade varit klokt av Torsten Husén att låta memoarskrivandet anstå, till dess den egna aktiva livsgärningen blivit någorlunda avslutad och överblickbar. Den skildring som nu föreligger bär ganska starka spår av

att vara tillkommen under en tillfällig paus mellan andra arbetsuppgifter (jfr s. 7). Detaljkontrollen tycks inte ha varit särskilt noggrann. Genom att exempelvis förlägga Gustav Stresemanns död till 1926 i stället för 1929 (s. 20) skapar författaren en viss osäkerhet hos läsaren, när det gäller dateringen av tidiga politiska minnen. Mycket bristfälligt är personregistret, som varken upptar alla de personer som är nämnda i boken eller ger hänvisningar till alla de ställen, där de registrerade personerna är omtalade.

Torsten Husén är emellertid en flyhänt och skicklig skribent, och hans bok är underhållande, inte minst för den, som ibland upplever igenkännandets glädje. Ett sympatiskt drag är att författaren – som inte drar sig för att på titelbladet använda så inopparat beteckningar som ”akademiker” och ”professor” – inte gör någon hemlighet av sin önskan att bli professor. Denna önskan förverkligades i hans fall redan vid 37 års ålder. Husén gynnades av att hans huvudämne, psykologi med pedagogik, seglade i medvind under 1950- och 1960-talen, med en rad nya akademiska tjänster som följd.

Trots den snabba framgången har Husén inte helt kommit över sin ungdoms bitterhet över den första tidens befodringsmötigheter. Samtidigt som han ser på sig själv med en viss måttfullhet och inte helt utan självironi, har han svårt att förlåta dem som i olika sammanhang ställt sig kritiska till honom. Ibland är han påtagligt orättvis, t. ex. när det gäller statistikprofessorn Carl-Erik Quensel, en hedersman utan den böjelse för enkla intriger som Husén tycks vilja tillvita honom.

Husén har varit med om mycket och har vunnit åtskilligt erkännande, kanske mera utomlands än hemma (jfr s. 92), och vad Sverige beträffar mera bland politiker än bland universitetsfolk. Han berättar trevligt om sina många resor och om människor som han har träffat. Hans egen vitalitet, receptivitet och produktivitet går som en röd tråd genom framställningen. Vad man saknar är en allmänt överblickande själv-rannsakan. Vad har författaren velat åstadkomma? I vad mån har han lyckats? Har han själv förändrats under loppet av sin bana? Dylka frågor ställs inte, men läsaren skulle gärna vilja ha dem belysta.

En del betraktare har tyckt sig kunna finna en ganska klar förändring i Huséns allmänpedagogiska attityder under senare tid. Han nämner själv, att hans forne konkurrent och mångåriga meningsmotståndare

Wilhelm Sjöstrand – påfallande ogeneröst behandlad i boken – någon gång på 1970-talet uppfattade Husén som "en syndare som nu kommit till insikt om sin förvillelse" (s. 80). Detta påstående återges utan någon kommentar.

Nog förhåller det sig så, att Husén på äldre dagar har deklarerat en annan syn på vissa centrala utbildningsfrågor än under sin tidigare bana, när han på många håll uppfattades som ett slags pedagogisk-vetenskaplig garant för efterkrigstidens skolpolitik. Som en vändpunkt kan man föreställa sig striden kring det betänkande, som 1965 framlades av lärarutbildningssakkunniga (LUS), med Husén som en av de drivande ledamöterna. En viktig punkt i betänkandet, framhåvt i Huséns skildring (s. 82 ff.), var att universitetens roll för utbildningen av ämnes- och klasslärare skulle förstärkas; Husén själv skulle helst ha sett att hela utbildningen hade förlagts till universiteten. Ett annat moment, inte nämnt av Husén men mycket uppmärksammat vid universiteten, var förslaget om en förstärkning av gymnasielärarutbildningen. En rad instanser, även de tunga fackliga organisationerna, följde LUS, men dess reformkrav, vilkas förverkligande utan tvivel skulle ha kunnat bli mycket gagneliga för universiteten, strandade på Skolöverstyrelsens och Universitetskanslersämbetets motstånd. För Husén måste det ha varit en viktig upplevelse att stöta på denna klara motsättning mellan hans egen i princip universitetsvänliga ståndpunkt och de ledande utbildningsteknologernas mot universiteten minst sagt snäva inställning. Det hade varit intressant att få detta problem analyserat av Husén själv. Hans skolpolitiska bana har troligen varit mera skiftesrik och spänningsladdad, än de i och för sig intresseväckande memoarerna ger besked om.

Sten Carlsson

Smärre recensioner

Gunnar Jarring, *Memoarer 1939–1952*. Bonniers 1981. 256 s. Universitet – militär underrättelsetjänst – omhändertagande av utländska makters intressen som chef för B-avdelningen på den svenska beskickningen i Teheran – chargé d'affaires i Addis Abeba – envoyé i New Delhi och

Teheran. Gunnar Jarring hann med många sysslor och befattningar under de tretton år, som han skildrar i sina Memoarer 1939–1952. Han skriver humoristiskt och underhållande och läsaren får en god inblick i vardagsarbetet på svenska utlandsrepresentationer. Illustrationerna är utmärkt. Flera av världens storheter skymtar förbi. Mest levande är teckningen av Haile Selassie I, den etiopiske kejsaren, och likaledes är avsnitten om den svenska beskickningens och det svenska biståndets begynnelse i Etiopien åren efter andra världskrigets slut de mest givande.

Intressanta är också Jarrings insidesblickar från den militära underrättelsetjänsten. Han noterar i detta sammanhang kritik från militärt håll mot den diplomatiska rapporteringen som militär underrättelsekälla. Man kan nog tillägga, att den militära rapporteringen inte den heller alltid motsvarade försvarsstabens förväntningar.

W. M. Carlgren

Signe Höjer, *Mellan två världskrig*. Falköping: Gummessons Tryckeri AB, 1981, 203 s.

I sin senaste bok fortsätter Signe Höjer (SH) att berätta om sitt liv och de miljöer hon levat i. Den här gången möter vi henne och hennes familj under den tid, då de bodde i Skåne på 1920- och 1930-talen. Hennes man Axel Höjer, sedermera generaldirektör i Medicinalstyrelsen var professor i Lund 1926–30 och därefter 1930–35 förste stadsläkare i Malmö, SH:s födelse- och uppväxtstad. Hon skildrar deras umgänge, vardagsliv, semesterresor och engagemang i socialt och ideellt arbete, inte minst hennes eget i fredsrorelsen (Internationella kvinnoförbundet för fred och frihet).

Många kända personer inom kultur, politik och vetenskap passerar revy, ibland kanske på ett alltför rapsodiskt sätt. Kända namn får ge glans åt framställningen.

När hon beskriver de människor hon mött mot bakgrund av deras miljö, arbete och engagemang blir hennes personskildringar som mest levande. Det gäller t.ex. skildringen av teckningslärarinnan Anna T. Nilsson. När hon pensionerades 1929 började för henne "livets äventyr", dvs. en mängd resor för att få sin bok om världens fredsrorelser 1815–1927 översatt till olika språk. Ett annat exempel gäller hennes mans kamp för att hejda utbrottet av en smittkopps pandemi i Malmö 1932. Han har själv skrivit om detta i sina opublicerade

memoarer, som förvaras i riksarkivet. SH använder sig också av dem ibland.

Som helhet betraktad är denna bok lik-som hennes tidigare lättläst och medryc-kande skriven, om än i förhållande till tidi-gare böcker något tunnare i miljöskildring-arna.

Till bokens förtjänster hör ett personre-gister och en förteckning över använd litte-ratur.

Ann-Katrin Hatje

– I slutet av 1981 utkom vol. IV (s. 609–766) av teol. dr Gunnar Ekströms vackra och omsorgsfulla arbete *Kyrksilvret i Västerås stift*, omfattande pastoraten Sala–Söderbärke. Här kan man läsa, hur det medeltida kyrksilvret försvann till herr Eskils gemak eller löpande utgifter under Gustaf I, eller hur det senare omgjordes till nya kyrkokärl, såsom när en medeltida kalk och patén i Stora Tuna omgjordes till en ny kalk 1754–56. Kyrkstölder vållade också förluster, såsom i Sura 1851. Det nuvarande beståndet har köpts av församlingen eller tillkommit genom gåvor av föreningar och enskilda. Så skänkte drottning Sophia Mag-dalena 1778 en uppsättning kärl till Solle-rö nya kyrka, som fått hennes namn. Skidlö-paren P. E. Hedlund, som vann Vasaloppet 1926, erövrade samma år en vandringspo-kal, som han skänkte till dopfunt i sin hem-socken Särna. Den medeltida kalken i Stora Tuna och den ännu bevarade 1300-talskal-ken i Romfartuna hade den klassiska in-skriften "De vera vite fert hoc vas pocula vite" med sin tänkvärda ordlek på "De vera vite" (Av det sanna vinträdet) och "pocula vite" (ung. livets dryck), men in-skriften har tyvärr blivit felöversatt (jfr min rec. i PHT 1978, s. 159).

Trots det myckna arbete som nedlagts på identifiering av donatorerna återstå ännu gåtor, som varken dr Ekström eller rec. kunnat lösa. I Säter finns en vinkanna, som skickligt sammansatts av två äldre dopskå-lar. Den ena donerades 1645 och bär givar-nas vapen och initialer, nämligen G I W och släkten Wredes vapen (i kluven sköld en krans med fem inflätade rosor) samt E K B och ätten Crusebjörns vapen (en fanbä-rande björn). Att de senare initialerna be-teckna landshövdingen Peter Kruses dotter Elisabet, som 1650 gifte sig med Benjamin Magnus Nortman, samma år adlad Crone-borg, har aldrig betvivlats. De förra ini-tialerna måste rimligen beteckna hennes för-re man. I B. M. Croneborgs reduktionsakt (nr 41) i Kammararkivet hade Otto Adel-

borg funnit en kvittens av 8/2 1647 (pag. 40, avskrift pag. 62), där Elisabet Crusebjörn redan kallas fru (se Elgenstiernas Ättartav-lor IX, s. 268 f.). Gunnar Ekström hade sedan i Västerås domkapitels protokoll fun-nit, att hon 9/9 1646 fått skilsmässa från en Johan Wred (Västerås stifts herdaminne II: 1, 1971, s. 621). Försök att finna honom i andra handlingar ha hittills varit fä-fänga. Hur han ville framstå för den Cruse-björnska familjen kan man se av den lista över Peter Kruses barn, som meddelas i C. G. Roman, Sätters stad och socken ... 1759 (utg. av Carl-Axel Hallström, 1921), s. 54–55, med anledning av en svit glasmålningar: "Georg Julius Wrede, kammarherre wid hofvet". Att han icke var son till livlän-daren Henrik Wrede är klart, men han kan ha hört till släktens Köln-Westfaliska hu-vudgren, som förde samma vapen (jfr Ge-nealogisches Handbuch des Adels: Frei-herrliche Häuser A III, 1959, och A XI, 1979). Men eftersom domkapitelsprotokol-let kallar honom Johan Wred, voro kanske både adelsnamnet, förnamnet och kammar-herretiteln egenhändiga förbättringar. En Olof Jönsson Wreedh från Södertälje blev krigsfiskal i Krigskollegium 1640 och dog 1660 (Johan Kleberg, Krigskollegii historia, 1930, s. 60), vilket visar, att namnet inte var unikt.

Jan Liedgren

– Landshövdingen Knut Sparre (1835–1929) efterlämnade vid sin död en självbio-grafi, som Sparreätternas släktförening ge-nom sin ordförande Lars Sparre givit ut för sina medlemmar under titeln *Minnen och anteckningar av en åttiöaring. Lands-hövdingen friherre K. U. Sparre* (1981, 197 s.).

Knut Sparres minnen är förmodligen nedskrivna för de närmaste och släkten, men ändå har de ett inte obetydligt intresse för utomstående. Den strikt kronologiska framställningen, uppenbarligen på grundval av dagboksanteckningar, ger inblickar i samtida levnadsförhållanden och samhälls-arbete under ett långt liv. Redan skildring-arna av ungdoms- och utbildningsåren med informatorsundervisning, dåtidens rotting-pedagogik och tiden som kadett på Karl-berg med både dess pennialism och färgstar-ka examensväsen är läsvärda långt utanför släkten.

Att utan förmögenhet leva på dåtidens officerslöner på subalternnivå var som be-kant omöjligt (kring 1860 hade en underlöjt-

nant 300 och en kompanichef 1000 kronor om året – Knut Sparre tjänstgjorde 1860 c:a 100 dagar – medan han som nyanställd nivellör vid järnvägen hade en årslön om 1650 kronor). Den unge officeren valde i stället järnvägen, och under de mest expansiva årtiondena i svensk järnvägshistoria får vi följa honom som arbetsledare ute vid järnvägsbyggena i landet, som driftschef för ett av distrikten och slutligen vid centralförvaltningen i Stockholm. Dessa 36 år av svensk järnvägsuppbyggnad, sedda ur den praktiske arbetsledarens synvinkel, utgör givetvis en för den utomstående tung del av Knut Sparres minnen.

Sparres karriär skulle avslutas med ett decennium, 1896–1906, som landshövding i Jämtlands län. Även här dominerar hans intresse för resultatpolitik, för konkreta lösningar av de praktiska frågorna, och minnena handlar här framför allt om länets närings- och kommunikationsfrågor, där han uppenbarligen kände ett stort engagemang – med sina förbindelser kunde han positivt bidra till byggandet av Inlandsbanan och ge Norrland ett nattåg (som förkortade restiden från Stockholm till Östersund från 24 timmar till ungefär hälften). Under några år av vårt decenniums inledning deltog han i riksdagsarbetet i första kammaren och stod utan bindningar närmast de frisinnade men motsatte sig indelningsverkets avskaffande. Riksdagsarbetet var dock parenteser i hans arbete i Jämtland, dit han snabbt återvände för vad han såg som sin huvuduppgift.

De många glimtarna från tidens umgängesliv och familjen har förmodligen störst intresse för släkten, medan särskilt hans inblickar i 1800-talets intensiva samhällsuppbyggnad och levnadsförhållanden gör boken läsvärd för en bredare läsekrets. Man beklagar att utgivaren inte haft möjlighet att förse den med personregister.

Ingemar Carlsson

– Årgång 1980 av *Svenska släktkalendern* har utkommit 1980 på Bonniers förlag och omfattar 477 sidor. Årgången är den åttonde i den nya följd. För fjärde gången i följd utkommer kalendern med två års mellanrum. Det är att hoppas den kan publiceras lika regelbundet även för framtiden. Antalet släkter denna gång är 87. Därav är 25 nytillkomna. Redaktör är som tidigare Ullagreta Carlsson och redaktionskommitténs sammansättning har inte heller undergått någon förändring.

En intressant nytillkommen släkt är Tullander. Snickarmästaren Jöns Olsson från

Tullstorp i södra Skåne utvandrade på 1860-talet till Ryssland och antog namnet Tullander. Hans ättlingar blev framgångsrika inom affärslivet i S:t Petersburg. Släktens medlemmar lämnade sedermera landet. Flera återflyttade under senare delen av 1930-talet till Sverige och blev bosatta i Stockholmstrakten.

Numerä förekommer att de inledande släkthistorikerna begagnas till att förteckna barn som antagit moderns släktnamn. Ett exempel på hur dessa uppgifter lämnas med, som det förefaller, stor precision ger historiken till släkten Lovén, vilken sedan föregående redovisningstillfälle kompletterats i detta avseende.

Förkortningar av allmänt intresse – liksom förkortningar avseende utmärkelser – förtecknas i särskilda register. Om sidan 398 i kalendern tas som exempel, förekommer där förkortningarna KTH och SAS, som förklaras i registret, under det att SIGAB och SPP, såsom mindre vanliga, förtydligas i texten. På samma sida förekommer även förkortningen BFA. Om dess innebörd lämnas dock ingen upplysning.

Vid en anmälan av en tidigare årgång av släktkalendern nämndes ett antal släkter vars medlemmar gjort insatser i samhället som motiverar att släkten presenteras i kalendern. Några namn på släkter med anknytning till västra Sverige som Block, Bondestam, Malmeström och Sandblad kan nämnas denna gång. – Släkter vars namn antagits i detta sekel bör nu i ökad utsträckning kunna införas i kalendern.

Åke Lilliestam

Tidskriftsöversikt

Dalarnas hembygdsbok 1980 är helt ägnad åt Otilia Adelborg. Anne Marie Rådström har skrivit om henne som barnens konstnär och en pionjär för folklig kultur (se särskild recension av Gösta Berg i detta häfte).

I *Hembygden 1980–81* porträtterar Oscar Hedlund, under rubriken Präster, kyrkfolk och kyrkofromhet i Dalsland, bl.a. Nils Brelín, Erik Erland Ullman, Jöns Fryxell, Petrus Petri Ekelund, Anders Hedrén, K. J. Alén, Johan Ferlin, Anders Niklas Beckman, Lars Magnus Engström, Gottlieb

Constantin Piltz och prästhustrun Kristina Maria Sillén.

Fataburen 1980. Jonas Berg skriver om Dräktdockor – Hazelius' och andras. Med början vid världsutställningen i Paris 1867 utställdes från svenskt håll dockor i folkdräkter. Dockorna var gjorda av skulptören C. A. Söderman. När Hazelius 1872 planerade ett etnografiskt museum i Stockholm fick dockor iklädda nationaldräkter en framträdande plats när museet året därpå öppnades. – Ett arbetarhem från 1890-talet beskrivs av Elisabet Stavenow-Hidemark. Nordiska museet kom 1978 över ett möblemang i en arbetarbostad från slutet av förra seklet. Edit Andersson (f. 1894) hade behållit sina föräldrars möbler och i detalj möblerat sitt rum som de hade haft det. – Brynolf Hellner skildrar umakaren Erik Perssons liv i Bollsjö by i Folkärna socken i Dalarna. Erik Persson (1707–1794) idkade vad man kallade handaslöjd vid sidan av jordbruket. – Rolf Kjellström skriver med utgångspunkt från några tämligen oansenliga föremål i museets samlingar om Johan Alfred Björling och Evald Götrik Kallstenius. 1892 ledde dessa en expedition med sorgligt slut till Grönland, i syfte att utforska den okända delen av polarbassängen norr om Nordamerika. – Om svensken Georg Scheutz' och dennes son Edvards 1837–43 konstruerade räknemaskin, berättar Michael Lindgren. Maskinen har till sin konstruktion närmare beskrivits av Lindgren i en uppsats, Georg och Edvard Scheutz' första differensmaskin återfunnen, i *Dædalus 1980*. – Schatullmakaren i Härjedalen Jöns Ljungbergs (1736–1818) liv och verk presenteras av Maj Noderman.

Genealogiska Samfundets i Finland Årsskrift 1980. I juni 1640 utfärdade generalguvernören över Livland och Ingermanland Bengt Oxenstierna anvisningar för en undersökning som assessorn vid Dorpats hovrätt David Kämpe skulle genomföra i Narva, Nyen och Ivangorod. Undersökningen hade samband med de svenska förhoppningarna att kunna leda Rysslands handel över Ingermanland i stället för över Archangelsk. Till sin rapport fogade Kämpe förteckningar över invånare i de tre städerna med uppgift om deras respektive verksamhetsområden, var de var födda, hur länge de bott eller varit borgare i staden och varifrån de flyttat. Dessa listor har ett betydande personhistoriskt intresse och Torsten

G. Aminoff har publicerat förteckningarna över borgarna i Narva och Nyen med inledande kommentarer och källkritiska betraktelser. – Oscar Nikula har förtecknat de finländska städernas riksdagsmän som deltog i frihetstidens riksdagar, stad för stad och riksdag för riksdag. Uppgifter ges om bl. a. riksdagsmännens födelse- och dödsår, yrke och vilka riksdagsutskott eller deputationer de invalts i. Naturligtvis bygger Nikula till stor del på Viktor Millqvists stora arbete från 1911, Svenska riksdagens borgarstånd 1719–1866, som han dock har kunnat komplettera, och i många fall har tidigare felaktiga uppgifter rättats till.

Genos 1980. Ett led i svenska kronans strävan att efter freden i Stolbova knyta Kexholms län närmare till riket var grundandet av nya städer. En sådan var Salmis nordost om Ladoga. Till stadens första borgmästare utnämndes 1634 Henrik Blanckenhagen som också hade till uppgift att stå för gränsbevakningen i Karelen. Under den korta rubriken Blanckenhagens porträtteras borgmästaren av Alf Byman. Blanckenhagens ursprung och släktens vidare öden får även sin belysning.

Kungl. Gustav Adolfsakademiens årsbok 1980, Saga och sed har minnesord över Dag Strömbäck, Sven T. Kjellberg, Cari Johansson, Sven Drakenberg, Axel Gjörës, Gösta Hasselberg och Sigurd Gustavson. – Gun Widmark analyserar Fredmans epistlar och frågar sig om Tegnér's karaktäristik (de bevingade orden om en sorg i rosenrött) täcker hela sanningen. Hon menar att Bellmans epistlar – även de till synes mest djupsinniga – av samtiden kan ha uppfattats som roande.

Föreningen Gamla Halmstads årsbok 1980. Om Clemet Guldsmid är inte så mycket känt. Man vet dock att han 1517 var borgmästare i Halmstad. Från honom följs släkten på mans- och kvinnosidan 500 år framåt i tiden i en undersökning av Sven Tengnäs. Det visar sig att flera intressanta personer kan leda sin härkomst tillbaka till sagda guldsmid. Ett exempel är Michael Wexionius, som 1640 blev professor vid Åbo akademi och 1650 adlad med namnet Gyldenstolpe. Ett annat är biskopen i Lund Enevald Svenonius. – Om Christian Gernandt, född i Kalmar 1831 berättar Eric Hägge. 1855 köpte Gernandt Hallandsposten och 1862 gjorde han sitt livs stora satsning med

veckotidningen *Familj-Journalen*, fr. o. m. 1864 förvandlad till månadstidskriften *Svenska Familj-Journalen*. — Om C. J. L. Almqvists Halmstad-resor och landsflykt skriver Ludvig Kollberg. Almqvist hade sedan studieåren en god vän i Halmstad, kammarråtsrådet Daniel Ferdinand Stockenberg. Kollberg hävdar att Almqvist när han i Stockholm planerade sin flykt utnyttjat vänskapen med Stockenberg för att komma över ett utrikes pass. — 1903 emigrerade en halmstadspojke vid namn Edvin Nilsson till Amerika. Han slog sig ner i södra Californiens ökenområden, där han förvärvade jord och lyckades få öken att blomstra. Grunden var lagd för välstånd åt hans efterkommande. Eric Häge har för sin skildring av Nilssons äventyrliga start i det nya landet kunnat bygga på dennes omfångsrika dagbok.

Kring Kärrnan. Helsingborgs museums publikation 1980. Att den heliga Birgitta under sin livstid besökt Helsingborg har inte tidigare varit känt. Bakgrunden till detta besök redovisas av Curt Wallin.

Historisk tidskrift 1980 presenterar sig med ny färg (blå) och illustrationer på häftesomslagen. Årets första utgåva (ett digert dubbelnummer) är utformad som en jubileumsskrift i anledning av att Svenska Historiska Föreningen fyllde 100 år. Karl-Gustaf Hildebrand skildrar Emil Hildebrands avgörande betydelse för föreningens tillkomst. Den grundades således 1880 med Hildebrand som sekreterare och redaktör för tidskriften. Han redigerade de 25 första årgångarna 1881–1905. — Herman Schück redogör i en lång och innehållsrik artikel, *Historisk Tidskrift* från sekelskiftet till 1960-talets början, för samspelet mellan forskarna, föreningen och dess tidskrift. — Erik Lönnroth ger minnesbilder från sin 19-åriga ordförandetid i föreningen (från 1958). — Sten Carlsson analyserar tidskriftens innehållsmässiga förändringar. Han pekar bl. a. på att den kanske viktigaste skillnaden mellan förr och nu gäller socialhistoriens plats. Vidare tecknar han, som föreningens nuvarande ordförande, nuläge och framtidsperspektiv. — Temat för det tredje häftet är kvinnohistoria. Av särskilt personhistoriskt intresse är Birgitta Odéns uppsats om kvinnliga historieforskare från Ellen Fries och framåt. Odén analyserar deras ämnesval, vilka problemområden och pro-

blemställningar de arbetat med och deras sociala situation inom historikersamhället.

Av bidragen i *Historisk Tidskrift för Finland 1980* kan nämnas Kari Tarkiainens utförliga presentation av de Finckeska kopieböckerna. 1707 överlämnade vicepresidenten i Åbo hovrätt Sven Leijonmarck åtskilliga arkivalier till riksarkivet i Stockholm. De härrörde från Kankas gård i Masku socken nära Åbo, som under 1500-talet och 1600-talets första hälft varit stamgods för en gren av ätten Horn (av Kankas). Särskilt avskrifterna från 1500-talet är föremål för Tarkiainens intresse, eftersom enskilda personers kopieböcker från Vasatiden med i huvudsak politiskt innehåll är sällsynta. Denna äldre del av arkivet tillhörde ståthållaren på Nyslott Gustav Fincke (ca 1510–56) och hans son, ståthållare på samma slott, Gödick Fincke (ca 1545–1617). Via gifte hade dessa handlingar funnit sin väg till Kankas. — Decemviri Suiones benämner Ohto Manninen en uppsats som behandlar en grupp personer som verkade anonymt i Sverige 1940–41 med målsättningen att skapa ett statsförbund mellan Sverige och Finland. Grunden för verksamheten var nordism och svensk nationalism och som påtryckningskanaler användes betydelsefulla politiker från både Sverige och Finland. Manninen, som tidigare behandlat detta ämne, bemöter här den kritik Stig Jägerskiöld riktat mot hans teser i HTF 1979: 1.

Hälsingerunor 1980. Gertrud Christmanson biografier Greta Rodenstam, Hudiksvallsskildrare, lyriker, historiker m. m. — Stormanssläkter i Hälsingland och deras gårdar i Norrala kallar Urban Sikeborg sitt bidrag, där han presenterar ägarlängder för gårdarna Svartvik nr 1, Näsby nr 1 och Kungsgården nr 1.

I *Jämten 1980* kan av personhistoriskt intresse bl. a. Folke Starkmans skildring av Fridolf Anderssons (storspelman från Selet) liv och musik nämnas. Starkman hävdar att Andersson var en av vårt lands allra skickligaste utövare av folkmusik, men också kanske en av de mest anonyma. Han föddes 7 maj 1886 på Japptjärnsnäs i Strömsnäs by i Stugums socken. Av Erik Magnus Näs-lund fick Fridolf Andersson lära sig den polskteknik som han blev ensam om. — Anton Svensson gör ett vänporträtt av konst-

nären Torger Saether, verksam särskilt i Jämtland. Han föddes emellertid i Stockholm 1902 och först efter några år flyttade familjen till Östersund. Efter realexamen för Saether som 19-åring till Österrike och studerade tre år vid konstakademien i Wien. Det var landskaps-, porträtt- och kanske framför allt figurmålning som han helst ägnade sig åt. I början av 1950-talet återupptog Saether ett konstförfarande, som han lärt sig under studietiden, s.k. monotypi. Efter ett produktivt liv dog Saether 62 år gammal.

Karolinska Förbundets Årsbok 1979–1980 ger minnesteckningar över Ingel Wadén och Gösta Hasselberg. – Ett tvistemål mellan överstelöjtnant Carl Rotkirch och generalmajoren Anders Lagercrona har tilldragit sig Ulla Johansons intresse. Tvisten gällde ersättning för en häst med mundering som tillhört Carl Rotkirch. Hästen skulle Lagercrona under slaget vid Poltava ha lagt beslag på för egen del. – Gunnar Jarring har ut den sovjetiske historikern Ervin Petrovitz Zinners arbete, Sibirien i 1700-talets västeuropeiska resenärers och lärdes meddelanden, översatt de kapitel som behandlar de karolinska krigsfångarnas insatser för utforskandet av Sibirien. – James Cavallie har gett ut ett memoarfragment av Samuel Åkerhielm d. y. I den av Cavallie författade inledningen, där Åkerhielms viktigaste politiska insatser även tecknas, konstateras att levernesbeskrivningen endast sträcker sig fram till sommaren 1715 då Åkerhielm var 30 år gammal, men den har ändå historiskt intresse och underhållningsvärde.

Kulturen 1980. Den reklamsinnade Georg Karlin, museets skapare och dåvarande chef, planerade att till invigningen av Kulturens egendom Östarp förära kronprinsessan Louise en skånsk folkdräkt "den vederbörigen utrönta gamla skånedräkten". Hur denna dräkt knåpades ihop och Karlins dräkthistoriska studier i samband härmed belyses av Britta Hammar. – 1975 inköpte Kulturen ett möblemang ritat av Carl Malmsten, ett skänkskåp, ett bord, en soffa och sex stolar. Med dessa furumöbler hade Malmsten vunnit pris på Hemutställningen på Liljevalchs 1917. Med denna utgångspunkt beskriver Maj Fehrman den svenska mästernickarens utveckling och kritikerens syn på hans verk. – Vitalisering av proportionerna är ett programuttalande av silversmeden Wiwen Nilsson, som hyllade

den osmyckade enkelheten. Om honom och två formgivare inom boktryckarkonsten, tysken Jan Tschichold och svensken Anders Billow, har Bengt Bengtsson skrivit. Han tycker sig ha funnit slående likheter mellan dessa och Nilsson, både när det gäller deras respektive bakgrunder och verk. – Under rubriken Kring några vävnader på Baltiska utställningen har Märta Lindström bl. a. behandlat Märta Måås-Fjetterströms vävnad Sankt Göran och draken. Den har utförts 1914 under konstnärinnans Vitsjöperiod.

Kyrkohistorisk årsskrift 1980. Sven Kjöllers ströms bidrag, Sankt Sigfrid, Sigfridslegenden och Växjö stift, tar upp de omdiskuterade frågorna om uppkomsten av Växjö stift, Sigfrids legenden och dess olika versioner samt Växjö stifts biskopskrönika. – Några anteckningar av en diplomariutgivare är underrubriken på Jan Liedgrens bidrag, Ärkebiskop Birger som latinsk prosastilist. Birger Gregersson valdes 1366 till ärkebiskop, men var dessförinnan under kung Albrekts tre första år dennes kansler. Liedgren menar att Birgers redan kända litterära talanger också avspeglar sig i kungabreven på Albrekts första tid. I varje fall måste det ha varit fråga om en man med grundlig beläsenhet och stilistisk förmåga, konstaterar Liedgren. – Som vanligt avslutas denna skrift med en mycket utförlig recensensionsavdelning med en i vid bemärkelse kyrkohistorisk inriktning.

Svenska Linnésällskapetets årsskrift (årg. 1975–1977) innehåller bl. a. en uppsats benämnd Linné och Wargentín av Carl-Johan Clemedson, som behandlar vänskapen mellan Linné och astronomen, befolkningsstatistikern och Vetenskapsakademiens sekreterare Pehr Wilhelm Wargentín (1717–1783). 124 brev från Linné till vännen finns bevarade, däremot inga från Wargentín. Denne kunde stundom vara kritisk mot Linné, som emellertid – trots att han i vanliga fall hade svårt att tåla kritik – inte tog illa vid sig. Vänskapen mellan dessa två storheter grumlades aldrig. – Under rubriken Från Ölandsfloristikens ungdomsår skriver Åke Lundquist om tidiga botaniska studier på Öland med start från Abraham Ahlquist (1794–1844). – Bo Rydén har givit ut Carl Johan Gethes dagbok från en resa till Ostindien 1746–1749. Gethe biograferas också av Rydén. – Några linnéanska ex libris kallar Birger Strandell sitt

bidrag som innehåller åtskilligt av personhistoriskt intresse. — Ett bidrag av Carl-Johan Clemedson, Linnaeus, Moraeus och Sveden, föranledes av Linnésällskapets besök på Sveden i Dalarna. Linnaeus svärfar, Johan Moraeus, ägde detta och Linnaeus gifte sig där med Sara Lisa 1739. Genom giftet blev Linnaeus befryndad med de kända släkterna Benzelius och Svedberg. — I sitt bidrag, Omkring Sigrid Undset och hennes ändelige livsledsager Carl von Linné, har Christianne Undset Svarstad beskrivit hur Sigrid Undset, som var mycket intresserad av botanik, i Linné fann sin andlige vägvisare. Hon besökte flera gånger Sverige och följde i Linnés fotspår under en resa till Gotland 1936. 1940 besökte hon Linnés Hammarby.

Lychnos. Lärdomshistoriska samfundets årsbok 1979–80. Årsboken inleds med en nekrolog över Sten Lindroth författad av Gunnar Eriksson. — I Den sista striden med underrubriken Om en svensk pacifist från 1600-talet beskrivs två "radikalpacifisters" öden av Ronny Ambjörnsson. De två var Paul Felgenhauser (1593–1679) från Böhmen och Anders Kempe (1622–89) från Sverige. Dessa opponerade mot den ökade byråkrati och kontroll av befolkningen, som följde i krigens och de växande arméernas spår. Kempe översatte Felgenhausers skrifter men publicerade även egna. — En annorlunda tolkning av Olof Rudbecks berömda föreläsningsprogram 1679, Om ingenting, ger Gunnar Eriksson. Rudbecks avsikt med detta program har ansetts vara att driva med sina professorskolleger i Uppsala men Eriksson menar att det inte endast var fråga om en enkel satir. — Om engelsmannen Edward D. Clarke's och italienaren Giuseppe Acerbis upptäcktsresor i Norden 1798–1800 berättar Henrik Sandblad.

Elbogen. Malmö fornminnesförenings tidskrift 1980. Einar Bager har studerat Haqvin Bagers kassabok som med vissa luckor sträcker sig från 1767 till 1779. Spannmålsinköpen dominerar men under rubriken diverse redovisas utgifter för hushållet, löner till husfolket, inköp av redskap m.m. — 1840-talet innebar för Malmö Teater slutet på den långa Djurströmska epoken. Vad som hände sedan, repertoar och skådespelare, skildras av Ragnar Gustafson i en artikel benämnd Malmö Teaters 1840-tal. — Kjell Å. Modéer berättar om David Nehr-

man och Malmö. Nehrman (adl. Ehrenstråle) intar en central plats i den svenska rättshistorien. Han föddes i Malmö 1695 och dog i Småland 1769. 1721–1753 var han professor i svensk och romersk rätt vid Lunds universitet.

Marinmuseum. Aktuellt 1980. Mats Widenborg har skildrat förberedelsearbetet bakom Vega-expeditionen 1878. Uppsatsen bygger i huvudsak på i Marinmuseum bevarade brev, från 18 juni 1877–12 mars 1878, från fartygschefen på Vega Louis Palander till premiärlöjtnanten, sedermera sekonden på Vega, Eric Brusewitz. — Holger Frykenstedt redogör för Fredrik II:s brors, prins Henriks, besök i Karlskrona i början av augusti 1770. Prinsens syfte med sin sverigeresa var att sammanträffa med sin syster, drottning Lovisa Ulrika.

Nordisk Tidskrift för bok- och biblioteksväsen 1980. Om en dikt som skalden Johan Runius 1706 uppvaktade Gabriel Lilliehöök med, berättar Christian Callmer. Dikten är avtryckt i Erik Noreens Runius-upplaga (2. Sthlm 1934, s. 47–53). Callmer har i KB funnit ett manuskript till denna som i många stycken skiljer sig från den tryckta. Manuskriftet erbjuder bättre läsarter. — Under rubriken Erland Hjärne om Adolf Ludvig Stierneld som historieförfalskare skriver Paul Sjögren om de papper i den stora Hjärneska samlingen (1959 kom denna samling till Uppsala universitetsbibliotek), som belyser Hjärnes forskning rörande Stierneld. — Wilhelm Odelberg har biograferat Uno Willers.

I Föreningen pressarkivets vänners (stöd-förening för Sveriges pressarkiv i riksarkivet) verksamhetsberättelse för 1980 finns en längre uppsats av personhistoriskt intresse författad av förre DN-medarbetaren och föreståndaren för dåvarande Sveriges pressarkiv och pressmuseum Sven Jansson. Artikeln bär den något kryptiska rubriken O.A. Om K. A. och A.B., SvD. På Nisses etta 1901. Utgångspunkten är en karikatyrteckning av O.A. Till vänster i bilden står Knut Agathon Wallenberg, VD i Stockholms enskilda bank, i mitten, liggande på ett bord, hårt nedtryckt av ett enormt strykjärn som Wallenberg håller i sina händer, ligger Aftonbladets redaktör Harald Sohlman, ur vars mun en stråle rinner som det

står 20000 på. Strålen rinner ner i en tratt, märkt Svenska Dagbladet, som hålles av Ernest Thiel, verkställande direktör i Stockholms diskontbank och förläggare av sistnämnda tidning från starten 2 maj 1897. Utifrån en analys av teckningen görs ett försök (som lyckas) att datera och placera in denna i sitt historiska sammanhang. Skildringen ger viktiga bidrag till den på grund av källäget i många stycken ofullständigt kända sekelskiftesperioden i Svenska Dagbladets historia.

Sancte Christophers Gilles Chroenica 1980 innehåller bl. a. en mycket utförlig förteckning över brev och dagböcker i Kalmar stifts- och gymnasiebibliotek sammanställd av Lillemor Widgren. Av de något över 1000 brev som redovisas är 68 skrivna av Samuel Älf till Martin Georg Wallenstråle, 50 av CC Gjørwell till Jonas Carl Linnerhielm och 39 av J E Wikström till Abraham Ahlqvist. Breven till Linnerhielm behandlar företrädesvis konst och litteratur, breven till Wallenstråle biblioteks- och kyrkliga frågor och breven till Ahlqvist historieforskning. I den senares autografsamling finns även ett antal brev av teaterhistoriskt intresse.

Scandia 1980. Svensk immigration till Danmark av hantverkare, arbetare och tjänstefolk började i liten skala under 1840-talet, ökade avsevärt under 1860-talet och kulminerade under den följande 20-årsperioden. En del av denna immigration berörde Bornholm som egendomligt nog kunde registrera en relativt större invandring än övriga danska län. Om denna svenska immigration åren 1850–1914 skriver Rich. Willerslev, som konstaterar att majoriteten av de svenska immigranterna var män, och i de flesta fall utbildade arbetare. De hade framför allt utvandrat från Kristianstads, Blekinge och Malmöhus län. – I skuggan av storstrejken, Krigsmakten och den militära föreningsrätten rubricerar Tom Ericson sin uppsats om den föreningsrättsliga strid som Svenska Underbefälets Riksförbund och Svenska Underofficersförbundet var inblandade i 1909. Från officershåll kände man sig hotad och förbjöd det lägre befälet att tillhöra organisationerna. Detta föranledde Karl Staaff att ifrågasätta om det fanns en fri föreningsrätt genom att anmäla översten E. Oxenstierna för JO. Efter en lång process frikändes denne men de lägre

befälskårens föreningsrätt erkändes också. – Christer Winberg granskar Herbert Tingstens idéhistoriska framställning och metod i dennes monumentala verk om den svenska socialdemokratis idéutveckling. – Vidare kan nämnas att Alexander S. Kan intresserat sig för Ryssland och de rysk-svenska relationerna i ljuset av den svenska publicistiken från frihetstiden och den gustavianska tiden, Viking Mattsson för amor och barnafödande i Malmö 1750–1850 och Lars Niléhn för agrar intressepolitik i en uppsats benämnd Från bondeförbund till centerparti.

Scandinavian Journal of History 1980. Birgitta Ericsson har behandlat ämnet Central Power and the Local Right to Dispose over the Forest Common in Eighteenth-Century Sweden. Hon visar hur en församling i södra Norrland kunde häva ett beslut som fattats av Bergskollegium. Beslutet sågs som ett lagbrott och ett överträdande av gammal sedvana. Det fanns två sätt att överklaga, antingen via den byråkratiska vägen eller via riksdagen. Församlingsborna i Bollnäs gick bägge vägarna. Landshövdingen var skyldig att hjälpa alla vars rätt trätts för när. I praktiken var det de lägre tjänstemännen som agerade och de tog också, som landsfiskalen Nils Örner, ställning för bollnäsborna, men detta hjälpte inte och man vände sig till riksdagen. Riksdagsledamöterna från Hälsingland och hela bondeståndet solidariserade sig med Bollnäs och stödde församlingens krav. Nämndemännens betydelse på det lokala planet kommer väl fram i studien.

I Släkt och Hävd 1980 redogörs för Genealogiska föreningens syn på namnlagsutredningens betänkande Nya namnregler (SOU 1979:25). – Torkel Nordström redogör för sina egna och sina syskons anor. – Till hjälp för de släktforskare som vill forska i invandrarnas ursprungsländer har nu en första förteckning över institutioner och genealogiska sällskap i utlandet publicerats. – Om skräddaren Johan Hagelin (1778–1852), som under sina levnadsår tvingades dela rum med jämnåriga änkor och ogifta mödrar på fattighuset, skriver Björn Hagelin. – Information om släktforskning vid Stifts- och landsbiblioteket i Linköping lämnas av Allan Ranius. – Bertil Thunberg berättar om sin släkts ursprung i Småland i en längre uppsats benämnd Häreadsdomaren Pehr Pehrsson i Ishult.

Sankt Eriks Årsbok 1980. Helgeandsholmen har fått stort utrymme i årets publikation. Göran Dahlbäck har ägnat sin studie åt Helgeandshuset — en välgörenhetsinrättning i det medeltida Stockholm. Tommy Wadsten har studerat farmaci och metallurgi på Helgeandsholmen under 1600-talet och Anders Odman har skildrat denna holmes medeltida utveckling. — Göran Sidenbladh pekar i sitt bidrag, Arkitekter och murmästare i äldre tider i Stockholm, på att förhållandet mellan murmästare och arkitekter var oklart, vilket ledde till ibland rätt svårartade konflikter. — Erik Gustaf Westman kom 1939 i tjänst i Stockholms stadshus. 1962 blev han stadsjurist och chef för juridiska avdelningen. 1973 började han teckna ner sina minnen, men redan året därpå dog han. De porträtt av stadshusprofiler som förekommer i anteckningarna har nu publicerats. Bland dessa kan nämnas Zeth Höglund, Yngve Larsson, Erik Hildebrand, Oscar Larsson, Gottfrid Björklund, Johan Bergvall, Hjalmar Mehr, Hans von Heland och Walfrid Frank.

Svensk Litteraturtidskrift 1980. Rolf Arvidsson skriver om legendbildningen kring Frans G. Bengtsson som den beskrivits av Ivar Harrie i dennes biografi *Legenden Bengtsson* (1971). — Med utgångspunkt från de skiftande recensionerna av Per Gunnar Evanders, Se mig i mitt friska öga, analyserar Ingrid Nettervik Evanders författarskap. Dennes romaner ses som bitar i ett stort romanbygge. — Lars Aneer har i Göteborgs universitetsbibliotek, där det finns åtskilliga handskrifter av Hjalmar Söderberg, funnit en ofullbordad novell med titeln Religionsamtal hos generalkonsuln. I sin inledning till utgåvan tidfäster och kommenterar Aneer "historietten". — Björn Sundberg har under rubriken Hjalmar Söderberg och Nietzsche bl. a. redogjort för de svåra metodproblemen en jämförelse mellan Söderbergs skrifter och Friedrich Nietzsches tänkande för med sig. Författaren räknar med att Söderberg varit djupt förtrogen med flera av Nietzsches skrifter, bl. a. Also sprach Zarathustra. — Allan Löfgren återger utdrag ur den korrespondens den finlands-svenske skalden Bertel Gripenberg (1878–1947) under åren 1906–1945 förde med författarkollegan i Sverige Gustaf Lindqvist (1872–1946). — I den totalt bortglömda diplomaten och romanförfattaren Carl Peter von Heidenstams liv har Stig Wikander forskat. Heidenstam var en svensk diplo-

mat som inte kunde svenska och levde största delen av sitt liv i Grekland. Hans på franska författade böcker blev aldrig uppmärksammade i Frankrike. Hans lilla litterära produktion har enligt Wikander endast en viss betydelse genom att den står i samband med tre mera kända författares verk, Sir James Moriers, Fredrika Bremers och släktingen Verner von Heidenstams. — Ingemar Algulin har studerat naturmotiv i den unge Hjalmar Gullbergs lyrik. — Det religiösa viljetänkandet kallar Thomas Anderberg sitt bidrag om Vitalis Norström och Hjalmar Söderberg. Vitalis Norström var den filosof som Söderberg oftast återkom till.

Sörmlandsbygden 1980. Om soldater och soldattorp vid det indelta Södermanlands regemente skriver Evert Wahlberg under rubriken Det var på Raskens tid. — Robert Murray har gjort några marginalanteckningar om Karl August Nicanders och Erik Sjöbergs (Vitalis) strängnästid. Dessa var de första av de s.k. Strängnäsromantikerna, vilka haft det gemensamt att de under 1800-talets första decennier varit elever i det gamla gymnasiet. Nicander och Vitalis var redan under skoltiden mycket nära vänner.

Uppland 1980. Under rubriken Uppsala år 1792 — dröm och verklighet har Ola Ehn analyserat en av de mest intressanta och innehållsrika avbildningarna av Uppsala stadsbild före fotografiets tid. Det är en akvarell från 1792 utförd av den franskfödde arkitekten och målaren Louis Jean Desprez (1743–1804). Tavlans är nära 3 meter lång och nära 7 decimeter hög och tillkommen för att illustrera arkitektens storslagna, men väl utopiska, förslag till ombyggnad av Uppsala slott och Slottsbacken.

Varbergs museum. Årsbok 1980. Henrik Jern har skildrat tapetfabrikören och kyrkomålaren Jacob Magnus Hultgrens liv och verksamhet. Under en period från 1600-talets slut till c:a 1800 försågs ett stort antal kyrkor i Västsverige med takmålningar. Detta är väl belyst av tidigare forskare som emellertid stannat vid den tidpunkt detta måleri började urarta. Utvecklingen efter 1800 får i Jerns uppsats representeras av Hultgren som trots allt präglad många kyrkomiljöer i varbergstrakten. Bara detta mo-

tiverar ett närmare studium av Hultgren, även om hans målningar är av frapperande låg kvalitet, fastslår Jern.

Kungl. Vetenskaps- och vitterhets-samhället i Göteborg årsbok 1980 innehåller minnestal över Adolf Anzelius, Gösta Ottervik, Bengt Rosengren, Bernhard Lewin, Sven Dahl, Hannes Hyrenius och Hadar Berglund.

Vetenskapssocieteten i Lund 1980 innehåller förutom minnesord över Bernhard Karlgren, Sven T. Kjellberg, Franz Blatt, Tage Ahldén, Krister Gierow och Anders Sundquist bl. a. en studie av Hugo Yrwing betitlad Lauritz Weibull och den käll-kritiska metoden.

Värmland förr och nu 1980 ägnar en omfångsrik uppsats åt träsnidaren Olof (Ola) Eriksson (1852–1942), bror till bildhugaren Christian Eriksson. Författare är Lennart Karlsson – vars doktorsavhandling behandlade romansk träornamentik i Sverige – som 1977 fick i uppdrag att inventera Erikssons hem i Taserud. – Konstsmeder och krukmakare i Arvikatrakten presenteras av Barbro Soyer. Bland alla konsthantverkare som passerar revy kan främst nämnas just Christian Eriksson som visade Ragnar Östberg på det kunnande som fanns i Arvika. Det var tack vare honom som många konstsmeder från Värmland kom att arbeta på Stockholms stads- hus. Bland övriga namn kan nämnas Ragnar Myrsmeden, Lisa Morell, Märta Rockström, Alf Lindh och Carl Gustav Ericson.

Från bergslag och bondebygd 1980. Örebro läns hembygdsförbunds årsbok. En fotograf som till stor del arbetade dokumentärt var Sam. Lindskog (1872–1953). 1912 flyttade han sin fotografiska verksamhet till Stortorget 18 i Örebro. Han reste även runt i länet och fotograferade folk och få, natur och byggnader och arbetsmiljöer. Fotografen, hans arbetsmetoder och en samling av hans arbetarbilder presenteras av Christina Svanberg-Lundgren. – Garverier och garvare vid Svartån har undersökts av Kerstin Arcadius. Vid mitten av 1800-talet hade Örebro en ledande ställning i landets garverinäring. Två av garverierna tillhörde de största i landet.

Österbotten 1979 (tr. 1980). Efter fredsslutet 1809 förlades ryska trupper på olika håll i Finland i städerna och på landsbygden. Ryska trupper i Vasa i Österbotten inkvarterades under uppehållet i stadsbornas bostäder. Den börda som därigenom lades på befolkningen upplevdes som betungande. Kejsaren fattade visserligen redan 1811, efter framställning från finländskt håll, ett principbeslut om att kaserner skulle byggas – enligt C.-B. J. Petander, som undersökt förhållandena i årsboken, "på lämpliga ställen". Det skulle emellertid dröja flera årtionden innan en stenkasern omsider uppfördes i Vasa. Såväl stadens brand som det påbjudna namnbytet till Nikolaistad hade för länge sedan ägt rum när kasernen omsider 1866 stod färdig att tas i bruk. Byggnaden äger bestånd än idag.

Rättelse

till H. Gillingstam, Utomnordiskt och nordiskt i de äldsta svenska dynastiska förbindelserna (PHT 1981:1), s. 22, not 62: Uppgiften, att E. Winkhaus, Ahnen zu Karl dem grossen und Widukind in 765 Ahnenstämmen, ej skulle uttala sig om vem som var far till Katarina, Rikissa och Ingeborg, beror, såsom påpekats av Regierungsrat Arnold Berg, Rendsburg, på ett missförstånd. Winkhaus uppger, att fadern var Birger jarl.

Hans Gillingstam

Förkortningslista

AA	Arbetarrörelsens arkiv
AK	Riksdagens andra kammare
DS	Diplomatarium Suecanum
HT	Historisk tidskrift
KB	Kungliga biblioteket
NTBB	Nordisk tidskrift för bok- och biblioteksväsen
PHT	Personhistorisk tidskrift
RA	Riksarkivet
SBL	Svenskt biografiskt lexikon
StvT	Statsvetenskaplig tidskrift
UUB	Uppsala universitetsbibliotek
VHAAH	Vitterhetsakademiens handlingar

Personregister

- Acerbi, Giuseppe, resande i Norden, italiensk lantjunkare, 176
- Adam av Bremen, 17, 18
- Adelborg, Gertrud, 157
- Maria, textilkonstnär, 157
 - Ottilia, målare, förf. 157–58, 172
- Adolf Fredrik, konung, 29, 84–88, 92, 95–96, 120–21
- Agardh, Carl Adolf, biskop, 131
- Jacob Georg, professor, botanist, 131
- Agnes av Honstein, g. m. Kristian VI av Oldenburg, 26–27
- Agorell, Otto Olofsson, led. av bondeståndet från Närke-Värmland, 82, 87
- Aguéli, Ivan, målare, 148
- Ahlén, Tage, professor, språkman, 179
- Ahlquist, Abraham, lärare, kontraktsprost, 175, 177
- Ahnlund, Nils, professor, historiker, 42
- Albert av Orlamünde, 23
- Albrekt, svensk konung, 23, 26–28, 175
- I av Anhalt, 22
 - II av Braunschweig, 26
 - II av Mecklenburg, 26, 27
 - V av Bayern, 135
- Alén, Karl Johan, pastorsadjunkt, 172
- Alewinus Petri, skattekommissarie, 131
- Allwood, Martin, emigrationsforskare, 65
- Almqvist, Anders, häradsskrivare, 59, 60
- Almqvist, Carl Jonas Love, förf., 174
- Sven Henning, målarmästare, förf., 162
- Alnander, Samuel, bibliograf, 137
- Alstrin, Eric, biskop, 121
- Alving, Barbro, journalist, förf., 160
- Anastasia av Polen, g. m. Bogislaw I av Pommern, 23
- av Pommern, g. m. Henrik I av Mecklenburg, 23, 26
 - av Ryssland, g. m. Andreas I av Ungern, 24
- Anckarstierna, Samuel, kommendant, generalmajor, 30
- Anckarsvärd, Ellen se Nyström
- Carl Henrik, skriftställare, överste, 8
- Andén, Eva, advokat, 159
- Anders Jonsson i Bunnström, 55, 56
- Larsson, köpman, 146–47
 - Månsson i Bunnström, 58, 60–63
 - Nilsson i Bunnström, 59–60
- Andersson, Edit, 173
- Fridolf, spelman, 174
 - Gustaf, rektor, 131
 - Nils, led. av bondeståndet från Närke-Värmland, 90–91
- Andreas I, ungersk konung, 18, 24
- Johannis Sæbyensis, prost, 132
- Andreen, Andrea, läkare, 159
- Anker, Elisabet (Elise), g. m. Gustaf Fredrik Åkerhielm, 113–14, 116
- Anna Andersdtr i Bunnström, 55
- Anna av Ryssland, g. m. Henrik I av Frankrike, 24
- Karlsdtr se Vinstorpaätten
- Annerstedt, Claes, universitetsbibliotekarie, 21
- Anund Jakob, konung, 18, 24
- Anzelius, Adolf, professor i mekanik, 179
- Appelbom, Harald, envoyé, 136
- Arfvola, Carl, led. av bondeståndet från Österbotten, 93
- Armod Torkelsdtr, änka efter frälsemannen Peter Get, 48
- Arne på Stodtheim, norsk storman, 25
- Arnell, Carl, president, 121
- Arrhenius, släkt, 141
- Arvid i Alviken, 55
- Bengtsson i Bunnström, 57–58, 60–63
 - Svensson i Bunnström, 49, 51
 - Västgöte, knekthövitsman, 52
- Askelöf, Johan Christoffer, publicist, 4–5
- Asp, Mathias, domprost, professor, 131
- Peter, slotts- och fängspredikant, 131
- Asperoth, Jonas, kronobefallningsman, 57
- Astrid Njalsdtr, konung Stenkils mor, 18–19
- av Sverige, g. m. Olof den helige av Norge, 18, 24
- Atterbom, Per Daniel Amadeus, skald, 4, 115
- August av Braunschweig och Lüneburg, hertig, 133
- Aulén, Gustaf, biskop, 151
- Bager, Haqvin, redare, köpman, 176
- Bagge, Gösta, statsråd, 167
- Baner, Gustav Adam, generalguvernör, 98–99, 103–05, 107–08, 110–11
- Gustav Persson, generalguvernör, 111
- Barfoth, släkt, 141
- Bark, Samuel, riksråd, 83
- Barnim I av Pommern, 22–23, 25–26
- Beckman, Anders Niklas, kontraktsprost, 172
- Natanael, professor, språkman, 148
- Becktin, konstapel, 32
- Béen, Isac, handelsman, 130
- Behm (Böhme), Hedvig se Pfeffer
- Bejbom, Ulf, docent, föreståndare för emigrant-institutet i Växjö, 35
- Bela III av Ungern, konung, 19
- Bellman, Carl Mikael, skald, 5–6, 131, 146, 173
- Benedicta Ebbesdtr se Hvide
- Bengt Jönsson, knekt från Bunnström, 53–54
- Larsson, knekt från Bunnström, 59, 62
 - Persson i Bunnström, 49, 51, 53–54

- Bengtsson, Frans G., förf., 178
 Benzeliuss, släkt, 176
 Benzeliuss, Eric, d. y., ärkebiskop, 131
 Berch, Carl Reinhold, kansliråd, 121
 Bergenadler, Anders, kamrerare, 62
 Berger, Alexander Fredrik, docent, matematiker, 67
 – Anders Alexander, brukspatron, riksdagsman, 67
 – Gustaf Adolf, förvaltare, 67
 – Henning, förf., 70–71
 – Ossian, statsråd, 67
 – Vilhelm, svenskamerikansk journalist och förf., 64, 66–81
 Berggren, Jacob, kyrkoherde, 131
 – Johan, handelsman, 56
 Berglund, Hadar, professor i rättsvetenskap, 179
 Bergman, Adam, handelsman, 32
 Bergvall, Johan, borgarråd, 178
 Bernhard II av Anhalt-Bernburg, 28
 – III av Anhalt-Bernburg, 28
 Bergström, Anders, borgmästare, 30
 Bernadotte, Carl, prins, 124
 Beronius, Magnus, ärkebiskop, 121
 Beskow, Bernhard von, förf., 4, 114
 Bexell, Oloph, teol. kand, 123
 Bielke, Thure Gabriel, riksråd, 83
 Bildt, Gillis, överståthållare, 143, 147
 Billow, Anders, konsthistoriker, bokformgivare, 175
 – Emma, dtr till Gustaf Billow, 115
 – Eva se Myhrman
 – Gustaf, bergmästare, 115
 Birger Gregersson se Malstaätten
 Birger jarl se Folkungaätten
 Birgitta Birgersdtr ("heliga Birgitta") se Finstaätten
 Björkegren, Rafael, landsfiskal, 62
 Björklund, Gottfrid, borgarråd, 178
 Björling, Johan Alfred, polarforskar, 173
 Björn järnsida, dansk konungason, 19–20, 24
 Blanche, August, förf., 68, 70, 144
 Blanckenhagen, släkt, 173
 – Henrik, borgmästare, 173
 Blatt, Franz, dansk professor, filolog, 179
 Block, släkt, 172
 Blom, Fredrik, arkitekt, 1, 146
 Boalt, Gunnar, professor, sociolog, 151
 Boëthius, Bertil, riksarkivarie, 42
 – Gerda, professor, 158
 Boheman, Erik, kabinettsssekreterare, 166
 Bohlin, August, vaktmästare, spelman, 140
 – Eric, skogvaktare, spelman, 140
 – Johan, lantbrukare, spelman, 140
 Boleslaw I, polsk konung, 17
 – III, polsk konung, 20, 23
 Bolinder, Carl Gerhard, industriman, 146
 – Jean, industriman, 146
 Bonde, Clara se Rålamb
 – Gustaf, riksråd, 83
 – Gustaf Ulf, hovmarskalk, 115
 Bondestam, släkt, 172
 Borath, Kristoffer, löjtnant, 93
 Borelius, Aron, professor, konsthistoriker, 13
 Boussard se Bössa
 Brahe, släkt, 132
 – Ebba, 147
 – Eric, överste, 29
 – Gustaf, polsk fältmarskalk, 126
 – Nils, d. y., riksråd, 48, 132
 – Per, d. y., riksdrots, 51, 54, 132, 135
 – Tyge, astronom, 132
 Brandsköld, Måns Arvidsson, generalkvartermästare, 97–112
 Brandt, Gertrud, 2
 Branting, Hjalmar, statsminister, 144, 151
 Brask, Hans, biskop, 123
 Bratt, Ivan, läkare, industriman, 145
 Braun von, släkt, 124
 Braun, Cornelius Alexander, överjägarmästare, 30
 Breda, Carl Fredrik von, målare, professor, 4
 Bredha, Severin, pagehovmästare, 90–92
 Brelin, Nils, kyrkoherde, 172
 Bremer, Fredrika, förf., 148, 178
 Brenner S. Otto, genealog, 22
 Brinkman, Carl Gustaf von, minister, förf., 113–15
 Brita Jönsdtr se Roos av Ervalla
 – Månsdtr, g. m. Lars Persson i Bunnström, 51
 Broomé, släkt, 141
 – Allan, generaldirektör, 41
 – Bertil, krigsarkivarie, professor, 41–47
 – Gösta, brandsinspektör, 41
 – Percy, civilingenjör, 41
 Brunius, Carl Georg, professor, språkman, 10
 Brusewitz, Eric Cornelius, sekond på Vega, kommandörkapten, 176
 Bröms, Ingemund, superintendent, 121
 Bucht, Torsten, lektor, 127
 Buddenbrock von, släkt, 124
 Buddeus, Franz, tysk teolog, 137
 Bunqvist se Olof Persson
 Bureus, Johannes, fornforskare, 131
 Burislaw, son till Witzlaw I av Rügen, 22
 Burton Skårdal, Dorothy, litteraturhistoriker, 65–66
 Byström, Olof, professor, Bellmanforskar, 6, 45
 Bång, Ingeborg, g. m. Lars Hansson, 55
 Bäck, Johan, överstelöjtnant, 100
 Böcke, Herman, borgmästare, 98, 100
 Börje, knekt från Bunnström, 52
 – Olofsson, knekt från Bunnström, 54
 Bössa, Carl Ersson, spelman, 140
 Böttiger, Disa se Tegnér
 Böök, Fredrik, professor, litteraturhistoriker, 116
 Caesar, Gajus Julius, romersk statsman, fält-herre, förf., 135
 Carin Carlsdtr i Bunnström, 55
 Carlund, Jöns Andersson, skjutsrättare, 57, 59
 Carlsson, "Foto-Calle", fotograf, 149
 – Gottfrid, professor, historiker, 17, 43
 – Signe, förste bibliotekarie, 113–14
 – Sten, professor, historiker, 17, 165
 – Ullagreta, redaktör, 172
 Carpelan, Lars, assessor, 131
 – Mikael, diplomat, 131
 Caroli, Henricus, auskultant vid Åbo hovrätt, 105
 Cederström, Rudolf, överintendent, 132–33
 Celsing, Peter, arkitekt, 147

- Celsius, Olof, biskop, 121
 Christian Poulsen Noviomagus, dansk präst, 131
 Cicero, Marcus Tullius, romersk filosof, statsman, 134
 Clarke, Edward D., engelsk naturforskare, professor i mineralogi, 176
 Clemet Guldsmid, 173
 Collinder, Björn, professor, språkforskare, 127
 Comenius, Johann Amos, tysk teolog, pedagog, 134
 Conradi, Georg Johann, generalsuperintendent, 137–38
 Creutz, Ernst Johan, landshövding, president, 98 – Ernst Johan, riksråd, 83
 Cromwell, Oliver, lordprotektor av England, 137
 Croneborg, Benjamin Magnus, kommandant, 171
 Cronsioe, släkt, 141
 Crusebjörn, släkt, 171
 – Elisabet, g. m. Benjamin Magnus Croneborg, 171
 Crusenstolpe, Magnus Jacob, förf., 146
- Dach, David se Dachsberg
 Dachsberg, David, överstelöjtnant, 52
 Dager Arvidsson, knekt från Bunnström, 52
 Dahl, Sven, professor i ekonomisk geografi, 179
 Dahlbergh, Erik, fältmarskalk, generalguvernör, 145
 Dahlgren, Carl Fredrik, förf., 5, 10
 Dahlman, Lars, professor i moral och politik, 141
 Dahlström, Benjamin, hauptman på Visingsö, 56
 Darwin, Charles, engelsk naturforskare, 72
 Davidsson, Åke, förste bibliotekarie, 131
 De Geer, Gerhard, handelskommissarie, 136
 De la Gardie, Magnus Gabriel, riksdrots, 110, 133, 135
 – Maria Sophia, g. m. Gustav Oxenstierna, 146
 de Laval, Gustaf, industriman, uppfinnare, 146
 de la Vallée, Jean, arkitekt, 146
 Deléen, Carl Erik, boktryckare, lexikograf, 6–7
 – Sophie, 6–7
 Desideria, drottning, 7
 Desprez, Louis Jean, arkitekt, målare, 178
 Didrik V av Honstein, 26
 – av Oldenburg, g. m. Hedvig av Holstein, 26–27
 Dillherr, Johann Michael, tysk teolog, 133
 Djurklou, Nils, landshövding, 29–30
 Docken, släkt, 141
 Donne, Johan, engelsk skald, 133
 Drakenberg, Sven, landsantikvarie, 173
 Dubb, Karl, hovrättsråd, 121
 Düben, Joachim von, riksråd, 121–22
 Dymoch, John, engelsk köpman, 133
- Eckstädt, Vitzthum von, släkt, 124
 Edelcrantz, Abraham Niclas, kansliråd, 146
 Edén, Nils, statsminister, 149
 Edestam, Anders, läroverksadjunkt, 128
 Edla, vendiska, frilla till Olof skötkonung, 18, 24
 Edlund, Barbro, adjunkt, 140–41
 Ehrenborg, Casper Vilhelm Mikael, president, 8
 Ehrenmark, Johan Philip, major, 30
 Ehrenpreus, Carl Didrik, riksråd, 68
 Ehrenstråle, David, professor i svensk och romersk rätt, 176
 Ehrensvärd, Gustaf Johan, envoyé, memoarförf., 3, 147
 (Ekeblad av Hedåker) Ingeborg Kristoffersdtr, 48
 (–) Kristoffer Andersson, riksråd, 48
 Ekeblad, Claes, kanslipresident, 30, 88
 Ekelund, Petrus Petri, kyrkoherde, förf., 172
 Ekestubbe, släkt, 124
 Eklöf, Einar, småbrukare, återinvandrare från USA, 167–69
 – Emil, emigr. till USA, 168
 Ekman, Carl Gustaf, statsminister, 154
 Ekström, Gunnar, teol. dr, 171
 Elfving, Anders, pastorsadjunkt, 123
 Elgfot, fältväbel, 61
 Elin Haborsdtr, g. m. Olof Persson Bunqvist i hans första g., 61
 – Persdtr, g. m. Bengt Persson i Bunnström, 51
 Elisabeth, svensk konungadtr, hertiginna av Mecklenburg, 147
 – av Braunschweig, g. m. Gerhard VI, 26–28
 – av Mecklenburg, g. m. Gerhard I av Holstein, 27
 – Mänsdtr, piga i Bunnström, 62
 – av Ryssland, g. m. Harald hårdråde av Norge, 24
 – av Sachsen-Lauenburg, g. m. Valdemar av Sönderjylland, 21
 Elmblad, Magnus, journalist, svenskamerikansk förf., 66
 Emilie av Hessen, furstinna, 134
 Emund gamle, konung, 18, 24
 Enander, Johan Alfred, journalist, skriftställare, professor i USA, 66, 79
 – Maria Elisabeth se Filéen
 – Samuel, arkitekt, 7
 Engeström, Cecilia Maria von se Scholander
 – Erik Mattias von, löjtnant, 10
 – Jakob, borgmästare, 30
 – Lars von, utrikesstatsminister, 8
 Engström, Lars Magnus, kyrkoherde, 172
 – Johan, emigr. till USA, 168
 Envall, Per, auskultant vid Svea hovrätt, riksdagsman, son till Johan Pehrsson, 83, 94
 Erfurth, Sonja, litteraturhistoriker, 163–64
 Ericson, Carl Gustav, konstsmid, 179
 Ericsson, Gustaf, järnarbetare, 143
 Erik XIV, konung, 145
 – svensk hertig, 26–27
 – Axelsson se Hillebard
 – den helige, konung, 19–20, 24, 145
 – ejegod, konung av Danmark, 19
 – Emune, dansk konung, 25
 – Eriksson, konung, 20–23, 25
 – Jacobsson, knekt från Bunnström, 53–54
 – Knutsson, konung, 20–23, 25–26
 – Larsson i Väsingarp, 54–55
 – av Pommern, konung, 26–28
 – segersäll, konung, 17–18, 24
 Eriksson, Christian, skulptör, 147, 179
 – Ola, träsnidare, 179
 Ersson, Olof i Lima, 91
 Eskil Magnusson se Folkungaätten
 – Mikaelis, kamrerare, 171
 Essen, Didrich von, överstelöjtnant, 100

- Essen Hamilton, Jacob, överståthållare, 146
 Estrid, obotritiska, g. m. Olof skötkonung, 18, 24
 Eufemia av Rügen, g. m. Håkan hålägg av Norge, 28
 – av Sverige, g. m. Albrekt II av Mecklenburg, 26–28
 Euphrosyne av Ryssland, g. m. Géza II av Ungern, 19
 Evald, Carl, augustanapräst, 68, 73
 Evander, Per Gunnar, förf., 178
 Evjens, Johan O., amerikansk immigrationsforskare, 119
 Fahlstedt, Ingel, kronobefallningsman, 85–86
 Felgenhauser, Paul, tysk radikalpacifistisk förf., 176
 Falk, Johannes Andreae, 131
 Falkenberg, Johan, assessor, 111
 Falkman, Daniel, stadsmajor, 31–32
 Ferlin, Johan, kyrkoherde, 172
 Fersen, Fredrik Axel, lantmarskalk, fältmarskalk, 93
 Filby, P. W., amerikansk immigrationsforskare, 119
 Filéen, Maria Elisabeth, g. Enander, 12
 Filip, svensk konung, 19, 24
 – Knut Erikssons av Sverige bror, 25
 Filip II August, fransk konung, 19
 Fincke, Gustaf, ståthållare, 174
 – Gödick, ståthållare, 174
 (Finståätten) Birgitta Birgersdtr, helgon, 174
 Fleetwood, Carl, kammarherre, 44
 – George, krigsråd, 53
 Fleming, Claës Adolf, statsråd, 8
 – Klas, överståthållare, 146
 Fogelberg, Bengt Erland, skulptör, 4, 7
 Fogelklou, Emilia, förf., 159
 (Folkungaätten) Birger jarl, 20–22, 25–26
 (–) Eskil Magnusson, lagman, 20
 (–) Ingegerd Birgersdtr, g. m. Sverker Karlsson av Sverige, 20, 25, 27–28
 (–) Katarina Sunesdtr, g. m. Erik Eriksson av Sverige, 20, 22, 25
 (–) Knut Magnusson, 20
 (–) Magnus broke, 25
 (–) Sune Folkesson, 25
 Forsell, Hans, statsråd, 144
 Forsskål, Peter, naturforskare, 132
 Forssman, Alaric, ingenjör, emigr. till Sydafrika, 150
 – Anna, emigr. till Sydafrika, 150
 – Gustava, emigr. till Sydafrika, 150
 – Jenny, emigr. till Sydafrika g. m. Ernst Kreuger, 150
 – John, professor i patologi och bakteriologi, 150
 – Magnus, generallantmätare, emigr. till Sydafrika, 150
 Fox, Marion, engelsk kväkare, 158
 Francisci, Erasmus, tysk skriftställare, 133
 Frank, Walfrid, borgarråd, 178
 Frans I, fransk konung, 135
 Fredrik II, konung av Preussen, 29
 – V, dansk konung, 84
 Fredrik Wilhelm, kurfurste av Brandenburg, 137
 Friedrichs von, släkt, 124
 Fries, Ellen, fil. dr, studierektor, 174
 – Thore Magnus, professor i botanik, 120
 Friis, släkt, 141
 Friman, Herman, emigr. till U'SA, 36
 – Peter, fjärdingsman i Bunnström, 57, 60, 62
 Fryxell, Cecilia, rektor, 150
 – Jöns, kyrkoherde, 172
 Fröding, Gustaf, skald, 148
 Fäste, Per-Olof Johansson, båtsman, 151
 Galt, Peder, dansk agent, 145
 Gandhi, Mohandas K., 159
 Gate, Flory, 160–61
 Gauffin, Axel, överintendent, 13
 Gawell, Bengt, fil. mag, 43
 Geijer, Erik Gustaf, skald, historiker, 132
 Gentzschein, släkt, 124
 Gerhard VI av Holstein, 26
 – Karl, revyförf., teaterdirektör, 147
 Gernandt, Christian, boktryckare, bokförläggare, 173–74
 Gestrin, Johan, landsfiskal, 86–87
 Gethe, Carl Johan, sjöofficer, 175
 Gierow, Krister, överbibliotekarie, 179
 Gjöres, Axel, statsråd, 173
 Gjörrwell, Carl Christoffer, publicist, bibliotekarie, 145–47, 177
 Glandius, Petrus Hieronymi, kyrkoherde, 131
 Goeben von, släkt, 124
 Goldmayer, Andreas, tysk astrolog, 134
 Golitz, Johanna Christina, g. m. Andreas Murray, 138
 Gottfrid av Bouillon, korstågsridhare, 135
 Grafström, Anders, professor, skald, 114
 Grill, släkt, 123–24
 Grip, Nils, riksråd, 126
 Gripenberg, Bertel, finlands-svensk skald, 178
 Grönhagen, Adam Fredrik, sekundmajor, 30
 Gullberg, Hjalmar, skald, 178
 Gunhild, g. m. konung Anund Jakob, 18, 24
 – /Gude, g. m. konung Sven Estridsson av Danmark, 17, 24
 – av Polen, g. m. 1 Erik segersäll, 2 Sven Tveskäg, 24
 Gunnel Persdtr, piga i Bunnström, 51
 Guntlack, Jacob, stortjuv, 147
 Gustafsson, Richard, skriftställare, 144
 Gustav I, konung, 48, 171
 Gustav II Adolf, konung, 43, 131, 148
 Gustav V, konung, 166–67
 Gustav VI Adolf, konung, 124, 166–67
 Gustav, son till Erik XIV, 147
 Gustav Johansson se Tre Rosor
 – Jonsson i Bunnström, 62
 – Nilsson, knekt från Bunnström, 53
 – Tunesson se Vingätten
 Gustavson, Sigurd, fil. dr, folkbildare, 173
 Gustavus Nicolai Arbogiensis, dekan, 126
 Gyldenstolpe, Michael, professor, 173
 Gyllenstierna, Christoffer, riksråd, 146
 – Nils, drots, 133
 (–) Nils Eriksson, riksråd, 128
 Günther IX, greve av Schwargburg, 21
 – Christian, statsråd, 166
 Gäfvert, Björn, förste arkivarie, 154–57
 Göth, Johan, förf., 162

- Hagelin, Johan, skräddare, 177
Hagelund, Jonas, skräddare, 32
Hagerman, Henrik, smed, 143
Haile Selassie I, etiopisk kejsare, 170
Hainhofer, Philipp, tysk konsthandlare, 133
Halenius, Engelbert, biskop, 121
Haley, Alex, amerikansk förf., 117
Hallberg, J., soldat, 32–33
– Peter, docent, 163
Halsten, konung, 18, 24
Hambré, Alexander, arkitekt, 7
Hamilton, Jacob Essen, överståthållare, 146
Hammarsköld, Lorenzo, biblioteksman, skriftställe, 4
Hand, Erik, överste, 52
Hanell, Casper Abraham, rådman, 30
Hans Jonsson i Bunnström, 61
– Hansson, borgmästare, 147
– Larsson, led. av bondeståndet från Skaraborg, 129
– Larsson, son till Lars Hansson, 55
Hansson, Bojan, g. m. Olof Häger, 41
– Josef, led. av bondeståndet från Älvsborg, 87, 92
– Per Albin, statsminister, 167
Harald gille, norsk konung, 24
– Godwinsson, engelsk konung, 19
– hårdråde, norsk konung, 18–19, 24
– Larsson i Rökinge, nämndeman, 56
Harsdörffer, Georg Philipp, tysk förf., 133
Hasselberg, Gösta, professor, rättshistoriker, 173, 175
Hasselmo, Nils, emigrationsforskare, 64–65
Hauswollf, Justus Christoffer, kyrkoherde, 121
d'Havrincourt, Louis de Cardevac, Frankrikes minister i Stockholm, 85
Hazelius, Arthur, förste styresman för Nordiska museet, 147, 173
Heckscher, Eli, professor, nationalekonom, historiker, 174
Hedin, Adolf, publicist, riksdagsman, 144
– Einar, arkivarie, 44
Hedlund, Per E., skidlöpare, 171
Hedman, Christopher, salpetersjuderidirektör, 62
Hedrén, Anders, teol. dr, kyrkoherde, 172
Hedvig av Holstein, g. m. Didrik av Oldenburg, 26–27
Hegardt, Petter Johansson, handelsman, 125–26
Heideken von, släkt, 124–25
– Dietrich, 125
– Gotthard Johan, förare, 125
– Gotthard Johan, löjtnant, 125
– Jürgen, 125
– Wilhelm, 125
– Wilhelm Johan, löjtnant, 125
Heidenstam, Carl Peter von, överstelöjtnant, generalkonsul för de Joniska öarnas republik, 178
– Verner von, förf., 148, 178
Heitman, Friedrich, skomakarmästare, 2
– Gertrud se Brandt
Helena, g. m. Inge d. ä. av Sverige, 18, 24
– av Rügen g. m. Bernhard II av Anhalt-Bernburg, 28
– av Sachsen-Lauenburg, g. m. Günther IX av Schwarzburg, 21
– av Sverige, g. m. Sune Folkesson (Folkungaätten), 25
Heland, Hans von, finanssekreterare, direktör 178
Helk, Vello, 132
Hellerström, Erik, rektor, 148
Hellquist, Elof, professor, språkforskare, 47
– Magdalena, bibliotekarie, 126
Hellstedt, Olof, stallmästare, spelman, 140
– Per, bruksarbetare, spelman, 140
Hellström, Gunnar, rektor, 42
Hellvi, Henning, journalist, 162
Helmfelt, Simon Grundel, generalguvernör, 109
Helvig av Holstein, g. m. Magnus ladulås, 27
Henrik, preussisk prins, bror till Lovisa Ulrika, 176
– I, fransk konung, 18, 24
– I av Holstein, 27
– II av Holstein, 26, 27
– I av Mecklenburg, 23, 26, 27
– II av Mecklenburg, 26–27
– III av Mecklenburg, 26–28
– I, pfalzgreve, 23
– II av Rostock, 21–22, 25, 27
– III Borwin av Rostock, 21–23, 25, 27
– I av Werle, 21, 25–27
– halte, dansk konungaättling, 24
– lejonet, hertig av Sachsen och Bayern, 18, 23
Hermann, Daniel, tysk skald, 131
Hermelin, Honorine, rektor, 159
Hesselgren, Kerstin, yrkesinspektör, riksdagsledamot, 159
Heurlin, Christoffer, statsråd, 114
Hierta, Lars Johan, grosshandlare, publicist, riksdagsman, 142
Hildebrand, Bengt, personhistoriker, professor, 44, 120
– Emil, riksarkivarie, 174
– Erik, stadssekreterare, 178
Hillebard, Erik Axelsson, överstelöjtnant, 53
Hillingh, Lars, rådman i Gränna, 55
Hjort, Bror, skulptör, målare, 140
Hjortsberg, Lars, skådespelare, hovintendent, 6
Hjulhammar, Carl Peter, fänrik, 57, 60, 63
Hjärne, Erland, professor, historiker, 176
– Urban, arkiater, preses i Collegium Medicum, 145–46
Hofstetter, Mina, jordbrukare, 160
Hofstätter von Khünberg, Johan, generalkrigskommissarie, 135
Hogenberg, Frantz, kopparstickare, 146
Holgersson, Ebba, pedagog, 159
Hollerith, Herman, dr., uppfinnare, 118
Holmfrid av Sverige, g. m. jarlen Sven Håkanson, 17, 24
Holmger, konung Knut Erikssons nepos, 25
Horn von, släkt, 124
– Claus, borgare i Bremen, 124
– Conrad, borgare i Bremen, 124
Horn, Gustaf, riksmarsk, 130
– Gustav Evertsson, generalguvernör, 103–06, 109–11
Horne, Huner von, 124
Howard, Thomas, hertig av Arundel, 135

- Hulle, Anselm van, nederländsk porträttmålare, 133
- Hultgren, Jacob Magnus, tapetfabrikör, kyrkomålare, 178–79
- Humble, Maria Beata Pedersdtr se Leijondahl
- Hurtig, Hans, knekt från Bunnström, 61
- Husén, Torsten, professor, psykolog och pedagog, 169–70
- (Hvide) Benedicta Ebbesdtr, g. m. konung Sverker Karlsson av Sverige, 20–21, 25, 27–28
- (–) Petrus Sunesson, biskop i Roskilde, 22
- Hyrenius, Hannes, professor, statistiker, 179
- Håkan i Bunnström, 49
- Finnsson, norsk storman, 19
 - galen, norsk jarl, 20
 - Håkansson d. y., norsk konung, 25–26
 - Olsson, knekt från Bunnström, 53
 - röde, konung, 18
 - Skräddare i Bunnström, 49
- Håkansson, Olof, led. av bondeståndet, talman, 82, 84, 89–90, 92
- Hård, Carl Gustaf, general, riksråd, 83
- Johan Ludvig, överste, 29
- Häger, Olof, överste, 41
- Ulla, g. m. Bertil Broomé, 41
- Hästesko, Lars Henrik, kapten, 93
- Höckert, Johan Fredrik, målare, 13–14
- Högberg, Olof, förf., 149
- Högberg, Staffan, docent, 145–48
- Höglund, Zeth, chefredaktör, borgarråd, 147, 178
- Höjer, Axel, professor, generaldirektör, 170–71
- Höjer, Signe, förf., 170–71
- Hökerstedt, Nils, korpel, 94
- Höpken, Anders Johan von, kanslipresident, 34, 86
- Daniel Niclas, president, 137
- Höök, Anna Rebecca, g. Nyström, 2, 3
- Gertrud se Brandt
 - Lars, skomakarmästare, 2
 - Sigfrid, bokhållare, 99
- Ihre, Johan, skytteansk professor, 121
- Inge, d. ä., konung, 18–20, 24
- d. y., konung, 18–19, 24
 - krokrygg, norsk konung, 19, 25
- Ingeborg av Danmark, g. m. konung Filip II August, 19
- av Danmark, g. m. Henrik III av Mecklenburg, 26
 - Henriksdtr, 55
 - Kristoffersdtr se Ekeblad av Hedåker
 - av Mecklenburg, g. m. Henrik II av Holstein, 26, 28
 - av Norge, g. m. hertig Erik av Sverige, 26, 28
 - Persdtr, g. m. Arvid Svensson i Bunnström, 51
 - Persdtr, mor till Lars Persson i Ravelsmark, 59
 - av Ryssland, g. m. Knut lavard av Danmark, 24
 - av Sverige, g. m. Birger jarl, 20, 25–26
 - av Sverige, g. m. Johan I av Sachsen-Lauenburg, 21–23, 25
- Ingegerd Birgersdtr se Folkungaätten
- av Norge, g. m. konung Filip av Sverige, 19, 24
 - av Sverige, g. m. Jaroslav av Ryssland, 18, 24
 - Ingrid i Bunnström, 55
 - Carlsdtr i Bunnström, 55
 - Jonsdtr, g. m. Arvid Bengtsson i Bunnström, 60
 - Larsdtr i Ölmstad, 54, 55
 - Månsdtr, g. m. knekten Nils Persson, 59
 - av Sverige, g. m. 1 Henrik halte av Danmark, 2
 - Harald gille av Norge, 3
 - Ottar birting, 4
 - Arne på Stodtheim, 24
 - Irmgard av Orlamünde, g. m. Henrik II av Schwarzburg, 21
 - Isaksson, Sven, hemmansägare, 46
 - Ulla, förf., 158, 161
 - Jack, Mr., cirkusartist, 150
 - Jacobson, Gustaf, lektor, 42
 - F, kyrkoherde, 68
 - Jackson, Ronald Vern, amerikansk släktforskare, 118
 - Jakob Erlandsson, ärkebiskop, 21
 - Hansson se Ulfsparre
 - Ulfsson, ärkebiskop, 161
 - Jansson, Erik, led. av bondeståndet från Västmanland, 92–93
 - Erik, sektgrundare, andlig och politisk ledare för kolonin Bishop Hill, 165
 - Jaromar II av Rügen, 21, 28
 - Jaroslav, rysk storfurste, 18–19, 24
 - Jarring, Gunnar, ambassadör, 170
 - Joensson, Herlich, hoppman, 99–102, 110
 - Johan, hertig av Östergötland, 131
 - I av Mecklenburg, 27
 - av Oberpfalz, 26
 - I av Sachsen-Lauenburg, 21, 23, 25
 - Sverkersson, konung, 25
 - I av Werle, 27
 - Andersson i Fågelvik, 58
 - Eliasson, dräng i Bunnström, 62
 - i Granmark, nämndeman, 58–59
 - Gustafsson i Bunnström, 46
 - Jakobsson, dräng, 97, 100, 102
 - Johansson i Bunnström, 58, 63
 - Nilsson i Bunnström, 62
 - Persson, knekt från Bunnström, 54
 - Persson i Bohult, 57
 - Johannes Ofeegh, biskop, 126
 - Johansen, Charles K., tidningsman, 68
 - Johanson, Klara, litteraturkritiker, 159
 - Johansson, Anders, journalist, 167–69
 - Cari, förste bibliotekarie, 173
 - Erik, led. av bondeståndet från Österbotten, 93
 - Gotthard, konstkritiker, 147
 - Johnson, Eric, kapten, journalist, 165–66
 - Eyvind, förf., 148
 - Jolin, Johan, förf., skådespelare, 16
 - Jon i Boarp, nämndeman, 58–59
 - Håkansson i Bunnström, 49, 53
 - Larsson i Bunnström, 49
 - Larsson i Högaberg, 54–55
 - i Nyarp, 50
 - Olofsson, knekt från Bunnström, 53
 - Jonas Olofsson i Mellby, dräng, 58
 - Jonasson, Axel, led. av bondeståndet från Kalmar, 87, 91

- Juliin, Peter, kyrkoherde, 121
 Jägg, Erik, ryttmästare, 129
 Jöns Andersson, köpman i Stockholm, 147
 — Hansson i Bunnström, 49, 51–52
 — Månsson i Nyarp, 57
 — Persson i Bunnström, 59
 — Persson, knekt från Bunnström, 54
 Jöran Persson, kungl. sekreterare, prokurator, 145
 — Petri, kyrkoherde i Kides, 101
- Kagg, Lars, fältmarskalk, 52
 Kallstenius, Evald Götrik, polarforskare, 173
 — Gottfrid, målare, 41
 Karin Jacobsdtr, g. m. Jöns Andersson Carllund, 57
 — Månsdtr, 145, 147
 — Nilsdtr, inhyses i Bunnström, 59
 — Persdtr, g. m. Per Månsson från Björnberget, 58–60
- Karl I, engelsk konung, 135
 Karl X Gustaf, konung, 107–09, 111, 134
 Karl XII, konung, 148
 — XIII, konung, 138
 Karl XIV Johan, konung, 114–15
 Karl Knutsson, konung, 128
 — Sverkersson, konung, 20, 25
 Karlfeldt, Erik Axel, skald, 148
 Karlgren, Bernhard, professor, föreståndare för de östasiatiska saml., 179
 Karlin, Georg, museiintendent, 175
 Katarina, dtr till konung Erik Knutsson, 20
 — av Anhalt-Bernburg, g. m. Magnus II av Braunschweig, 28
 — av Pommern, g. m. Johan av Oberpfalz, 26–28
 — Sunesdtr se Folkungaätten
 — av Sverige, g. m. Björn järnsida, 19–20, 24
 — av Sverige, g. m. Nils blake, 25
 — av Sverige, g. m. Sigfrid av Anhalt, 22, 25
 Kempe, Anders, läkare, förf., 176
 Kennedy, släkt, 124–25
 — Alexander till Bonnington, 125
 — Thomas, grosshandlare, 125–26
 Key, Ellen, förf., 148
 Kiechel, Samuel, tysk resenär, 145
 Kiellander, Carl Ludvig, professor, 45
 Kirchberg, E., krönikeförf., 23
 Kjellberg, Sven T., museiintendent, 173, 179
 Klemming, Gustaf, överbibliotekarie, 126
 Klempzen, Nikolaus von, 22
 Klingspor, Philip, hovmarskalk, 8
 Klöfwersköld, Aron, slottshoppman, 98
 Knut Eriksson, konung, 20, 25
 — Jönsson i Bunnström, 62
 — lavard, dansk konungason, 24
 — länge, konung, 20, 25
 — Magnusson, konung av Danmark, 20, 25
 — Magnusson se Folkungaätten
 Kobb, släkt, 130
 Kockum, Christian Peter, garvare, 141
 — Johan Daniel, 141
 Kohnou, Andre Ivanoff, rådmän, 97, 101, 109
 — Michel (Mina), 97, 100–02
 Kohre, Johan, kopparslagare, 32
 Kollontay, Alexandra, rysk ambassadör, 159
 Koskull, Anders, landshövding, 102,
- Krassow von, släkt, 141
 Kreuger, Anders, kopparslagare, 150
 — And. Lor., grosshandlare, skeppsredare, 150
 — Ernst, affärsman, konsul, 150
 — Ivar, ingenjör, affärsman, 149, 154–57
 — Nils, målare, 151
 — Torsten, ingenjör, affärsman, 149
 Kristian I av Oldenburg, dansk, norsk och svensk konung, 23, 26–28
 — VI av Oldenburg, 26
 Kristina, drottning, 133, 135
 — g. m. Henrik II av Rostock, 21, 25, 27
 — av Danmark, g. m. Erik den helige, 20, 24
 — Johansdtr, dtr till Johan Pehrsson, 82
 — Stigsdtr, g. m. konung Karl Sverkersson, 20, 25
 — av Sverige, g. m. Mstislav av Kiev, 19–20, 24
 Kristofer av Bayern, dansk, norsk och svensk konung, 26–28
 Kristoffer Andersson se Ekeblad av Hedåker
 Kruse, Erik, ståthållare, guvernör, 97, 101–04, 110
 — Peter, landshövding, 171
 Kröger, Johan, bagare, 150
 Kuhlberg, Disa se Tegnér
 Kulberg, Johan, 60–61
 Kullberg, Jöns, landsstatstjänsteman, 57
 Kurck, Barbro, g. m. Gustaf Horn Evertsson, 105
 Kämpe, David, assessor, 173
 Köthe, David, snickare, 31
- Lagercrona, Anders, generalmajor, 175
 Lagergren, släkt, 124
 Lagerlöf, Selma, förf., 70, 148, 160
 Lagerstedt, Agnes, folkskollärare, 147
 Lahováry, släkt, 124
 Lambert II, greve av Gleichen, 23
 — Johan, apotekarelev, 147
 Lampa, Sven, docent, 127
 Lancken, Rickman von der, generalmajor, 126
 Landquist, John, professor i psykologi och pedagogik, 147, 158, 160
 Lars Hansson, bror till kamrer Peder Hansson, 55
 — Jönsson i Bunnström, 55–56
 — i Långeberg, 56–57
 — Nilsson i Bunnström, 51
 — Persson i Bunnström, 49–51, 54
 — Persson i Ravelsmark, 59
 Larsson, Anders, led. av bondeståndet från Bohus län, 89
 — Carl, målare, tecknare, 147
 — Hans, professor, filosof, 160
 — Lars, led. av bondeståndet från Värmland, 89–93
 — Lars Erik, expeditionsvakt, 139–40
 — Olof, led. av bondeståndet från Västmanland, 93
 — Oscar, folkskollärare, borgarråd, 147, 178
 — Yngve, borgarråd, 147, 178
 Laurel, släkt, 141
 Laurelius, Olof, biskop, 138
 Laurentius, Olai Wallius, biskop, 131
 Laureus, Alexander, målare, 8
 Lazarsfeld, Sofie, psykolog, 160

Le Bas, Hippolyte, fransk arkitekt, 7
 Leijondahl, Maria Beata Pedersdtr, f. Humble, 56
 – Nils, major, 54, 56
 Leijonbergh, Johan, envoyéé, hovråd, 136
 Leijonmark, Sven, vice president, 174
 Lemchen, släkt, 141
 – Johan Christopher, lagman, 141
 Leopold, Carl Gustaf, förf., 131
 Leth, Anne, f. Fleetwood, 53
 Lewenhaupt, Gustav Adolf, fältmarskalk, 100, 103, 111
 Lewin, Bernhard, professor, språkman, 179
 Lewontioff, Ivan, 102
 Leyonancker, Daniel, kommerseråd, 146–47
 Lidman, Sven, förf., 148
 Liljensparre, Henrik, polismästare, 146
 Liljevalch, släkt, 141
 – Carl, professor i obstetrik, 141
 – Carl Fredrik, grosshandlare, 141
 – Olof Theodor, justitieråd, 141
 Lillie, Axel, fältmarskalk, 103–04, 112, 134
 – Mauritz, generalkvartermästarelöjtnant, 131
 Lilliehöök, Gabriel, överste, 176
 Lillienhoff, Joakim, rådmän, kommerseråd, 146
 Lind, Anna Catharina, skepparhustru i Stockholm, 93
 – Jenny, opera- och konsertsångerska, 148
 Lindahl, Gustava Eleonora, 131
 – Johan Niclas, grosshandlare, 131
 – Joseph, kyrkoherde, 58
 Lindberg, Folke, professor, historiker, 43, 143–45
 Linde, Erik von der, landshövding, 97–100, 111
 – Erik Larsson von der, räntmästare, affärsman, 146–47
 Linder, släkt, 124
 – Augusta, f. Wrangel von Brehmer, 126
 – Erik Hjalmar, chefredaktör, litteraturhistoriker, 158, 161
 – Ernst, general, 126
 – Gurli, förf., 145
 Lindh, Alf, konstsmid, 179
 Lindhagen, Albert, justitieråd, 143–44, 147
 – Carl, borgmästare, 147
 Lindhielm, Mårten, landshövding, 56–57
 Lindmark, Knut, ingenjör, 147
 Lindqvist, Gustaf, förf., 178
 Lindroth, Hjalmar, professor, språkman, 47, 127
 – Sten, professor, idé- och lärdomshistoriker, 176
 Lindskog, Johanna Maria se Berger
 – Sam., fotograf, 179
 Lindsten, Helga, landsbibliotekarie, 127
 Linné, Carl von, arkiater, 120–23, 175–76
 Liskén (Elisabeth) Mattsdtr, g. m. Johan Pehrsson, 82
 Livijn, Clas, skriftställare, generaldirektör, 3–10
 Livingston, Jöran, kapten, 53–54
 Ljung, Lennart, general, överbefälhavare, 43
 Ljunglöf, Jacob Fredrik, industriman, 146
 Ljungqvist, "Gås Anders", spelman, 140
 Lom, A. M., skeppare, 32
 Losman, Arne, museichef, 132–36
 Lotichius, Johann Peter, tysk historiker, läkare, skald, 134

Lovén, släkt, 172
 Lovisa Ulrika, drottning, 29, 85, 95, 176
 Louise, drottning, 175
 Lubieniecki, Stanislaw, förf., agent, 133
 Lucia i Bunnström, 55
 Luitgard av Holstein, g. m. Albrekt I av Anhalt, 22
 Lund, soldat, 32–33
 – Magnus Johan, häradshövding, 87
 Lundahl, Ivar, professor, språkman, 127–29
 Lundberg, tunnbindare, 31
 – Karl M., grosshandlare, 147
 Lundell, Johan, professor, språkman, 127
 Lundequist, Gerda, skådespelerska, 159
 Lundin, Claës, skriftställare, 146
 Lundius, Lars, landsfiskal, 61
 Löfman, Michel, hattmakare, 130
 Löwenadler von, släkt, 124
 Löwenhielm, Carl Gustaf, president, riksråd, 85, 88, 96
 – Gustaf, general, envoyéé, 7
 Magalotti, Lorenzo, toskansk diplomat, 145
 Magdalena, dtr till Karl Knutsson, 128
 Magnus I av Braunschweig, 26–27
 – II av Braunschweig, 26–27
 – barfot, norsk konung, 19, 24
 – broke se Folkungaätten
 – Henriksson, konung, 19, 25
 – ladulås, konung, 25–26
 – Nilsson, dansk konungason, 19, 24
 Malmberg, Sigvard, chefredaktör, 149, 151
 Malmeström, släkt, 172
 Malmfrid av Ryssland, g. m. 1 Sigurd jorsalafare av Norge, 2 Erik emune av Danmark, 19, 24
 Mankell, Julius, kapten, krigshistoriker, 144
 Malmsten, Carl, professor, möbel- och inredningsarkitekt, 175
 (Malstäten) Birger Gregersson, ärkebiskop, 175
 Margareta, unionsdrottning, 26
 – g. m. Witzlaw I av Rügen, 21, 25, 28
 – av Danmark, g. m. Stig hvitaleör, 20, 25
 – fredkulla av Sverige, g. m. 1 konung Magnus barfot av Norge, 2 Nils Svensson av Danmark, 19–20, 24
 – Pedersdtr, syster till Johan Pehrsson, 82
 – av Sverige, g. m. konung Sverre av Norge, 20, 25
 Maria Elisabet, svensk kungadtr, 131
 – Jonsdtr, soldatänka i Bunnström, 59
 – Jönsson se Palmequist
 – Larsdtr, g. m. Arvid Bengtsson i Bunnström, 60
 – av Mecklenburg, g. m. Wartslaw VII av Pommern, 26–28
 – Nilsdtr, g. m. Bengt Larsson från Bunnström, 59
 – Pedersdtr, g. m. Olof Persson från Bunnström, 61
 – Pålsdtr, Johan Pehrssons mor, 82
 – Svendsdtr, piga i Bunnström, 62
 Marianna, g. m. hertig Barnim I av Pommern, 22–23, 25–26
 Marit Andersdtr i Bunnström, 55
 – Olofsdtr, mor till drängen Jonas Olofsson i Mellby, 58

- Martinson, Harry, förf., 159, 163–64
 – Moa, förf., 159
 Masreliez, Louis, hovintendent, professor, 3
 Masslakain, Ivan, starost i Kides, 97, 102
 – Jurgic Zacharioff, far till Simon Jöransson
 Masslakain, 97, 100–02
 – Petter, bror till Jurgic Zacharioff Masslakain,
 97, 102
 – Simon Jöransson (Jurgioff), 97–100, 102, 104,
 112
 Medelplan, Anders Isak, häradsskrivare, 9
 – Anna Christina, f. Nyström, 2, 9
 – Isaac, postmästare, 2, 9
 – Thor Mauritz, arkitekt, 9
 Mehr, Hjalmar, landshövding, 147, 178
 Meijer, släkt, 147
 Meisner, släkt, 130
 Melander, Nils Henrik, emigr. till USA, 36
 Merian, Matthaeus d. y., tysk målare, förläggare,
 134
 – Mattheaeus d. ä., tysk målare, förläggare, 134
 Messenius, Johannes, professor, historiker, 146
 Meyer, Mary K., amerikansk immigrationsfors-
 kare, 119
 Micraelius, Johannes, rektor vid den furstliga pe-
 dagogin i Stettin, 134
 Mieszko I, polsk konung, 17, 24
 Mikulowski, släkt, 124
 Millqvist, Viktor, journalist, förf., 173
 Moberg, Vilhelm, förf., 161–62
 Molér, Wilhelm, bibliotekarie, 126
 Moraea, Sara Elisabeth, g. m. Carl Linnæus, 176
 Moraeus, Johan, läkare, assessor, 176
 Morell, Lisa, konstsmid, 179
 Morier, James, engelsk förf., 178
 Mstislav av Kiev, 19–20, 24
 Munck, Adolf Fredrik, ståthållare, president, 3
 Muncktell, Johan Fredrik, kyrkoherde, 127
 Munthe, släkt, 123–24
 Murbeck, Peter, komminister, 146
 Murray, släkt, 124, 137
 – of Cobairdy, släkt, 125
 – Andreas, pastor primarius, 125, 136–38
 – Gustaf, biskop, 137–38
 – Johan, köpman i Memel, 137
 – Johann Andreas, professor, naturalhistoriker,
 138
 – Johann Philipp, professor, historiker, 138
 – Robert, domprost, 136–38
 – Robert, professor, medicinare, 138
 Myhrman, Anna Maria Gustafva, g. m. Esaias
 Tegnér, 113, 115
 – Eva, g. m. Gustaf Billow, 115
 Myrsmeden, Ragnar, kopparsmed, 179
 Myrstedt, handelsbetjänt, 32
 Mühlenbruck, Carl Alexander, köpman, rådman,
 30
 Måns Andersson, dräng i Bunnström, son till
 Anders Månsson, 62
 – Andersson, fänrik, 53
 – Andersson, knekt från Bunnström, 54–55
 – Carlsson i Bunnström, 57
 – Larsson, knekt från Bunnström, 53–54
 – Nilsson i Bunnström, 49–50
 Månsson, Per, Johan Pehrssons far, 82
 Måås-Fjetterström, Märta, textilkonstnär, 175
- Möller, Didrich, ryttmästare, 100
 – Gustav, statsråd, 167
 Mörckendahl, Nils se Leijondahl
 Mörner, Anna, g. m. Måns Brandsköld, 100
 – Carl, riksråd, 98
 – Gustaf, överstelöjtnant, 59
- Nicander, Karl August, förf., 178
 Nietzsche, Friedrich, tysk filosof, 178
 Nikolaus I, furste av Werle, 27
 – II, furste av Werle, 27
 Nils Andersson, knekt från Bunnström, 53–54
 – i Berghem, nämndeman, 59
 – Blake, svensk storman, 25
 – i Bunnström, 51
 – torpare i Bunnström, 61
 – knekt från Bunnström, 52
 – (i Bunzrom), bonde, nämndeman, 48
 – Johansson i Bunnström, 60
 – i Jordstorp, 56
 – Persson i Bunnström, 51
 – Persson, knekt från Bunnström, 54, 57, 59
 – Skräddare, inhyses i Bunnström, 51
 – i Solberga, nämndeman, 59
 – Svensson, dansk konung, 19, 24
 – Svensson i Mellby, 56
 – i Åsmark, 51
 Nilsson, Ada, läkare, 159
 – Anna T., teckningslärare, 170
 – Edvin, emigr. till USA, 174
 – Göran B., docent, 142
 – Wiven, silversmed, 175
 Njal Finnsson, norsk storman, 18
 Nordberg, Arne, fil. dr, 161
 Nordenskiöld, Otto, radiochef, 42
 Nordström, släkt, 177
 Noreen, Erik, professor, språkforskare, 176
 Norström, Vitalis, professor, filosof, 178
 Nyström, Anders, skräddare, 1–3
 – Anna Christina se Medelplan
 – Anna Rebecca se Höök
 – Anton, läkare, publicist, arbetarledare, 143–
 44
 – Axel, arkitekt, 1–16
 – Axel Fredrik, arkitekt, 12
 – Carl Axel, arméofficer, 12
 – Catharina Rebecca se Scholander
 – Ellen, g. Anckarsvärd, 10
 – Eva Sophia, f. Rung, 10–12, 14–15
 – Karin, g. Scholander, 14
 Näslund, Erik Magnus, spelman, 74
- Ogier, Charles, advokat, fransk resenär, 145
 Olaus Petri, kyrkoherde, 146
 Olof Eriksson, rådman, 147
 Olof den helige, norsk konung, 18, 24
 – Jonsson, 57
 – Persson (Bunqvist), knekt från Bunnström,
 61, 63
 – skötkonung, konung, 17–19, 21, 24
 – Sonesson, 50
 Olofsson, Martin, sjökapten, 164
 – Peter, led. av bondeståndet från Närke-Värm-
 land, 90–91
 Olsson, Nils William, fil. dr, historiker, 35–37,
 119, 164–66

Oluf Eriksson i Jurkajärvi, 102
 Ordulf, hertig av Sachsen, 18, 24
 Osander, Olof, biskop, 121
 Ossbahr, Theodora se Scholander
 Ottar birting, norsk storman, 25
 Ottervik, Gösta, överbibliotekarie, 179
 Owen, Samuel, industriman, 146
 Oxenstierna, Axel, rikskansler, 131, 133
 – Bengt (Bengtsson), generalguvernör, 173
 – Erik, överste, 177

Pahlen von der, släkt, 124
 Palander, Louis, fartygschef på Vega, amiral, 176
 Palén, Erik Johan, sekreterare i bondeståndet, lagman, 88–90, 93
 Palm, David, fil. dr, ortnamnsforskare, 127
 Palme Dutt, Elna, 151
 Palme, Christian Adolph, lagman, affärsman, 151
 – Henrik, affärsman, 151
 Palme Lyder, pråmskeppare, 150–51
 Palme, Olof, statsminister, 151
 – Sven, verkställande direktör, 151
 – Ulf, skådespelare, 151
 Palmequist, Maria Jönsson på Hövik, 55–56
 Pauli, Lorentz, fabrikör, 146
 Paulin, konstapel, 32
 Paulsson, Gregor, professor, konsthistoriker, 160
 Peder i Bjällebäck, 51
 – Hansson, greve Brahes kamrerare, 55–56
 – Larsson, son till Lars Hansson, 55
 Pehr Pehrsson, häradsdomare, 177
 Pehrsson, Johan, bonde i Stora Tuna, led. av bondeståndet, 82–96
 – Måns, bror till Johan Pehrsson, 82
 Pehrsson-Bramstorp, Axel, statsminister, 167
 Per i Bunnström, 49
 – Bengtsson i Bunnström, 51
 – Håkansson i Bunnström, 49–51
 – Månsson i Bunnström, 49–51
 – Månsson från Björnberget, 58, 60
 – Månsson, dräng i Bunnström, 49
 – Nilsson i Bunnström, 51, 53
 – Nilsson i Bunnström, 56
 – Nilsson i Ravelsmark, 59
 – Olsson i Reaby, 50
 – Olufsson, amtman, 100–01
 – Persson i Bunnström, 60, 62
 – Persson i Tuggarp, 51
 Pershing, John, amerikansk general, 168
 Persson, Erik, urmakare, 173
 – Erik, led. av bondeståndet från Stockholm, 92–93
 – Sven, led. av bondeståndet från Kalmar, 89
 Pertinax, Publius Helvius, romersk kejsare, 135
 Peter Jakobsson, 48
 – Persson i Jordstorp, 61
 – Svensson i Torstorp, 61
 Peterson, Carl Fredrik, journalist, förf., 78, 165–66
 Petersson, Gustaf, chefredaktör, 149
 Petri, Jöran, kyrkoherde, 101
 Petrus, son till Witzlaw I, av Rügen, 22
 – Andreæ, kyrkoherde i Säby, 132
 – Olai Dalekarlus, 126

– Sunesson se Hvide
 – av Roskilde, biskop, 22
 Pfeffer, Carin (Catharina), f. Sterky, 3–4, 10
 – Gustaf, hovarkitekt, 3–4, 7–8, 10
 – Hedvig, f. Behm, 3
 – Johan Peter, hovsadelmakare, 3
 – Sophia Ulrica se Rung
 Piltz, Gottlieb Constantin, kyrkoherde, 172–73
 Piper, Henrik, överborgmästare, 98, 100–02
 Pistolhielm, Erik, överste, 100
 Plagman, Johan, 105–06
 Platen, Magnus von, professor, litteraturhistoriker, 138–39, 161–62
 Pohkiällä, Ivan Ivanoff, 97, 99–102, 105, 107–08, 111
 Posse, Amelie, förf., 160
 – Gustaf, landshövding, 51
 – Knut (Axelsson), riksråd, 43
 Pusjkin, Pjotr, vojvod, 101–02

Quensel, Carl-Erik, professor, statistiker, 169
 – Nils, president, konsult. statsråd, 167

Raab, Axel, kapten vid topografiska kåren, 5–6
 Ragnhild, g. m. Inge d. y., 18, 24
 Ragvald knaphövde, konung, 19, 24
 Rajewski, Michael, fil. mag, 126
 Reimer, Beata, g. m. Johan Pehrsson, 82
 Renhorn, Olof Bidenius, borgmästare, 92, 94
 Reuter Dahl, Henrik, ärkebiskop, 10–12, 15
 Révay, släkt, 124
 Rikissa av Danmark, g. m. Erik Knutsson, 20, 25–26;
 – av Polen, g. m. 1 Magnus Nilsson, 2 furst Volodar Glebovič av Minsk, 3 Sverker d. ä., konung, 20, 24
 – av Sverige, g. m. 1 Håkan av Norge, 2 Henrik av Werle, 21–22, 25–26
 – av Werle, g. m. Albrekt II av Braunschweig, 26–27
 Robeck, Jonas, borgmästare, 147
 Rockström, Märta, konstmed, 179
 Rodenstam, Greta, förf., 174
 Romare, släkt, 130
 (Roos av Ervalla), Brita Jönsdtr, 48
 Roosevelt, Franklin D., amerikansk president, 70
 Rooth, Ivar, riksbankschef, 154–55
 – Margit, 129
 Rosén von Rosenstein, Nils, läkare, professor, 121
 Rosendahl, Erik, assessor, 100
 Rosengren, Bengt, professor i oftalmiatrik, 179
 Rosenhane, Jöran Göransson, furstligt råd, 130
 – Schering, riksråd, överståthållare, 107
 Rosenius, Carl Olof, väckelseledare, 147
 Rosenschantz, Catharina, g. m. Rafael Björkengren, 62
 Rotkirch, Carl, överstelöjtnant, 175
 Rubenson, Moritz, stadsfullmäktiges sekreterare, 144
 Rudbeck, Olof, professor, rektor, 176
 Rudbeckius, Johannes, biskop, 126, 148
 Rung, Johan Daniel, kirurg, livmedikus, 10
 – Eva Sophia se Nystrom
 – Fredrik R., gördelmakare, 10

- Fredrik Ludvig, hovciselör, 4, 10
- Sophia Ulrica, f. Pfeffer, 10
- Runius, Johan, skald, 176
- Rutström, Anders Carl, bataljonspredikant, 146
- Rydbeck, Oscar, bankdirektör, 155
- Rydellius, Andreas, biskop, 137
- Rymar, Edward, 22–23
- Råberg, Carl Magnus, fortifikationskapten, 31
- Rådström, Anne Marie, journalist, teaterledare, 157–58
- Råfelt, Johan, landshövding, 86
- Rålamb, Claës, överståthållare, 146
- Clara, g. m. Gustaf Ulf Bonde, 115–16
- Saether, Torger, målare, 174–75
- Sahlgren, Jöran, professor, språkman, 47, 127
- Salomon Johansson i Bunnström, 62
- Sandahl, Anders, kapten, 59
- Sandberg, Per, studierektor, 42
- Sandblad, släkt, 172
- Sandell, Lina, psalmdiktare, 150
- Sandler, Richard, statsminister, 151, 167
- Sandrat, Joachim von, tysk målare, 133
- Sandwall, Maria, g. m. Carl Peter Hjulhammar, 57, 60
- Sara Persdtr, g. m. Sven Nilsson i Bunnström, 62
- Sarah Magdalena (Svarta Sarah), 150
- Schalin, Otto Wilhelm, kapten, 30–33
- Schartau, Frans, grosshandlare, 144, 146–47
- Henric, domkyrkokommunminister, 123
- Schekta, Börje, kapten, 94
- Scheffer, Carl Fredrik, riksråd, 86
- Scheutz, Edvard, uppfinnare, 173
- Georg, boktryckare, journalist, uppfinnare, 173
- Schiller, Friedrich, tysk förf., 4
- Schlegel, Friedrich, tysk förf., 4
- Scholander, Axelina, 9
- Catarina (Carin), Rebecca, f. Nyström, 2–3, 9–10, 13, 15
- Cecilia Maria, g. m. E. M. von Engeström, 10
- Fredrik Wilhelm, arkitekt, 1, 3, 6, 9–10, 13–14, 16
- Georg Fredrik, tjänsteman i postverket, 2–3, 9–10
- Karin se Nyström
- Maria, 14
- Mathilda, 9
- Sven, vissångare, 6
- Theodora, g. Ossbahr, 10
- Schröder, Johan Henrik, professor, akademiebibliotekarie, 126, 132
- Schüssler, W., professor i Rostock, 21
- Schütte, sergeant, 32–33
- Schützer, Herman se Schützercrantz
- Schützercrantz, Herman, överdirektör för kirurgin, 94–95
- Schwan, Gustav, grosshandlare, 147
- Schöpke, sergeant, 32
- Sebaldt, Carl Fredrik, justitieborgmästare, 84, 147
- Segerstedt, Torgny, professor, chefredaktör, 166
- Segerstråle, släkt, 124
- Selander, Edvard, läkare, förf., 145
- Nils, överste, förf., 145
- Sellergren, Peter Lorenz, kommunminister, 123
- Sergel, Johan Tobias, skulptör, 131
- Sernander, Per, häradshövding, 87–89, 94–95
- Seth, Gabriel von, riksråd, 86, 88
- Sévigné, madame de, 135
- Siegroth, Gustav Adolf, major, 30
- Sigfrid, biskop, 175
- greve av Anhalt, 22, 25
- Sigrid Eriksdtr, dtr till Erik XIV, 147
- dtr till konung Knut Eriksson, g. m. Magnus broke, 20, 25
- Larsdtr, g. m. Jon Larsson i Högaberg, 54–55
- storråda, g. m. konung Erik segersäll, 24
- Sigurd jorsalafare, norsk konung, 19, 24
- Silfverhielm, Jöran, överstelöjtnant, 53
- Sillén, Kristina Maria, f. Kindberg, prästfru, 173
- Siwertz, Sigfrid, förf., 159
- Sjöberg, Erik (Vitalis), skald, 178
- Sjögren, Constance, 169
- Sjöstrand, Martin, journalist, 162
- Wilhelm, professor, pedagog, 169–70
- Skarstedt, Ernst, journalist, förf., 64
- Skjöldebrand, Anders Fredrik, statsråd, 8
- Skraggensköld, Simon, ståthållare, 109
- Sköld, Per Edvin, statsråd, 167
- Smith, L. O., affärsman, 143, 147
- Sofia av Minsk, g. m. Valdemar den store av Danmark, 20, 25
- av Orlamünde, g. m. greve Lambert II av Gleichen, 23
- av Sverige, g. m. Henrik III Borwin av Rosstock, 21, 25, 27
- Sohlman, Harald, chefredaktör, 176–77
- Sollbe, Henric, direktör, släktforskare, 165
- Sophia Magdalena, drottning, 171
- Sophie av Braunschweig, g. m. Didrik V av Hönstein, 26–27
- av Werle, g. m. Gerhard III, 27
- Sparre, Carl, överståthållare, 146–47
- Erik, riksråd, 43
- Karl Larsson, general, 147
- Knut, landshövding, 171–72
- Per Eriksson, riksråd, 147
- Springer, Anton, vinskänk, 91
- Spökler, Johan Fredrik, kapten, 93
- Staaff, Karl, statsminister, 177
- Stagnelius, Erik Johan, skald, 123
- Steckzén, Birger, krigsarkivarie, 42
- Stedingk, Therese von, g. af Ugglas, 113–14
- Stenhammar, Elsa, journalist, 159
- Stenkil, konung, 18, 24
- Sterky, Carin se Pfeffer
- Fredrik, grosshandlare, 4, 8–9
- Johan Jacob, husgerådsmästare, hovkamrer, 3
- Ulric, hovkamrer, 4
- Sternbach, Heinrich Cölestinus von, pommersk kansler, 134
- Stierna, Peder, kapten, 53
- Stierneld, Adolf Ludvig, kammarherre, ståthållare, 176
- Stiernhielm, Georg, krigsråd, skald, 126
- Stiernhöök, Johan, professor, hovråd, 107, 126
- Stiernsköld, Nils, riksråd, 43
- Stig hvitaleör, skånsk storman, 20, 25
- Stockenberg, Daniel Ferdinand, kammarrättsråd, 174
- Stockenström, Erik von, riksråd, 86–87, 95

– Göran, emigrationsforskare, 65
 Strandberg, Zackarias, med. dr, assessor, 94-95
 Stresemann, Gustaf, tysk utrikesminister, 149, 169
 Stricker, Leve Catharina, g. m. Andreas Murray, 138
 Strindberg, August, förf., 68, 70, 148
 Strömberg, Leonard, förf., 66
 Strömbäck, Dag, professor, arkivchef, folklivsforskare, 173
 Stråle, Holdo, disponent, 144
 Ström, Fredrik, chefredaktör, förf., 147
 Sture, Erik (Svantesson), 147
 Ståhl, Harry, professor, språkman, 127
 Suhm, P. F., dansk historiker, 23
 Sundbeck, Carl, präst, skriftställare, 78
 Sundbärg, Gustav, professor, statistiker, 78-79, 147
 Sundquist, Anders, chef för SAOB, 179
 Sune Folkesson se Folkungaätten
 Svahn, Johan Fredrik, led. av bondeståndet från Jönköping, 93
 Svebilus, Daniel, rådman, 31
 Svedberg, släkt, 176
 Sven i Bunnström, 49
 – Arvidsson i Bunnström, 49, 51-53
 – Estridsson, dansk konung, 17-19, 24
 – Håkansson, norsk jarl, 17, 24
 – Nilsson i Bunnström, 57-60, 62
 – Svensson i Stigby, nämndeman, 56
 – tveskägg, dansk konung, 17, 24
 Svenonius, Enevald, biskop, 173
 Svensson, Betty, mor till Harry Martinson, 164
 – Björn från Loshult, 91
 Sverker d. ä., konung, 19-20, 24-25
 – Karlsson, konung, 20-22, 25, 27-28
 Sverre, norsk konung, 20, 25
 Sydow, Carl Otto von, förste bibliotekarie, 44
 Säck, Simon Ignatieff, major, 102, 109
 Söderberg, Hjalmar, förf., 178
 Söderman, Carl August, skulptör, 173
 Söderstedt, Julius, skräddare, 144

Tamm, Elisabeth (Lisse), lantbrukare, riksdagsledamot, 158-59
 Tasapå, Ivan, 97, 102
 – Johan, 97, 100-02
 Tasso, Torquato, italiensk förf., 135
 Tegnér, Anna Maria se Myhrman
 – Disa, dtr till Esaias Tegnér, g. 1 Johan Petter Kuhlberg, 2 professor Karl Vilhelm Böttiger, 114-15
 – Esaias, skald, biskop, 113-116, 131, 148
 Tessin, Carl Gustaf, kanslipresident, 84-85, 88, 146
 Teixeira, Manoel, bankir i Hamburg, 135
 Thegner, Olof, borgmästare, 146
 Thiel, Ernest, bankman, 177
 Thietmar av Merseburg, biskop, 17
 Thott, Tage, riksråd, 132
 Thunberg, släkt, 177
 Tingsten, Herbert, professor, chefredaktör, 42, 149, 177
 Tolstadius, Erik, kyrkoherde, 146
 Torbjörn i Bunnström, 49
 – Larsson i Bunnström, 54-55

Torkel (i Bundzrum), kyrkvård, 48
 Torsten Jönsson i Bunnström, 49, 51-52
 Tremmellius, Johannes Georgius, rektor, 134
 (Tre Rosor), Gustaf Johansson, riksråd, 48, 128
 Triewald, Mårten, direktor mechanicus, 146
 Troilius, Samuel, ärkebiskop, 121
 Tschichold, Jan, bokformgivare, 175
 Tullander, släkt, 172
 Tullander, Jöns Olsson, snickare, 172
 Tunberg, Sven, professor, historiker, 42
 Törnros, Carl, auditör, 86

Uddenberg, Carl Georg, kontraktsprost, 150
 Ulfhild av Norge, g. m. Ordulf av Sachsen, 18, 21, 24
 – Håkansdtr, g. m. 1 Inge d. y., 2 Nils Svensson av Danmark, 3 Sverker d. ä., 19-20, 24
 Ulfsparré, Jakob Hansson, 53
 Ugglar, Arvid Hjalmar, fil. dr, Linnéforskare, 120
 Ugglas, Per Gustaf, överste, statsråd, 114
 – Therese se Stedingk
 Ullman, Erik Erland, kyrkoherde, förf., 172
 Undset, Sigrid, norsk förf., 176
 Ungern Sternberg, Mattias Alexander von, överbefälhavare, 85
 Unnerus, Anders, prost, 61
 Uther, Johan Baptista van, målare, 147

Wadén, Ingel, förste arkivarie, 175
 Wagnsson, Ruben, landshövding, 151
 Wahlström, Lydia, professor, 160
 Walde, Otto, förste bibliotekarie, 44
 Valdemar, svensk konung, 21-23, 25
 – den store, dansk konung, 19-20, 25
 – sejr, dansk konung, 21, 23, 25
 – hertig av Söderjylland, 21
 Waldén, Bertil, landsantikvarie, 161
 Waldenström, Paul Peter, religiös ledare, 78
 Walen, Isac, auditör, 30, 33
 Wallenberg, André Oscar, bankdirektör, 142-44
 – Knut Agathon, bankdirektör, 176
 – Raoul, legationssekreterare, 151
 Wallenstråle, Martin Georg, biskop, 177
 Waller, Erik, biskop, 132
 Wallerman, Axel, styckjunkare, 123
 – Johan Gabriel, major, 123
 Wallin, Georg d. y., biskop, 131
 – Johan Olof, ärkebiskop, skald, 131
 Wallius, Laurentius Olai, biskop, 131
 Vanner, Al, redaktör, 167
 Warberg, Swen, skomakare, 130
 Wargentini, Pehr Wilhelm, Vetenskapsakademiens sekreterare, astronom, statistiker, 146, 175
 Warmholtz, Carl Gustaf, hovråd, bibliograf, 121
 Wartslaw VII av Pommern, 26
 Wasiljoff, Conaska, 97, 99-100, 102, 105, 107-108, 111
 – Michel, 97
 Weibull, släkt, 141
 Weiss, Maria Christina, vinskänka, 91
 – Johan Jakob, krögare, 91
 Wennerstedt, Carl Gustaf, landshövding, 85, 88-89
 Werkmäster, Jerk, konsthantverkare, 157
 Werre, Nils, överjägarmästare, 129

- Weser, Lars August, borgmästare, 144
 Westerberg, Mats, djäkne, 126
 Westman, Erik Gustaf, stadsjurist, 178
 – Isak, bryggare, 147
 – Karl Gustaf, professor, statsråd, 166–67
 Wetterström, Anders, rådmän, 58
 Whitlock, Anna, pedagog, 147
 Wickenberg, Hans, befallningsman, 55
 – Maria, g. m. Johan Wircknaeus, 55
 Wieselgren, Harald, bibliotekarie, 13
 Wigforss, Ernst, statsråd, 167
 Wikén, Erik, fil. dr, 36, 38, 165
 Wikström, Johan Emanuel, med. dr, 177
 – Lars, förste arkivarie, 123–26
 Wilhelm av Lüneburg, 23
 – av Æbelholt, abbot, 19
 Willers, Uno, riksbibliotekarie, 42, 176
 (Vingätten) Gustaf Tunesson, riksråd, 128
 (Vinstorpaätten) Anna Karlsdtr, 128
 Wircknaeus, Johan, borgmästare, 55–56
 Virginia Eriksdtr, dtr till Erik XIV, 147
 Witsen, Nicolaus, borgmästare, 136
 Witzlaw I av Rügen, 21–22, 25
 – II av Rügen, 28
 – III av Rügen, 28
 Wivallius, Lars, skald, 147
 Vogel, bryggare, 147
 Volodar Glebovič, furste av Minsk, 25
 Wrangel, Adolf Herman, överste, 53
 – Anton Johan, riksråd, 86
 – Carl Gustaf, riksmarsk, 98, 132–36
 – Carl M., överhovpredikant, 147
 – Evert, professor i estetik och konsthistoria, 113–14
 – Juliana Margareta, dtr till Carl Gustaf Wrangel, 132
 Wred, Johan, 171
 Wrede, släkt, 171
 – Fabian, riksråd, 86, 88
 – Henrik, ryttmästare, 171
 – Henrik Jakob, landshövding, 92, 94
 Wredh, Olof Jönsson, krigsfiskal, 171
 Vsevolod, rysk storfurste, 24
 Vult von Stejtern, Kerstin, g. m. Gösta Broomé, 41
 Wägner, Elin, förf., 148, 158–61
 – Ester, gymnastikdirektör, 160
 Üsedom, Hans Hindrich von, major, 31, 33–34
 Zinner, Ervin Petrovitz, sovjetisk historiker, 175
 Zola, Emile, fransk förf., 70
 Åberg, Peter Andersson, handelsman, 125
 – Åke, förste bibliotekarie, 126
 Åkerhielm, Elisabet se Anker
 – Gustaf, statsminister, 114–15
 – Gustaf Fredrik, generaltulldirektör, statsråd, 113–16
 – Samuel d. y., riksråd, 175
 Älf, Samuel, domprost, 177
 Ödmann, Samuel, professor, teolog, 139
 Öman, Per Larsson, bokhållare, 99, 105
 Örner, Nils, landsfiskal, 177
 Östberg, Ragnar, arkitekt, 179

PERSONHISTORISK TIDSKRIFT

SJUTTIOSJUNDE ÅRGÅNGEN
1981

STOCKHOLM

Norstedts Tryckeri, Stockholm 1982

UTGIVEN AV
PERSONHISTORISKA SAMFUNDET
GENOM
GÖRAN NILZÉN

MEDEL TILL UTGIVNINGEN HAR ANSLAGITS AV
HUMANISTISK-SAMHÄLLSVETENSKAPLIGA FORSKNINGSRÅDET

INNEHÅLL

	sid.
Arkitekten Axel Nyström d. ä. och hans familj. Av <i>Marianne Nyström</i>	1- 16
Utomnordiskt och nordiskt i de äldsta svenska dynastiska förbindelserna. Av <i>Hans Gillingstam</i>	17- 28
Kalmar - en revolutionshård? Av <i>Göran Nilzén</i>	29- 34
Den stora utvandringens förtrupp. Av <i>Axel Friman</i>	35- 39
Bertil Broomé in memoriam. Av <i>Ulf Brandell</i>	41- 45
Bunnström. Studier i en liten bys historia. Av <i>Bertil Broomé</i>	46- 63
Vilhelm Berger, en skildrare av emigranternas hundår. Av <i>Ulf Beijbom</i>	64- 81
En bondeledares fall. Johan Pehrsson i Stora Tuna vid 1755-56 års riksdag. Av <i>Axel Norberg</i>	82- 96
Måns Arvidsson Brandsköld och "excessen" i Korpo ström 1656. Av <i>Nils Sylvan</i>	97-112
Några otryckta Tegnérbrev i Margrethelundsarkivet. Av <i>Nils Palmberg</i>	113-116
Datoriserad släktforskning. Av <i>Ulf Beijbom</i>	117-119
När adlades Carl Linnæus? Eller till belysning av en historisk fotnot. Av <i>Göran Nilzén</i> ..	120-122
Recensioner	
Kalmar stifts herdaminne. Av <i>Sten Carlsson</i>	123
Adliga och andra immigranter. Av <i>Hans Gillingstam</i>	123
Västerås stadsbiblioteks publikationer. Av <i>Jan Liedgren</i>	126
Ortnamnen i Skaraborgs län. Av <i>Jan Liedgren</i>	127
Ämbetsmän i Helsingborg. Av <i>Carl Henrik Carlsson</i>	129
Stamböcker. Av <i>Hans Gillingstam</i>	130
Wrangel i sin självbevarelse och sitt självförhållande. Av <i>Sten G. Lindberg</i>	132
Viktigt bidrag till Stockholms stads herdaminne. Av <i>Hilding Pleijel</i>	136
Undervisning i skymundan. Av <i>Henrik Sandblad</i>	138
Uppländska spelmän. Av <i>Hans Gillingstam</i>	139
Ofträse extranationales i Lund. Av <i>Gunilla Karlsson</i>	140
A O W i svensk bankpolitik. Av <i>Göran Nilzén</i>	142
Historik över en stad med växtvärk. Av <i>Göran Nilzén</i>	143
Stockholms historia genom 700 år. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	145
Antavlor. Av <i>Hans Gillingstam</i>	148
Personhistoria om Kalmar. Av <i>Ulf Beijbom</i>	149
Memoarer och biografier som källmaterial till socialhistoria. Av <i>Leif Gidlöf</i>	151
Kreugers fall. Av <i>Håkan Lindgren</i>	154
Fröken Ottil. Av <i>Gösta Berg</i>	157
Om Elin Wagner, en kvinna och hennes vision. Av <i>Birgitta Lager-Kromnow</i>	158
En prost i Nederluleå. Av <i>Gösta Berg</i>	161
Vilhelm Moberg. Av <i>Sven Rinman</i>	161
Verklighetens skaff och trähandtag. Av <i>Ingalisa Munck</i>	163
Svenskamerikansk tidskrift i genealogi. Av <i>Ulf Beijbom</i>	164
Anteckningar från kriget. Av <i>Ulf Brandell</i>	166
En öländsk återvändare i retrospektiv. Av <i>Ulf Beijbom</i>	167
En pedagog ser tillbaka. Av <i>Sten Carlsson</i>	169
Smärre recensioner	170
Tidskriftsöversikt	172
Rättelse till Utomnordiskt och nordiskt i de äldsta svenska dynastiska förbindelserna ..	180
Meddelande angående Personhistoriska Samfundets årsmöte 1981	40
Förkortningslista	181
Personregister	182

